

Rk 5364

140
C.D.

Edgars Dansdorfs

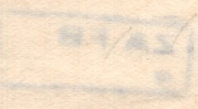
heli...
m. 14

VIDZEMES

LIELAIS ZVIEDRU KADASTRS
kā saimniecības vēstures
avots

Hto

KOC (1941) P
ESK (1941) P
300 (1941) P
400 (1941) P
500 (1941) P

243

1. loms 2

Rīgā, 1942

Satura rādītājs

Ievads	1 lpp.
Apsīmējumi un darba uzdevumi .	
1) Lielais kadastrs kā apdzīvotības vēstures avots	4 "
2) Lielais kadastrs kā valsts saim - niecības vēstures avots	5 "
3) Lielais kadastrs kā muižu saimnie - cības vēstures avots	7 "
4) Lielais kadastrs kā zemnieku saim - niecības vēstures avots	8 "
Avoti.	
Pirmā grupa	9 "
Otrā grupa	10 "
Trešā grupa	14 "
Ceturtā grupa	16 "
I nodaļa	
Lielā kadastra vēsture.	
Zviedrijas karaļa Kārļa XII rīkojums par arklu revīziju	19 "
Pirmās mērījums	21 "
Arklu revīzija	24 "
Speciālais iedalījums	34 "

II nodaļa

Liels kadsars - apdzīvotības vēstures avots.

1. Zeme

Pirmā mērijuma (1681.-1684.g.)kritika	38 lpp.
Aranzemes kopplatības aplēsums	54 "

2. Iedzīvotāji

1688.gada revīzija registrēto iedzī - votāju skaita kritika un lauku iedzī - votāju skaita aplēsums	57 "
---	------

III nodaļa

Liels kadsars - avots valsts saimniecības
vēsturē.

Liels kadsars nozīme valsts saimniecī - bas vēsturē	95 "
1688.g. arkla revīzijas loma valsts saimniecības vēsturē	97 "
Liels kadsars loma muižas nomas noteik - šanā	104 "
Liels kadsars - redukcijas vēstures avots	127 "

IV nodaļa

Liels kadsars - muižu saimniecības vēstures
avots

Muižu skaits un lielums	134 "
Muižas zeme	137 "
Zemnieku nodevas un klausas muižai	139 "
Klausu takses kritika	142 "

Kunga tiesas takses un cenas	154 lpp.
Klaušu un nodevu samērs	157 "
Muižu sējumi	158 "
Ražas muižās	166 "
Muižu lopī	170 "
V nodaļa	
Lielais kadastrs - zemnieku saimniecības vēstures avots	
Ciematu skaits	177 "
Iedzīvotāju skaits ciematos	188 "
Zemnieku zeme	189 "
Zemnieku sējumi un ražas	194 "
Zemnieku lopu skaits	202 "
Zemnieku arkli	213 "
Kopsavilkums un secinājumi	238 "
Tezes	242 "
Avoti un literatūra	
Iespējamie avoti :	
Rīgā	244 "
Tartū	244 "
Stokholmā	245 "
Upsalā	246 "
Tidē	246 "
Iespējamie avoti	246 "
Literatūra	248 "
Referat (savilkums vācu valodā)	253 "

Saishājumi.

- Bd. Sējums (Band).
- ERKA Igaunijas valsts arhīvs - Eesti Riigi Kesk-
arhiiv (Tartu).
- gl. grafi.
- KA Kamerarhīvs - Kansarkivet (Stockhola).
- Liv. Livonijas krājums - Livonica samlingen (RA,
Stockholm).
- LJKA Vidzemes guberņas zīmētavas arhīvs (Tartu).
- LKV Latviešu konversācijas vārdnīca.
- LLO Lieffländische Landes-Ordnungen nebet darzu
gehörigen Flacaten und Stadgen (Riga, 1707).
- L of M .. Lōvis of Menar (katalogs).
- LRKKA ... Vidzemes zviedru laiku ģenerālgubernātorā
arhīvs - Līvmaa Rootsiāegne Kiadralkuberneri
arhiiv (Tartu).
- Lt.A Mērniecības arhīvs - Lantmäteriarxiv (Stockholm).
- LVIŽ ... Latvijas vēstures institūta žurnāls.
- RA Zviedrijas valsts arhīvs - Riksarkivet
(Stockholm).
- Rd Vecdāģēris.
- TA Tids arhīvs.
- UA E Tērbatas universitātes arhīvs - Ulikooli
arhiiv (Tartu).
- VA Valsts arhīvs (Rīgā).

I e v a d s

Apsīnējumi un darba uzdevumi

Ar terminu " Vidzemes lielais zviedru kadastra " 1) apzīmē Kārļa XI laikā Vidzemē sāktos zviedru valdības zemes mērīšanas un iedalīšanas darbus, pieskaitot šeit arī 1688. gada arklu revīziju.

Ar terminu " Vidzeme " šajā darbā apzīmējam teritoriju, kas aptuveni saskan ar tagadējo Vidzemi un kas kadastra laikā saucās par latviešu ekonomijas iecirkni (zviedriski: Lettiska oeconomic districten i Liffland).

Vidzeme kopā ar Dienvidigauniju bija atsevišķa Zviedrijas province (vāciski un zviedriski: Livland), ko sauksim par Lielvidzemi²⁾. Ar vārdu " Estland " apzīmēto Zviedrijas provinci sauksim par Ziemeļigauniju.

Par arklu sauc sevišķu kadastrālu vienību, pēc kuras no zemnieku ciematiem Vidzemē maksāja nodokļus (staciju,

-
- 1) Turpmāk lietosim saīsinātu apzīmējumu "Lielais kadastra".
 - 2) Mūsu vēsturnieki līdz šim nav radījuši piemērotu tulkojuma vārdam "Livland". A. Spekke runā par Līvoniijas poļu laikiem (Latvieši un Līvoniija 16.g.s. (Rīgā, 1935.), 150. lpp.), A. Tentelis - par Līvoniijas zviedru laikiem (Latviešu konversācijas vārdnīca, 11.sēj., 22314.lpp.), bet tai pašā rakstā to pašu jēdzionu apzīmē ar vārdu "Vidzeme". Termins Līvoniija jāreservē tai vācu valsts savienībai, kas līdz 16.g.s. vidum aptvēra Latviju un Igauniju.

jātnieku uzturu). Tāpat pēc arklū skaita zemnieku ciemati parasti maksāja kunga tiesu muižai un pildīja klaušas. Nodokļus no zemniekiem fisks parasti ievāca ar muižas starpniecību pēc arklū skaita, kuŗu fiksēja sevišķās arklū revīzijās. Arklū revīzijās noteiktos arklus sauksim par revīzijas arkliem. Turpretim arklus, pēc kuŗiem ciemats pildīja savus pienākumus pret muižu, sauksim par zemnieku arkliem. Vienas muižas zemnieku arklū kopskaits parasti bija lielāks par tās pašas muižas revīzijas arklū skaitu. Muiža no zemniekiem pēc zemnieku arklū skaita parasti iekasēja nevien kunga tiesu, bet arī nodokļus, un tādēļ zemnieku nodokļu maksājumi bija lielāki nekā saņēma fisks¹⁾.

Lielais kadastrs arī modernās terminoloģijas izpratnē pelna kadastra nosaukumu.

Par kadastru vārda plašākā nozīmē tagad sauc sarakstus, kuŗos uzņemti visi fakti, kas svarīgi nodokļu subjekta un nodokļu objekta noteikšanai²⁾.

Vārda šaurākā nozīmē par kadastru sauc sarakstu, kuŗā ir dati, kas vajadzīgi nodokļu uzlikšanai lauku nekustamai mantai. Šai nolūkā gruntsgabalus uzmērī un konstatē pazīmes, kas bez gruntsgabala lieluma nosaka ienesas augstumu³⁾.

Plašāk šo kadastra uzdevumu formulē Latvijas 1931.g. kadastra likums (grozīts un papildināts 1936. gadā)⁴⁾, kas

-
- 1) Šo jautājumu autors jau noskaidrojis darbā Vidzemes arklū revīzijas 1601-1638 (Rīga, 1938.), 53. lpp.
 - 2) K.Th.v.Eheberg, Grundriss der Finanzwissenschaft (Leipzig, 1928), 63.lpp.
 - 3) P.Mombert, Grundzüge der Finanzwissenschaft (Leipzig, 1928), 65.1
 - 4) Likumu krājums 1931.g. 155. un Lauksaimniecības nolikuma 1937.g. izdevuma 227.-282. pants.

neaprobežojas vienīgi ar datu konstatēšanu nodokļu uzlikšanai.

Saskaņā ar šo likumu: "... Saimniecību tiesiskai nostiprināšanai, ekonomiskā stāvokļa noteikšanai un likumos paredzēto pienākumu uzlikšanai izvedams ārpus pilsētu administratīvām robežām esošās nekustamās mantas kadastrs ...".

Arī Ziemeļais zviedru kadastrs, ko sāka 1681.gadā un nepabeidza Ziemeļu kara dēļ, bija domāts mērķiem, ko varētu formulēt ar gandrīz līdzīgiem vārdiem. Arī tas bija domāts saimniecību tiesiskai nostiprināšanai, ekonomiskā stāvokļa noteikšanai un pienākumu uzlikšanai, līdzīgi kā tieši 250 gadus vēlāk sāktais un tāpat kara dēļ nepabeigtais Latvijas kadastrs.

Saprotams, kadastra reālizācija modernajos laikos ir cita. Mainījusies ne vien zemes mērīšanas tehnika, bet arī kadastra reālizācijas principi. Latvijas kadastra likums, piem., paredz, ka ienesīgums jeb kadastrālā vērtība lauku nekustamai mantai (likuma terminoloģija) jāaplēš, izejot no uzmērītās zemes labuma. Kā vienīgais korektīvs šeit paredzēts attālumš - 1) atsevišķie zemes gabali, kas atrodas no saimniecības centra tālāk par kadastra likuma instrukcijā (Vald.Vēstn. 1931.g. 164.nr.) paredzēto normu, vērtējami zemāk, 2) vērtējuma rezultātu pazemina vai paaugstina saimniecības attālumš no tirdzniecības centriem, un 3) satiksmes ceļu izmantošanas iespējas. Bez zemes šis kadastrs paredz arī, ka novērtējamās uzņēmumu, kam nav lauksaimniecības raksturs, ēkas, laukumi, ūdeņi un dabas bagātības, ko neizmanto tikai vērtējamās saimniecības vajadzībām.

A v o t i

Šis pētījums par Lielo kadastru sarakstīts, izmantojot šādas avotu grupas :

- 1) Diskusijas, lēmumi, likumdošanas akti un sarakstīšanās par Lielo kadastru.
- 2) Lielā kadastra zemes mērīšanas materiāli.
- 3) 1688. gada arklu revīzijas materiāli.
- 4) Salīdzinātājs materiāls atsevišķu jautājumu noskaidrošanai.

Šīs avotu grupas raksturojamas šādi :

Pirmā grupa

Lielā kadastra realizēšanu apsprieda Zviedrijas karaļa padomdevēja saimnieciskās lietās - kamerkollēģija. Kamerkollēģija, vajadzības gadījumā pieaicinot attiecīgos ierēdņus vai lietpratējus, apsprieda iesniegumus un projektus un savu viedokli ar rakstu paziņoja karalim, kas kamerkollēģijas atzinumus parasti negrozītu izsludināja vai nodeva izpildīšanai.

Kamerkollēģijai piesūtītie ierosinājumi sakopoti kamerkollēģijas archīva ienākušo rakstu sējumos. Kamerkollēģijas diskusijas par šiem ierosinājumiem un pašas kamerkollēģijas locekļu vai citu sēžu dalībnieku ad hoc minētie ierosinājumi aprakstīti kamerkollēģijas protokolos. Protokoli ir ļoti sīki un pilda daudzus lielus sējumus.

Kollēģijas lēmumus karalim un iestādēm paziņoja ar rakstu. Šo rakstu noraksti ierakstīti registrātūrās.

Kamerkolleģijas arhīvs ar materiāliem līdz 1699. resp. līdz 1702. gadam novietots KA¹⁾, bet arhivālijas par turpmākiem gadiem vēl tagad pastāvošā kamerkolleģija glabā pati, un to lie- tošanai vajadzīga speciāla atļauja.

Šim darbam izskatīti protokoli par laiku no 1664. - 1710.g., ienākušie raksti 1680.-1710.g., registratūras 1680. - 1710. g.

Protokolu trūkst par 1674. gadu.

Otrā grupa

Zemes mērīšanu Vidzemē Lielā kadastra laikā izdarīja divos pagēnienos.

Pirmā mērījuma (1681.-1684.g.) materiāli ir šādi :

1) Kartes 1 : 10.400 mērogā²⁾.

2) Tā sauktās " piektdaļas kartes ", kur apvienotas iepriekš minētās kartes piekārtējā samazinājumā, pie kam uz vienas lapas parasti apvienots viena novada uzmērījums³⁾. Šo karšu mērogs ir 1 : 48.000 un 1 : 57.600⁴⁾.

3) Mērījuma deskripcijas.

4) Mērnieku pārskati, dienas grāmatas un sarakstiņanās.

Svarīgs avots šajā grupā ir mērījuma deskripcijas, kurās ietilpst skaitliski dati par zemiņu un muižu zemes platību mucas vietās.

-
- 1) Sk. aprakstu autora "Latvijas vēstures avoti Zviedrijas valsts arhīvā", LVI 2, 1940., 273. lpp.
 - 2) Paraugu autors publicējis darbā Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.-1654.g. pielikumā.
 - 3) Paraugi publicēti autora edīcijā Vidzemes 1658.g. arklu revīzija, ievietojot Trikātas, Cēsu un Burtnieku novada kartes.
 - 4) Karšu sarakstu sk. Karl von Löwis of Menar, "Livländische Gutskarten aus schwedischer Zeit", Arbeiten des I Baltischen Historikertages zu Riga 1908 (Riga, 1909).

Šie dati ierakstīti sevišķās deskripcijas grāmatās, bet tie atzīmēti arī uz 1 : 10.400 mēroga kartēm. Par daļiem novadiem deskripcija bija arī ierakstīta 1688. g. arklu revīzijas grāmatās. Pēc šiem materiāliem varēja aizpildīt robus, kur deskripcijas grāmatās ziņas trūka. Ja trūka arī 1:10.400 mēroga kartes un ziņas nebija ierakstītas revīzijas grāmatās, nācās islīdzēties ar Lielā kadastra karšu 18. g.s. kopijām. Uz šīm kopijām ir mērnieku apliecinājumi, ka tās saskan ar Lielā kadastra kartēm. Tā izdevās sameklēt deskripcijas par visu Vidzemi, un tikai par dažām Alūksnes muižām datus neizdevās iegūt.

No sekojošā pārskata redzams, par kādām muižām deskripcijas grāmatās trūka dati un pēc kādiem avotiem robei aizpildīti.

Deskripcijas grāmatās nebija datu par šādām muižām (iekavās avoti, pēc kuļiem dati papildināti) :

Rucka (kartes L of M I, Bd.7,47-48)

? (Volkersamshof) (karte L of M I, Bd.6,23)

Ķieģeļi (kartes L of M I, Bd.6, 17-22)

Spreistiņi (kartes L of M I, Bd.6, 24)

Rūjiena (1781.g. kartes kopija pēc nozudušās L of M, Bd. 20, 1 un 2); kartes L of M I, Bd.20)

Iāus (1781.g. kartes kopija pēc nozudušās L of M I, Bd.20, 12 ; kartes L of M I, Bd. 20)

Ķopi (1781.g. karšu kopijas ; L of M I, Bd.20)

Jaunsalaca un Ķirbiži (kartes L of M I, Bd.19)

Vecsalaca (ibid. un 1786.g. karšu kopijas)

Gulbene (kartes L of M I, Bd.9)

Lejasciems (kartes VA)

Vīķi (kartes L of M I, Bd. 6)

Alūksne un Leicene (kartes L of M I, Bd.9, daļai
datu trūkst)

Kalnaužiņa (kartes L of M I, Bd.6)

Alsviķis (kartes L of M I, Bd.9)

Litene, Karva un Ape (ibid.)

Mazsalaca (kartes L of M I, Bd.20)

Riebiņi, Kūdums, Reiskums, Mazstraupe un Stalbe (kartes
L of M I, Bd. 6)

Lielstraupe (karšu kopijas 1786.g.)

No augšējā pārskata redzams, ka izstrādātajai deskripcijas grāmatai dates ir senā rēķinā. Trūkstošo deskripcijas grāmatu atvietošanai var droši izlietot pirmā mērījuma karšu uzrakstus un šo karšu 18.g.s. kopijas. Salīdzinot lielāku skaitu dažādu mērnieku karšu uzrakstu ar deskripcijas grāmatām, konstatēja, ka atšķirības ir tikai nenozīmīgas pārrakstīšanās kļūdas, bet 18.g.s. karšu kopijas pilnīgi saskan ar tām kartēm, kas saglabājušās arī par 17.g.s.

Uzraksti uz kartēm, salīdzinot ar deskripcijas grāmatām, nepilnīgāki tikai tai ziņā, ka reizēm uz kartes nav minēta noteiktas zonas platība. Šī zonas kategorija, kā redzēsim turpmāk, vispār ir nepilnīgi uzskaitīta.

Deskripciju grāmatas atrodas ERKA, bet viena VA.

Kartes glabājas ERKA, atsevišķas lapas arī VA.

Otrais mērījums aptver 1688. gadā sāktā reducēto
maukā zonas uzmērījuma kartes ar uzmērījuma un bonitēšanas

11/11

datiem un speciālā iedalījuma zemnieku zemes kartes ar
uzmērījuma un bonitēšanas datiem.

Reducēto muižu uzņēmumu rezultāti uzrakstīti
uz kartēm (glabājas BRKA, dažas arī VA), un bez tam šie
dati ierakstīti sevišķās muižu nomas aplēsuma grāmatās.
Viena no šīm grāmatām glabājas VA (Vidzemes arklu revī-
zijas Nr.9), otra KA (Uthrücknings Book ... Nr.901^g)¹⁾.

Speciālā iedalījuma saglabātais materiāls - kar-
tes un deskripcijas - ir par šādām draudzēm (iekavās
ciematu skaits) : Alūksnes (155), Āraišu (78), Cēsu (113),
Dzērbenes (50), Kokneses (254), Lielvārdes (11), Liep-
kalnes (54), Mālpils (14), Nītaures (173), Raunas (75),
Ropažu (9), Siguldas (122) un Skujenes (3). Bez tam vēl
par Tīrsu - Mengēna iedalījumā.

Spricēot pēc sarakstīšanās un pārskatiem (Lt.A),
nav saglabājies viss speciālā iedalījuma karšu un aprak-
stu materiāls. Trūkst materiālu par Smiltēni, ko sāka
iedalīt pēc 1692.g., Braelavu (iedalīta pēc 1695.g.),
Doli (1697.), Rūjienā (1695.), Allažu mācītāja ļaudīm
(1694.) un Palsmani. Bez tam privātā kartā Piebalgā
iedalīti 60 ciemati, par kuriem nav materiāla. Materiāli
ir saglabājušies par 1095 apdzīvotiem ciematiem un 16
postām, neskaitot piegriezumus un jauniekārtojamās
saimniecības.

1) Uzmērījuma apraksta paraugs publicēts A.v. Fransehe -
Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18.
Jahrhundert (Strassburg, 1890), VIII pielikums.

14
Jesu-
des
no
63!

482
Sal.
374

Speciālā iedalījuma kartes ar aprakstiem atrodas ERKA nesakārtotos un nekatalogizētos Lielā kadastra materiālos.

Trešā grupa.

1688.gada arklu revīzijas materiālos ietilpst atsevišķos sējumos sakopotās t.s. inkvizīcijas grāmatas. Šinīs grāmatās sakopoti 1688.gada arklu revīzijas dati par muižām un zemniekiem. Ziņas par zemniekiem ierakstītas tabulveidīgi un aptver :

1) T.s. zemnieka inventāru ar ciemata arklu skaitu un vārdu, saimnieku priekšvārdiem, atzīmi par to, vai saimnieks uz revīziju ieradies personīgi, datus par ciemata iedzīvotājiem (grupējot pēc vecuma līdz 15g. vecos un vecākos) un mājlopu skaitu. Seko atzīme par to, ka ciemats pilda pienākumus muižai, un norādījums, vai saimnieks dzimtcilvēks vai ienācējs. Dažreiz ir arī dati par 1687. g. sējumiem un zemes uzņēmējuma dati.

2) Inkvizīcijas grāmatās ietilpst arī t.s. vakas grāmatas ar šādām ziņām : ciemata arklu skaits, dati par kļaušām, ciemata vārds, saimnieka priekšvārds, dati par kunga tiesu un kroņa tiesu¹⁾.

Bieži vakas grāmatas ir sastādītas divās versijās - fiksējot revīzijas laikā konstatēto stāvokli un pēc revīzijas izdarītos pārkārtojumus.

1) Inventāra un vakas grāmatas paraugu sk. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze II, 1 (Rīga, 1821) 1274. un sek. lpp.

Izejot no zemnieku nodevu un klausu kopsummas, pēc turpmāk raksturotā pagēmiena aplēsa visai muižai jauno arklu skaitu. Šie aplēsumi ierakstīti inkvizīcijas grāmatās ar virsrakstu "Verschlag".

Inkvizīcijas grāmatas glabājas VA, ERKA, un KA.

Kā redzams no šo grāmatu registriem un korespondences, tās savā laikā izgatavotas 2 eksemplāros - viens eksemplārs bija domāts Rīgas iestāžu, otrs Stokholmas iestāžu vajadzībām. Līdz šim saglabājušies abi eksemplāri tikai no viena sējuma (VA Nr.13, KA Nr.901 ^{II}).

Tā kā visi inkvizīcijas grāmatu sējumi numurēti, (numurs iespiests ādas sējuma mugurā - šos numurus tagadējos archīvu katalogos ignorē), varam konstatēt, cik pilnīgi līdz mūsu dienām minētie sējumi saglabāti.

Uz Vidzemi attiecas sējumi :

Nr.	atrodas archīvā	archīva nr.	Piezīmes
1	VA	11	
2	"	12	
3	ERKA	XII, 10	
4	VA	13	
	KA	901 a	
5	VA	14	
6	KA	901 b	
7	-	-	sējums nosūdis
8	KA	901 d	uz Vidzemi attiecas tikai daļa (Gaujēna)

Nr.	atrodas archīvā	archīva nr.	Piezīmes
Uz Dienvidigauniju attiecas sējumi :			
8	KA	901 d	
9	KA		
10	KA		
11	-		sējums nosudis
12	-		" "
13:I	KA		

Septītā sējumā, kas tagad nosudis, atradās ieraksti par Ziemeļvidzemes novadiem : Ērgēni, Ingāšiem un Rājienu.

Tā kā trešā sējumā izplēstas lapas no 1. - 58.fol., tad revīzijas dati trkst par Krimuldu, Engelharta muižu, mācītāja muižu, Jērkuli, Iekāšiem, Pabašiem un Bīriņiem.

Revīzijas nemaz neizdarīja Rīgas patrimoniālapgabala muižās.

Šos revīzijas materiāla robus var pēc citiem avotiem tikai pa daļai aizpildīt. Piem. par dažām Rīgas patrimoniālapgabala muižām ir saglabātas v. kas grāmatas par aptuveni to pašu laiku, kad notika revīzija.

Ceturtā grupa.

Kā salīdzinātājs materiāls izlietoti dokumenti, kas ietilpināti VA Vidzemes muižas aktis. Vidzemes muižu aktis katalogizētas muižu alfabēta kārtībā.

Šinīs aktīs sakopoti mēchaniski apvienoti dažāda

rakstura dokumenti. Piemēram, ziņojumi un izmeklēšanas materiāli par 1695. - 1697.g. gadu ir sadalīti šinīs aktīs.

No Vidzemes ekonomijas archīva (sk. Bruininga sa - rakstu) izlietoti salīdzināšanai materiāli, kas attie - cas uz Lielo kadastru.

Vidzemes vecākās baznīcas grāmatas izmantotas, no - skaidrojot, vai ar šo materiālu iespējams pārbaudīt pēc re - vīzijas aplēstos datus par iedzīvotāju skaitu.

Vidzemes sviedru laiku ģenerālgubernātoru archīva (ERKA) materiāli deva iespēju salīdzināt Stokholmas iestā - ņu ģenerālgubernātoram sūtīto rakstu norakstus ar ģen.-gub. kanceleijā saņemtiem rakstiem. Šie materiāli arī deva iespē - ju izsekot ģenerālgubernātoru rīcībai kadastra reālizācijā. No RA archīvālijām izmantoti šādi fondi : Līvoniņas krājums, karaļa registrāturā, Širena krājums, Bjelkes krājums un mērniecības archīva 1850.g. sūtījums. No KA fondiem izman - toti : Vidzemes kamerālie akti un Zviedrijas Baltijas un Vācijā provinču dokumenti. Šo fondu aprakstus sk. autora rakstā LVIŽ, 1940.g. 2.nr.

Svarīgus jautājumus kadastra vēsturē varēja no - skaidrot ar Lt.A. archīvālijām.

Lai gan šī darba autoram Lt.A. vairākkārt paskaidro - ja, ka visas uz Lielvidzemi attiecināmās lietas 1850.gadā nosūtītas uz RA, tomēr Lt.A. izdevās atrast vairākus sējumus, kuos bija sakopota Zviedrijas mērniecības lietu vadības sarakstīšanās ar Lielvidzemes mērnīkiem kadastra laikā.

No pārējiem Zviedrijas arhīviem izmantots Nordina krājums Upsalas universitātes bibliotēkā un privātais Tidö archīvs.

Izmantoto avotu kopējo sarakstu sk. šī darba no - slēgumā.

Lielā kadastra avotiem ir pa daļai tāds pats rak - sturs, kāds 17.g.s. pirmās puses Lielvidzemes arklu revizi - jām. Šīs avotu grupas avotu kritikas uzdevumus esmu jau aprādījis darbā Vidzemes arklu revīzijas 1601. - 1638.g. (Rīgā, 1938), 101. un sek. lpp.

Svarīgs uzdevums ir pārbaudīt avotu ticamību.

Šajā darbā izlietoto avotu ticamības kritika reāli - sēta, gan salīdzinot kadastra datus ar citiem neatkarīgiem avotiem, gan pārbaudot kadastra datu pilnību šo datu sav - starpējās salīdzināšanās ceļā.

Kvantitatīvo jautājumu apstrādāšanai lietotas sta - tistiskās metodes, priekšroku dodot vienkāršākiem aplēsuma paņēmieniem. Jāpiezīmē, ka nekādus kadastra materiāla skait - liskus kopsavilkumus autoram neizdevās atrast, kādēļ viss materiāla skaitliskais apstrādājums veikts tieši šī pē - tījuma nolūkiem.

Dažas par 17.g.s. nodibinātās parādības nostādītas blakus moderno laiku parādībām.

Nolūks šādam blakus nostādījumam ir ar kontrastēju - mu parādīt pārvērtības, kas notikušas starplaikā, lai tā varētu labāk saprast 17.g.s. parādības.

I n o d a ļ a

Lielā kadastra vēsture.

Zviedrijas karaļa Kārļa XI rīkojums par arklu revīziju.

Pēc 1638.gada Lielvidzemes arklu revīzijas valdība vairākkārt apsvēra jaunas revīzijas vajadzību un iespējas. Tā 1644.gadā kamerkolleģija¹⁾ iecēla sevišķu komisiju revīzijas priekšdarbu veikšanai²⁾. Tomēr nevienu nodomu ne-reālizēja. Tikai 1680.gada 20.aprīlī Zviedrijas karalis Kārlis XI ar rakstu kamerkolleģijai deva konkrētu virzienu jaunai revīzijai³⁾. Kārlis XI uzdod no militārā viedokļa svarīgajā Lielvidzemē izdarīt revīziju, kas sadalītu un no-līdzinātu revīzijas arklus, lai pieaugtu valsts ienākumi un būtu iespējams palielināt garnizonus.

Jaunās arklu revīzijas mērķi tā tad karaļa pirmajā ustvērumā ir rast financiālu palīdzību kara spēka palielināšanai. Toreizējā tehnika prasīja, lai kara spēka apgādi atrisinātu tai pašā vietā, kur kara spēks atradās. Tādēļ no-doms palielināt Lielvidzemes cietokšņu garnizonus nozīmēja, ka Lielvidzemē jārod jauni ienākumu avoti.

- 1) Laikmetā, kas mūs interesē, kamerkolleģijas prezidenti bija: Klāss Flemings 1681.-1685.g., Gustavs Lilliekrona 1685.-1687., Pabiāns Vrēde 1687.-1711. (Ornberg), Anteckningar om Kammarkollegiet I (Stockholm, 1874.), 6.-7.lpp. Min.darbā sk.ziņas par kamerkolleģijas uzdevumiem.
- 2) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1664. 6.V, 131.lpp.
- 3) KA, Kammarkollegii arkiv. Kungl.bref 1680. II, Nr.851.

Texts!

ka ja
nu ja

204
Lars

Kamerkolleģija, izpildot karaļa uzdevumu, sāka apsvērt Lielvidzemes revīzijas lietas 1680.g. 15.jūlijā¹⁾ un nolēma, ka ieceļama sevišķa ģenerālkomisija revīzijas izdarīšanai. Šajā un nākošās dienas sēdē²⁾ kolleģija pārrunāja Lielvidzemes īpatnējos apstākļus. Tā kā šo sēžu diskusijām principiāla nozīme, tās jāraksturo sīkāk. Par galveno Lielvidzemes revīzijas arklu nozīmi kolleģija uzskatīja to, ka pēc revīzijas arkliem pilda jātnieku dienestu³⁾. 16.jūlija sēdē radās ierosinājums revīzijā izdarīt arklu nolīdzināšanu, zemi uzmērījot. Balstoties uz nepareizu priekšstatu, ka revīzijas arkli noteikti pēc klausām, valsts padomes loceklis Larss Flemings⁴⁾ aizrādīja, ka mērīšana esot lieka, jo jātnieku dienestu nepemot pēc zemes platības.

Diskusijās par mērīšanu jaunu viedokli izvirsija kamerpadomnieks / Erenšelds. Zemes mērīšanas rezultāti, pēc viņa domām, noderēsot redukcijas darbā, jo pēc tiem varēsot spriest, vai kādam muižniekam nav vairāk revīzijas arklu nekā viņam pienākas pēc donācijas rakstiem.

Vai revīzijas pamatā likt klausas, vai mērījumus, nedz šajā, nedz 29.jūlija sēdē neizšķir⁵⁾. Turpmākejās sēdēs kolleģija apspriež 1638.gada arklu revīzijas instrukciju, lai to pieskaņotu jaunās revīzijas vajadzībām⁶⁾.

1) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1680. 15.VII, 1829. un sek.lpp.

2) Ibid. 1849. un sek.lpp.

3) Par jātnieku dienestu sk. LKV, 14082.lpp.

4) Biografiju sk. NP, 18.sēj. 566.lpp. Larss Flemings Lielvidzemi pazina no personīgiem pieredzējumiem.

5) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1680. 15.VII, 2058.lpp.

6) Ibid. 2198.lpp.

mājās puiķis?

12.augusta sēdē piedalās Emerlings¹⁾ (protokolā - " kāds vārdā Hemmerlingh "), un ar to revīzijas jautājums ņem jaunu virzienu. Emerlings bija 70-tajos gados organizējis Piebalgas uzmērīšanu, un kā Vidzemes apstākļu pazinēju Klāss Fleminga bija licis viņu uzaicināt kolleģijas sēdē²⁾.

Pirmais nērijums.

Emerlings sparīgi iestājas par to, ka Lielvidzeme būtu jāuzmērī, un 1681.gada 21.janvārī viņš saņem karaļa pilnvaru, kas viņu iecel par Lielvidzemes mērniecības inspektoru³⁾. No vēlākās sarakstīšanās redzams, ka Emerlings karali bija personīgi pierunējis dārgos mērījumu darbus izdarīt un apsolījis, ka vienā vasarā ar 20 mērniekiem darbu nobeigs.

Pēc Emerlinga plāna Lielvidzemes uzmērīšanai vajadzēja 20 mērniekus. Tos sagādāt bija ļoti grūti, jo kamarkolleģija atzina, ka zviedru mērniekus nevar no darba atraut⁴⁾.

Grūtībām par spīti 1681.gada maijā Emerlings ar 30 mērniekiem, kuŗu starpā ir arī Upsalas studenti, ierodas Rīgā. No Rīgas garnizona viņam piekomandē 30 apakšvīreniekus un kaprāļus, un mērīšanas darbus var sākt⁵⁾.

- 1) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1680. 15.VII, 2238.lpp. . Emerlinga biogrāfiju sk. V.Ekstrand, Svenska landtmätare 1628.-1900. (Umeå & Uppsala, 1896 - 1903), 250.lpp.
- 2) Sal. Emerlinga sarakstīšanos par Piebalgu RA, Liv.II 1935., vol.669.
- 3) RA, Registratur 1681. 21.I, 281.-283.fol.
- 4) KA, Kammarkollregistratur till K.M. 1681. 4.III, 1224.fol.
- 5) RA, Liv. 1935. II, vol.124.

kurā?

Vispirms uzmērī tās muižas, kuru reducēšana droši parādama.

kurā? kā? funkcionārs?

1681.gada vasarā arī pārējie Lielvidzemes ģenerāl-komisijas locekļi bija ieradušies savā darbības vietā. Neticot, ka Emerlingam ar mērījumiem izdosies panākt skaidrību, Lielvidzemes ekonomijas pārvaldnieks Jēkabs Snekenšelds¹⁾ sāka sastādīt zemes grāmatas, lielākās muižās ievācot datus par zemniekiem²⁾.

Emerlinga kolēģu skepsei pievienojās muižniecības pretestība. Bruņniecības pārstāvji griezās pie Lielvidzemes reducēšanas komisijas prezidenta Roberta Lichtona³⁾ un sūtīja deputāciju uz Stokholmu, lai pārtranc mērījumus⁴⁾.

Muižnieki uzskatīja, ka muižu zemes mērīšana ir pretēja vecām privilēģijām un ka tas agrāk nekad nav bijis. Kā svarīgu argumentu pret zemes mērīšanu muižniecības pārstāvji izvirzīja to, ka mērnieki esot jauni cilvēki, kurus viltīgiem zemniekiem esot viegli piekrāpt. Zemniekiem esot zeme arī mešā, bet, ticot zemniekiem, mešus neuzmērījot un tā daudz zemes noslēpjot. Tas esot tādēļ, ka mērīšanā nepiedaloties "godīgi" cilvēki. Pēc bruņniecības domām, pareizāko ainu gūtu, ja muižnieki iesniegtu savas parakstītās vakas grāmatas un ja par nepareizu ziņu sniegtā noteiktu sodu. Pēc ģenerālgubernatora vēlēšanās muižnieki savu priekšlikumu iesniedza ar rakstu⁵⁾. Sakarā ar briesmošo konfliktu reducēšanas lietā

1) Par ekonomijas pārvaldnieka (Ökonomiestatthalter) Jēkaba Snekenšelda iecelšanu un uzdevumiem sk. J. Vasar, Die Grosse Livländische Güterreduktion (Tartu, 1931.), 137.lpp.

2) RA, Liv.1935. II, vol.124.

3) Biografiju sk. LKV, 23344.lpp.

4) RA, Schirrens saml. 7.

5) Priekšlikums līdž ar Lichtona atsaukumi iespiests Latvijas vēstures institūta žurnālā, 1937.g. 1.nr.

arī šo priekšlikumu karalis pēc kamerkollēģijas atsaukmes noraidīja¹⁾. Vienīgais panākums bija tas, ka privāto muižu mērīšanu 1681.gadā atlika.

Bet arī pārējās muižās pirmajā - 1681.g. vasarā mērījums nepabeidza. Emerlings pats to izskaidro ar vālu darba sākšanu un ar to, ka mērniekiem bijis jāceļo no vienas stārstijas uz otru. Ja būtu bijis atļauts mērit privātās muižas, tad būtu vairāk paveikts. Bez tam mērniekiem, kas Upsalā mācījušies tikai teoriju, trūcis prakses, un viņiem bijis 2 mēnešus jāstrādā pa diviem kopā. No 1682.gada darba viņš, Emerlings, sagaidot labāku rezultātu, jo mērnieki ieguvuši praksi un iemācījušies valodas²⁾. Privāto muižu uz mērīšanu, kā cerēts, tomēr neizdevās uzsākt, un tikai 1683.g. ķērās pie šī darba. Vasarā mērnieki veica darbus laukā, bet ziemā pārzīmēja kartes un taisīja aplēsumus. Visus mērīšanas darbus pabeidza 1684.gadā³⁾. Šajā gadā nomira Emerlings, un par viņa pēcnācēju mērniecības inspektora amatā iecēla Olavu Lundgrēnu⁴⁾. 1684

Ar 1687.gadu mērnieki ķērās pie jauna uzdevuma - sāka uz mērit tās muižas, kam 1681. un 1682.gadā nebija uz mērītas robežas. Kaut gan 1686.gadā visi zemnieku un muižu zemes 1686

1) KA, Kammarkoll.Registr. 1682. Till K.M. 6.VII 1682. Fol. 1401-1402; RA, Liv. 1935. II, vol.439. Karalis Lichtonam 1682.g. 7.jūlijā.

2) Liv. 1935, II, vol.441. Emerlings - Lichtonam 1682.g. 25.augustā.

3) O.Lundgrēna 1690.g.19.augusta pārskats Gripenjelman RA, Lantmäteristyrrelsens leveranser 1850, Nr.304.

4) RA, Registratur 1684, Julius 17. Fol.157.-158. Lundgrēna biografiju sk. V.Ekstrand, op.cit. 256.lpp.

mērījumu darbi Lielvidzemē bija noslēgušies, kā darba vai -
pabeigums uzzīmēta kopēja Lielvidzemes karte¹⁾ un izdarīti
rezultātu savilkumi²⁾, tomēr viss darbs bija liela vilšanās.

Mērījuma rezultāti gan deva pārskatu par agramzemes
kopplatību, bet tie nekā nebija saistīti ar revīzijas arklu.

Pati mērīšanas tehnika bija tāda, kas nemaz neat -
ļāva mērījumu izlietot šādiem nolūkiem. Vairākiem kaimiņiem
(zemniekiem) zeme bija samērīta kopā, zemnieku zeme nebija
atšķirta no muižas zemes un nebija noteikts zemes labums.
Šos defektus varēja izlabot tikai otrreizējā mērījumā, bet,
lai minētos trūkumus novērstu, protams, mērījumu nevarēja
paveikt tik ātri kā pirmo. Karaļa 1680.gadā dotais uzde -
vums nebija izpildīts.

Arklu revīzija.

Pēc piecus gadus ilgstošā mērījuma eksperimenta Liel -
vidzemes saimniecības kārtotāji nolēma atgriezties pie arklu
noteikšanas metodes, kas bija pārbaudīta zviedru laiku sāku -
mā - nolēma sarīkot jaunu arklu revīziju.

Jau 1684.gadā kamerkollēģija pārrunāja domu par arklu
revīziju. Stāvokļa raksturošanai Lielvidzemes redukcijas ko -
misijas sekretārs Mikaēls Strokirks³⁾ 1684.g. 10.marta kamer -
kollēģijas sēdē⁴⁾ aizrādīja sekojošo : rivātās muižās

1) Glabājas BKKA.

2) RA, Lantmätteristyrelsens leveranser 1850. Nr.304. Savilkum -
ma neizdevās atrast.

3) Biografiju sk. LKV, 40900.lpp.

4) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1684. 10.III, 260.-
272. lpp.

par zemnieku nodokļu iekasēšanu atbildot muižnieks, bet kroga zemnieki atbildot katrs atsevišķi par sevi. Tādēļ esot nepieciešams mērogs, cik katram atsevišķam zemniekam jāmaksā. Tā kā majora Emerlinga vadībā izdarītā mērījuma rezultāti tādu mēroga nedodot, rodoties vajadzība izdarīt jaunu arklu revīziju.

Diskutējot par revīzijas principiem, tai pašā 10.marta sēdē konstatēja, ka revīzijas arklu noteikšanas pamatā var likt 1) zemnieku sējumas, vai 2) zemnieku kļaušas, vai 3) visus zemnieku pienākumus. Tās pašas dienas pēcpusdienas sēdē¹⁾ Strokirks ierosināja jaunās arklu noteikšanas pamatā likt zemnieku kunga tiesu, kļaušas, nodokļus un maksājumus mūcītājiem. Šajā sēdē Strokirks pirmo reizi ierosina arklu novērtēt uz 60 vecdālderiem (turpmāk Rd). Strokirka iesniegtajā projektā²⁾ paredzēts, ka naturālijām un kļaušām jāizstrādā takse, kas būtu saskaņota ar tiesu imisijās lietoto taksi un tirgus cenām. Debates par sarīkojamo revīziju kamarkollēģijā atjaunoja 1686.g. 7.maijā³⁾, kad diskutēja Snekenšelda un Strokirka ierosinājumu. Pēc šī ierosinājuma, arkli būtu aplēšami pēc zemnieku pienākumiem, skaitot arklā 64 Rd. Šādai summai nepiekrita vairāki kollēģijas locekļi, to starpā arī Vrēde⁴⁾, kas no savas puses ierosināja arklu noteikt uz 50 Rd.

1) KA, Kamarkollegii arkiv. Protokoll 1684. 10.III, 273.-284.lpp.

2) Ibid. 202.lpp.

3) KA, Kamarkollegii protokoll 1686, 7.V, 1039.-1051.fol.

4) Biografiju sk. NF, 32.sēj. 1148.lpp.

Lehts
2
Lehts by Snekenšelda
268

ks. 2000

Kamerkolleģijas lēnās darba gaitas dēļ jautājumu par revīziju un revīzijas arkla noteikšanu par jaunu iztīrā tika 1687.g. 19.janvārī¹⁾. Tajad jau bija redzami mērijuma rezultāti. Sēdē piedalās ģenerālgubernātors un Snekenšelds. Ģoreiz kolleģija principā izlēma arklu revīzijas vajadzību kā kroņa, tā privātās muižās.

Diskusijām par revīzijas veidu lika pamatā Snekenšelda projektu, kas ierosināja noteikt revīzijas arkla lielumu 64 Rd. Projekts starp citu arī paredzēja, ka speciāla revīzija vajadzīga tikai kroņa muižās, lai nomnieki nepaauģetinātu zemnieku pienākumus. Turpretim privātās muižās, kur muižnieki zemnieku nodokļus iekasē no zemniekiem un samaksā fiskam kopējā summā, tādās speciālas revīzijas nevajadzētu.

Pret Snekenšelda projekta principiem uzstājās Vrēde. Viņa domas bija, ka arkla pamatā nav jāliek zemnieku klausas un kunga tiesa, bet ģen muižas zeme un zemnieku kunga tiesa²⁾, nosakot revīzijas arkla lielumu 50 Rd. Savu viedokli Vrēde motivēja ar to, ka tad nesamazināģoties nodokļi, muižniekiem dģbinot jaunas muižas vai pievienojot zemnieku zemi kroņa muižām. Snekenšelds uz to aizrģdģja, ka, pievienojot zemnieku zemi kroņa muižām, attiecģģi pieaugs muižas noma, jo muižas zemi jau ģajģ nomģ iekaita.

1) KA, Kamarkolģģģii protokoll 1687. 19.I, 219.-247.lpp.
2) Ibid. 243. lpp.

Uz to Vrēde aizrādīja, ka tādā gadījumā Lielvidzemes agrārās lietās nebūšot vienotas sistēmas, bet divi atšķirīgi principi. Izdarot kalkulācijas uz vietas, kollēģija atzina, ka abi principi - vai nu arkla pamatā skaitīt muižas zemi un zemnieku kunga tiesu, vai skaitīt zemnieku kļaušas un kunga tiesu - dotu vienu un to pašu summu. Pēc Vrēdes domām, pirmajam variantam tomēr būtu priekšrocība, ka, dibinot jaunas muižas, nebūtu jāizdara kreditējumi. Sādē tad arī nolēma iesniegt karalim abus variantus¹⁾ un ievākt galīgas kalkulācijas par to, kurš variants fiskam vairāk ionestu.

Abi varianti tad arī uzņemti karaļa 1687.gada 7. februāra instrukcijā²⁾ tieši pēc kamerkollēģijas raksta teksta.

Tai pašā 1687.g. 7.februārī karaļa iecēla Lielvidzemes arklu revīzijas veikšanai sevišķu revīzijas komisiju šādā sastāvā:³⁾ priekšsēdis - ģenerālgubernātors grafs J. J. Mastfers⁴⁾, locekļi - ģenerālmajors barons Gustavs fon Mengdens⁵⁾, barons Oto Reinholds Taube, kamerpadoņnieks J. Brenšelds, tiesnesis G. A. Strēmfelds⁶⁾, sekretārs M. f. Strokirks.

1) Ispildīts ar 1687.g. 19. janvāra rakstu - Registratur, 1687, 19. l.

2) Sal. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, 1246. lpp.

3) VA, Vidzemes arklu rev. Nr. 12; ievads.

4) Biogrāfiju sk. LKV, 11544. lpp.

5) Biogrāfiju sk. A. Hammarckjöld "Ätten von Mengden och Livland under svenska völdet", Historisk tidskrift 1889.

6) Par Strēmfelda lomu redukcijā sk. J. Vasar op. cit. 99. un sek. lpp.

Ar raksta nosūtīšanu karalim revīzija bija ievirzīta. Kamerkollēģija vēl pirms revīzijas komisijas iecelšanas turpināja apspriest revīzijas tehniskos noteikumus. 26. janvāra sēdē pārrunāja revīzijas arkla lielumu. Vrēde tagad aizstāvēja 54 Rd lielu revīzijas arklu, bet Snekenšelds palika pie sava ierosinājuma - 64 Rd. Snekenšelds savu kalkulāciju bija iesniegjis ar rakstu¹⁾. No tā redzams, ka kalkulācija attiecas uz Alūksni un Gaujienu un kādu tuvāk nepasīnētu vietu. Kalkulācijā spilgti izpaudās agrāko revīzijas arklu nevienlīdzība. Kamēr Snekenšelds rīkojās ar šādiem konkrētiem piemēriem, Vrēde debatēs pamatojās uz citiem apsvērumiem. Savu argumentāciju Vrēde saistīja ar jātnieku dienestu. Ja revīzijas arkla lielumu nosaka 64 Rd, tad muļnieks par katru jātnieka dienesta zirgu gūst no zemnieka 960 Rd, ja turpretim arklu nosaka uz 54 Rd, tad attiecīgā summa ir 810 Rd (15 arkli uz 1 zirgu). Pēc Vrēdes domām, 810 Rd būtu muļniekam pietiekoša kompensācija. Snekenšelds, aizstāvot savu viedokli, iebilda, ka muļnieks nesāņem kompensāciju par visiem 64 Rd, jo summā iekalkulēts arī stacijas²⁾ un jātnieku uzturs³⁾, tā ka muļniekam paliek 57 Rd, no kā arī vēl jāatkaista neiekasējami zemnieku parādi.

Galīgi šo jautājumu neizlemjot, kamerkollēģija uzdeva izdarīt vēl sīkākas kalkulācijas. Revīzijas arkla lielumu kollēģija izlēma 1687.g. 9.septembrī, pievienojoties

-
- 1) Iespiests C.Schirren, Verzeichnis livländischer Geschichts-Quellen, 229.lpp. (70).
 - 2) Par staciju sk. autora " Vidzemes finances zviedru laikos", Veltījums (Rīgā, 1936.), 69. un sek.lpp.
 - 3) Ibid. 101.lpp.

jaunam revīzijas komisijas priekšlikumam - skaitīt revīzijas arklu 60 Rd lielu¹⁾. No šīs summas muižnieks dodot tālāk kronim naturālijas un naudu par 15 Rd, tā tad ceturto daļu, un turklāt nesot risku, ko rada neražas, zemnieku pauperizācija un dažādi nelaines gadījumi.

Šis šāds jautājums nostādījums par revīzijas arkla lieluma noteikšanu, proti, kāds no tā labums valstij, var visnotaļ interesēt tādēļ, ka 19.g.s. sākumā, kad atjaunoja zviedru taksācijas metodes un atkal radās diskusijas par arkla lielumu, vairs nevarēja runāt par šādu arkla lieluma noteikšanas pamatu. 19.g.s. sākumā arkla lielums valstī vairs tik tieši neinteresēja kā zviedru laikos, un ar to zviedru metodes daļākā jēga bija zudusi.

Piekūpjoties revīzijas arkla lieluma ziņā, kamer-kollēģija tomēr nepiekrīta revīzijas komisijas viedoklim par to, ka revīzijas arklu aplūsumā skaitāma nevis muižu zeme, bet gan zemnieku kļaušas. To kollēģija par jaunu paziņoja 1687.g. 5.novembrī karalim²⁾, aizrādot, ka jānoskaidro, kurš veids būtu fiskam iedevīgāks un vai kāds no šiem veidiem nerunā pretī muižnieku privilēģijām. Ar 1687.g. 9.novembra rakstu karalis paziņoja kamerkollēģijai, ka apstiprina 60 speciā Rd skaitīšanu vienā revīzijas arklā³⁾. /ag

- 1) KA, Kamarkollegii arkiv. Till Kongl. Maj:t. 1687. 5.XI.
- 2) KA, Kamarkollegii arkiv. Registratur 1687. Till K.M.
- 3) RA, Registratur 1687. 157.-158.fol. Badenbroka ziņa, itkā takse vēlāk būtu pielīdzināta 60 Alberta Rd, uz 17.g.s. neattiecas (sal.Sammlung der Gesetze, 1250.lpp.).

2ēj. 2

Saskaņā ar kamerkollēģijas vairākkārt izteikto vēlēšanos, lai revīzijas komisija noskaidrotu izdarāmās revīzijas pamatus, tad arī 1688.g. 30.janvārī J.Hastfers, Gustavs fon Mengdens, Oto Reinholds Taube, J.Ērenšelds un M.fon Strokirks parakstīja memoriālu, ko iesniedza kamerkollēģijai¹⁾. Šī plašā 60 pantos sastādītā dokumenta vācu tulkojumu savā likuma krājumā ievietojis Budenbroks, un to līdz šim vēsturnieki uzskatīja par svarīgāko avotu 1688.gada arklu revīzijas un Lielā kadastra vēsturei. Memoriālam komisija pievienoja vēl sevišķu paskaidrojumu, arī datētu ar 1688.g. 30.janvārī²⁾, un naturāliju un klausu takses projektu³⁾.

Iesniegto memoriālu kamerkollēģija tādaļ neiztirzāja, bet savā 1688.gada 26.marta sēdē konstatēja, ka paliek pie agrākā viedokļa par to, ka revīzijas arklu skaita aplēšanā jāņem vērā arī muišu zeme⁴⁾. Tādā pašā garā noritēja 2.aprīļa pārrunas⁵⁾. 2.aprīļa sēdē kamerkollēģija pieņēma atzinumu, ka tie, kas darbojas Lielvidzemē, droši vien labāk pārredz turienes apstākļus nekā tas iespējams Zviedrijā. Karalis tādēļ varētu dot revīzijas komisijai brīvas rīcības tiesības, jo komisija taču atbildēs par visa darba sekmēm. Kollēģijas iebildumus pret revīzijas komisijas projektu tomēr

-
- 1) Origināls glabājas KA, Cameralia. Östersjöprovinserna. Lifland 1690. Skriv.till Kungl.Maj:t.
 - 2) Glabājas Upsalas univ.bibliotēkā. Coll.Nordn.Historica Bath.Liv.Visnar, Nr.415.
 - 3) Iespiests C.Schirren, Verzeichnis livländischer Geschichtsquellen, 229.lpp.ar šādam kludam: "—lyn" vietā jālasa "kunken lyn", "voth" vietā jālasa "Footh".
 - 4) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1688. 26.III, 836.-839.lpp.
 - 5) Ibid. 874.-877.lpp.

būtu vēlams pasīgot uz Rīgu. Atzinumu paziņoja karalim¹⁾, bet karalis ar 1688.g. 7.apriļa rakstu piesūtīja revīzijas komisijai kamerkollēģijas iebildumus, uzdeva tos apsvērt un atļāva komisijai pēc iebildumu iztirzāšanas revīzijas lietā rīkoties pēc sava ieskata²⁾, bet tā, lai nociestu fiska intereses.

Karalis tāpat stingri ņēnot, memoriālu nebija apstiprinājis. Būvīgajos gadījumos, apstiprinot šādus memoriālus, karaļa kancelejā tos pārrakstīja un nosūtīja ar karaļa parakstu izpildīšanai. Šoreiz tā noritēja, un tāpat Budenbroka un Hāgemeistera spriedumi, ka karalis memoriālu būtu apstiprinājis (Hāgemeisters pat kā apstiprināšanas dienu min 1688.g. 30.jūniju), neatbilst patiesiem apstākļiem³⁾. Kā redzams no kamerkollēģijas 1689.g. 7.decembra sēdes protokola (3291.-3311.lpp.), kollēģijas un ģenerālgubernatora viedoklis bija, ka karalis gan memoriālu akceptējis, bet nav apstiprinājis, tā ka šatura vēl varēja grozīt. Strokirka formulējumā apstiprinājums bijis tikai " terminis generalibus ", t.i. memoriālā minētās speciālās lietas nav apstiprinātas⁴⁾.

Revīzijas loģisks pamats nebija 1688.gada memoriāls, bet gan karaļa 1687.gada 7.februāra instrukcija.

1) KA, Kamarkollegii arkiv. Till K.M. 1688. 2.IV.

2) VA, Vidzemes ekonomijas arhīvs, B 43, I.Nr.230, 457. un sek.lpp.

3) Buddenbrock, op.cit., 1250.lpp. Hagemeister, Materialien I, 14.lpp.

4) KA, Kamarkollegii arkiv. Protokoll 1690. 231.lpp.

Revizijas komisija sadalījās apakškomisijās, pieaicinot mēraikus un tehniskos darbiniekus. Apakškomisijas, kas darbojās Vidzē, bija šādas: ģenerālgubernators Hartfers un Strokirks apņēma revidēt Rīgas apriņķi, Mengdena un Brenšelds - Alūksnes un Gulbenes novadu, Tambe un Strēmfelds - Tērbatas apriņķi.

Tā kā ģenerālgubernators pārējo pienākumu daļu tehniskajos revīzijas darbos tomēr nevarēja piedalīties, komisiju darbības rajonus pārdalīja par jaunu. Ker 2

Mengdenam bija jārevidē lielākā daļa Cēsu apriņķa un daži apgabali Rīgas apriņķī (viņš revīzijas laikā nonira), Strēmfeldam bija jārevidē Tērbatas apriņķis, Brenšeldam Pērnavas apriņķis, bet Strokirkam lielākā daļa Rīgas apriņķa un daži apgabali Cēsu apriņķī. Jau 1687.gadā Daugavgrīvā bija notikusi mēģinājuma revīzija nolūkā saskaņot pagāmienu¹⁾. Tagad 1688.g. revidēja visu Lielvidzemi, kā kroņa, tā privātas muižas, izņemot Rīgas patrimoniālapgabalu. Ziņu ievākšanu ar nos izpēšanām noheidna tai pašā gadā. Rezultāti ierakstīti t.s. inkvizīcijas jeb arklu revīzijas grāmatās.

Par revīzijas metodi varam spriest pēc 1688.g. memorāla un inkvizīcijas grāmatām. Jans!

Uz revīziju vajadzēja ierasties personīgi muižu valdītājiem un zemniekiem. Vajadzīgās ziņas par muižas saimniecību ievāca no muižu valdītājiem, bet par zemnieku

1) VA, Vidzemes arklu rev. Nr.12; ievada.

saimniecību tieši no zemniekiem. Kā redzams no atsevišķām inkvizīcijas grāmatās, uz revīziju parasti ieradās saimnieki. Neieradušos zemnieku procenta ir zems. Muižu nomnieku un zemnieku sniegtās ziņas reducētajās muižās pārbaudīja pēc vakas grāmatām un protokoliem, kas bija sastādīti, muižas reducējot.¹⁾ Visumā 1698.gada arklu revīzijas metode principiāli neatšķīrās no 1638.gada revīzijas metodes.

Kad materiāls revīzijas arklu aplēšanai bija savākts, pati aplēšana tomēr nevarēja sākties, jo kamerkollēģija vēl nebija izšķīrusi virkni principiālu jautājumu - vispirms, ko īsti ietilpināt revīzijas arklā - klausās vai muižas zemi. 1690.gada 25.februāra sēdē kamerkollēģija beidzot piekrita, ka revīzijas arklu rēķina pēc zemnieku klausām un nodevām. Karalis arī šo lēmumu apstiprināja²⁾.

Tā paša gada maijā kamerkollēģija arī galīgi piekrita, ka sīkās naturālijas neietilpina revīzijas arklu skaitā³⁾, likvidējot domstarpības, kas šajā jautājumā bija radušās. Noskaidroja arī citus jautājumus, un 1690.g. jaunais revīzijas arklu skaits bija izrēķināts. Pirmā reakcija pret jauno revīzijas arklu skaitu bija brūnniecības protests, jo revīzijas arklu skaits, salīdzinot ar iepriekšējo - 1638.gadā nodibināto, bija ievērojami pieaudzis. Valdība protestu *par cin?*

1) Par šo dokumentu sastādīšanas kārtību Bērzsone sk.J.Bērzsina "Bērzsones muižas zemnieki 1685.g. revīzijas laikā", Latviešu vēsturnieku veltījums Robertam Vīperam (Rīga, 1939.), 154. un sek.lpp.

2) LRKA V, 16; karalis ģenerālgubernātoram 1690.g.

3) KA, Kamerkollēģii arkiv. Ankonna brev 1690, 26.maija memoriāls.

*Sed. nīgu kōs
revīzijas
28 g.*

noievēroja, bet sāka organizēt nākošo svarīgo darbu - kroņa zemiņu revīzijas arklu saskaitošanu ar zemiņu arkliem.

Jaunais revīzijas arklu skaits bija izrēķināts pēc zemiņu pienākumiem - kļaušām, kunga tiesas un nodokļiem. Tagad uzdevums bija iedalīt kroņa zemiņiem tik daudz zemes, ar kāju, ņemot vērā zemes labumu, zemiņiem varētu šos pienākumus pildīt un pats pārtikt. Šo jauno mērīšanas un zemes iedalīšanas darbu un zemiņu pienākumu saskaitošanu ar viņu tiesībām uz zemi sauc par speciālo iedalījumu.

Speciālais iedalījums.

1688 - 1700 g.

Karaļa 1687.g. 7.februāra instrukcija paredzēja, ka zemiņu arkli nolīdzināmi, lai vienādām epējām atbilstu vienādi pienākumi (10. §), un ka zemiņiem iedalāmi ērti arkla lielumi - astotdaļas vai astotdaļu reizinājumi (7. §). Turklāt instrukcija paredzēja, ka zemiņu zeme jābonitē (2. §).

Šiem principiālajiem atzinumiem revīzijas komisija centās 1688.g. memoriālā rast tehniskos noteikumus (19. - - 27. §).

Tā kā kamerkollēģija memoriālu neapsprieda, revīzijas komisijai nebija skaidrības par to, vai šos noteikumus atļauts pieņemt.

G.Mengēns gan saskaņā ar memoriālu bija sācis iedalīt Tirsu,¹⁾ bet ģenerālgubernators viņam šo darbu aizliedza.²⁾

1) ERKA, nosakārtoti mērīšanas materiāli.

2) LRMA IV, 27-a 1688.g. 11.maijā.

Turpinājās vienīgi maiņu zemes jaunā uzmērīšana un bonitēšana, kas bija sākta iepriekšējā gadā.

Speciālā iedalījuma jautājumu kamerkollēģija sāka pārrunāt 1689.gadā¹⁾. Paruadinājumu sākt speciālā iedalījuma darbus deva karalis 1691.g. 21.augusta instrukcijā ekonomijas pārvaldniekam (14.§)²⁾.

Speciālā iedalījuma reālizēšanai ^{lvs 2} Strēmfolds un Strokirke izetrādāja instrukciju, ko 1691.g. 19.septembrī iesniedza kamerkollēģijai³⁾. Septembra sēdēs šo instrukcijas projektu apsprieda⁴⁾, bet pieņemt nepieņēma. 1692.g. 10.februārī kamerkollēģija pieņēma lēmumu, ka instrukciju neapstiprinās, iekams revīzijas komisija nebūs iesniegusi līdz šim paveiktā darba (domāta arklu revīzija) materiālus⁵⁾. Acīmredzot, starp Strokirku un kollēģiju bija izeļies konflikts. Šī konflikta sekas bija tās, ka instrukciju vispār neapstiprināja. Viss speciālais iedalījums, cik tālu tas tika veikts, notika pēc metodes, ko kamerkollēģija un karalis nebija apstiprinājuši. Pats instrukcijas projekts nav saglabājies, un tikai pēc debatēm varam rekonstruēt daļu tā pantu.

Paši speciālā iedalījuma darbi jau bija sākti, negaidot instrukcijas apstiprināšanu. 1689.g. jūlijā revīzijas

1) Protokoll 1689. 16.XII, 3438.-3448.lpp.

2) Buddenbrock, Samlung der Gesetze II, 1. 1231.lpp.
Zviedru teksts RA. Registratur 1691.VIII, 224.-256.fol.

3) Protokoll 1691, 3250.un 3254.lpp.

4) Protokoll 25.IX, 3238.-34.lpp., 28.IX, 3334.-3346.lpp.

5) Protokoll 1692. 10.II, 815.-817.lpp.

komisija bija likusi iedalīt Alūkeni. Šos darbus uzsāka 1691.gadā. 1691.gada septembrī Strokirkis uzdeva iedalīt Raunu un Smilteni. 1692.g. sāka iedalīt Koknesi, 1693.g. iedalījuma darbus strādā Alūkenē, Raunā, Hētaurē, Čēsis, Siguldā¹⁾.

Darbus turpināja, kaut arī trūka līdzekļu mērniekiem. 1694.gadā komarkollēģija par jaunu diskutē darba instrukciju lietu un pieņēma Lielvidzemes iedalījuma darba rezultātus. Nolūko ir - noskaidrot, vai iedalījums palielinās fiska ienākumus. Materiālus saņem un apņēma tikai 1696.g.²⁾

Pārbaudot iesniegto materiālu, kollēģija atzīst par pozitīvu parādību, ka ar iedalījumu zemnieku zemi savdabīgi vienkopus un ka zemniekiem un maiņām iemēritas pareizas robežas. Sevišķa kollēģijas atzīniību izpelnās fakts, ka iedalījums palielina fiska ienākumus, un tādēļ nolēmj lūgt karali atļaut iedalījuma darbus turpināt³⁾. Attiecīgo norādījumu ģenerāļubernātoram karalis deva 1696.g. 17.septembrī⁴⁾, un iedalījuma darbus Lielvidzemē varēja paplašināt. Darbi turpinājās arī nākošajos gados, līdz tos pārtrauca Lielais ziemeļu karš.⁵⁾

- 1) VA, Vidzemes maiņu akts Nr.267, 171.un sek.lpp. LRKA XII,8.; XII,9. Sal.mērnieku ziņojums Lt.A.
- 2) Protokoll 5.IX, 1696. 265.-269.fol.
- 3) To izpilda 9.septembrī. KA, Komarkollegiā-arkiv. Registratur Über skrivelser till K.M:t.
- 4) LRKA. V, 20. Nr.66.
- 5) Pēc mērnieku dienas grāmatām un ziņojumiem priekšniecībai, sūdzību materiāliem un korespondences varan sīki rekonstruēt šīs agrārie reformas gaitu. Intrigu un kukuļošanas netrūkst arī šajos 17.g.s.plašākajos mērnieku laikos.

Lielā kadastra svarīgākā daļa - zemnieku pienākumu saskaņošana ar zemi - bija realizēta tikai tajos novados, kādos (turklāt ar dažām ierunām), kur saskaņojas bijušas pārāk lielas. Tā kā iedalījums aptvēra tikai mazu daļu ciematu, kadastra palika nepabeigta.

No 63 ~~novadu~~

materiāli likvi ~~ti~~
par ~~W 14~~
Grandjeun

īdali tā gēme
18 novads
Ks to ~~W 14~~ pūst 2

Materiāli par
W 95 appl. valstī
ciematiem no ts to

12. 2721
par 1/11 ~~daļu~~ neb

repluicem
9 7/10

Ex. 13/2

21

II nodaļa.

Liels kadastro - apdzīvotības vēstures avots.

I. Zeme

Pirmā mērījuma (1681.-1684.g.) kritika.

Pirmais mērījums, raugoties no tagadējā viedokļa, ir viens no svarīgākiem kadastra darbiem. Kaut gan daži Lielvidzemes novadi bija uzmērīti jau agrāk, kartes un mērījumu apraksti ar maz izņēmumiem nav saglabājušies. Turpretim šis mērījums ir pirmais, kas aptver visu Vidzemi, ir izdarīts pēc viena principa un kuŗa materiāla lielākā daļa ir saglabājusies. Līdz ar to šī mērījuma rezultāti ir vecākās eksaktās ziņas par lauksaimniecībā izmantojamo zemi Latvijā, tās raksturu un lokalizējumu. Tā kā kvantitatīvos priekšstatus par lauksaimniecībā izmantojamo zemi varam likt pamatā mūsu zināšanām par zemes saimniecisko struktūru, tad ir svarīgi kritiski novērtēt ziņu pareizumu un pilnību.

Kā aizrādīts, mērījums aptvēra bez izņēmuma visu lauksaimniecībā izmantojamo zemi.

Pat Rīgas patrimoniāllapgabala muižas tika uzmērītas, kaut gan Rīgas rāte, atsaucoties uz privilēģijām, kas it kā datētas ar 13.g.s., lūdza mērījumus un revīziju uz patrimoniāllapgabala neattiecināt¹⁾.

1) Rāte Lichtenam 1682.g.aprīlī un ģenerālgubernātoram 1683.g.26.aprīlī. A.Bulmering, Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga, III (Riga, 1931), 29.un sek.lpp. Attiecīgais karaļa reskripts, ka mērīšana nav jāizdara, it kā pienācis Rīgā pēc patrimoniāllapgabala uzņēmēšanas. Ibid. 32.lpp. piezīme.

Lai spriestu par mērijuma rezultātiem, vispirms svarīgi noskaidrot mērijumu deskripcijā lietoto terminu nozīmi, ar kuriem apzīmēja dažādas zemes kategorijas. Agrarzemē kadestra laikā bija divējāda: 1) pastāvīgie, gadu no gada apstrādātie tīrumi un 2) periodiski apstrādātā meža zeme.

Tīrumi deskripcijās apzīmēti ar terminu "roen äcker", bet šejienes vācu 17. un 18.g.s. lauksaimniecības literatūrā ar terminu "Brustacker".

Pastāvot trīslauku sistēmai, tīrumus iedalīja trīs laukos. Šo triju lauku zviedriskie apzīmējumi kadastra materiālos ir: 1) rågh feltett - rudzu lauks, 2) korn feltett - miežu lauks, 3) trådes feltett - papuve. Miežu laukā sēja netikai miežus, bet vispār vasarāju.

Ja tīrumus ilgāku laiku neapsēja, tos sauca par atmatu - zviedriski "linda" jeb "Öde äcker", pie kam šo terminu jēdzienu starpā atšķirības nav, bet tos lieto kā pagadās¹⁾. Turpretim neapstrādāto meža zemi ar šiem terminiem nekad neapsēja.

Meža zeme bija īpatnēja zemes kategorija, ko pietiekoši precīzi jau aprakstījis A.V.Hupels²⁾. Meža zeme bija

- 1) Sal. ERKA, Ascheradens etc. gebiet deskripcijas grāmata 22. lpp. Skaitlis pie teksta "...liger mycket i Linde aff mangel på arbetare och godningh..." ierakstīts ailē ar virsrakstu "Öde äcker", Sal. arī K.F.Söderwall, Ordbok öfver svensk medeltids-språket I (Lund, 1884-90).
- 2) August Wilhelm Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I (Riga, 1774), 56.lpp. "Buschländer sind zum Kornbau taugliche Stücke, die man aber nicht als Brustfelder jährlich bearbeitet, sondern nach mehrerer Jahre Verlauf durch das Brennen oder Säuren fruchtbar macht, und nachdem sie 3 bis 5 Aernden gegeben haben, wieder eine Zeitlang ruhen lässt; da sie dann etwas Strauch oder Busch austreiben, wovon sie ihren Namen führen. Bey manchem Dorf sind die Buschländer 10 mal grösser als die Brustäcker; wie viele Dörfer könnte man noch anlegen! Die Hüfe haben schon grosse Stücke in Brustäcker verwandelt". G.F.Stenders (Lettisches Lexikon) terminu "Buschländer" tulko ar "Meža lauki".

trejāda: 1) tāda, ko apstrādāja, 2) tāda, kas bija jau izmantota un atstāta apaugšanai ar mežu, un 3) tāda, kas jau tiktālu apaugusi ar mežu vai krūmiem, ka to var nolīst vai nošķīt.

Apstrādāto meža zemi pirnā mērījuma deskripcijā apsīnē ar terminu "buskland". Turpretim abas pārējās kategorijas pirnā mērījuma deskripcijā, iegemot Rūjienu un dažas citas vietas, neatšķir un apsīnē ar kopēju terminu "utrynd". Piemēram, Mārcienas deskripcijas grāmatā (VA) "utrynd" ailē ierakstītas kā "uthbrukat hoffs buskel^ā" 10 1/4 mučas vietas, tā "Rödning till hofwet skall nu i 8hr brännass" - 11 1/3 mučas vietas. Gal. arī Allašu deskripcijas grāmatā (ERKA, 100.lpp.) "uthrymnet" ailē ierakstītos datus "dygligh skough till Svedie", bet Tocē "utryme" ailē ietilpst arī ganības (mahibete).

Nolietoto meža zemi un lietošanai gatavo meža zemi konsekventi atšķir speciālā iedalījuma deskripcijā. Nolie-
lietoto meža zemi apsīnē par "uthbrukat buskland" jeb "afbrukat skogland", bet lietošanai gatavo meža zemi par "behällen skog", kam r to meža zemi, ko iedalījuma laikā apstrādāja, apsīnēja ar terminu "skoglandet i bruk".

Tā kā modernajā leksikānijā meža zeme augšējā izpratnē izsadusi, latviešu valodā vairs nelieto arī atbilstošos terminus. Tomēr pēc avotiem un literatūras tos varam rekonstruēt.

Atstājot kā virsējdziesmu visām kategorijām vārdu

" meža zeme ", to meža zemi, ko apstrādā (" skogslandet
i bruk " un " buskland ") apsīnēsīm par līdumu. Sīkāko
atšķirību starp līdumu un šķinumu šai darbā nevaram kon-
sekventi ievērot¹⁾.

Meža zemi, kas jau tik tālu ar mežu vai krūmiem
apsaugusi, ka to jau var noliet resp. nošķīt (behällien
skog) sauksim par "birsim"²⁾

Nolietoto meža zemi, kas atstāta apaugšanai
(utbrukad buskland), sauksim par noru³⁾.

Jau šajā terminu analizē slēpjas nērijuma kritika,
bet tagad pievēršamies šim uzdevumam tieši.

Kāda ir materiāla ticamība - konkrēti, vai var pie-
ņemt, ka deskripcijā fiksētās platības tiešām saskaņēja ar
īstenību? Lai rastu atbildi, uzklaušēsim vispirms nēriju-
ma laika biedru kritiku. Šajā lietā mums ir Snakenšelda,
Strokirka un Emerlinga pēcnācēja amatā - Lundgrēna vēstules.

Snakenšelda savā 1684.g. 17.novembra rakstā klāšām

-
- 1) Sal. Fischer, Livländisches Landwirtschaftsbuch (Riga, 1772), 4.lpp. "Diese drey Arten Rüdungen von groben Holze, nennet der Lette: Lihdum; wenn man aber zeitig Strauch abhauet, und es auf einem grasreichen Lande durre werden lasset, und verbrennet, auch es überall fortwülzet, so nennet man es Schkinum".
 - 2) EA, Jordebok Nr.6, fol295. Tirsen: "...Rüdungen.Sind einige, so noch nutzbar vorhanden,weillen die bürsen aber von voriger Herrschafft den Bauren gegen zahlung zu nutzen frey gegeben..."
 - 3) Sk. K.Wülenbaachs, Latviešu valodas vārdnīca - nora - 1) ein abgearbeitetes als weide dienendes Stück Land. Bis termins isti neatbilst mūsu vajadzībām, jo par noru, pirakārt, sauc jebkuru nopļudināto zemi, un otrkārt, nolietoto meža zemi varēja izmantot ganībām tikai pēc tam, kad mežs vai krūmi bija jau pasaguši.

Flemingam par mērijumu¹⁾ darbu ziņo, ka tas viņam liekoties nepilnīgs un aizdomīgs (mycket ofullkombligit och miss - tenekt). Darba sliktā kvalitāti Snokenšelds ieskaituro ar to, ka mērnieki bijuši šur tur sameklēti studenti, kam nav bijis piedzīvojumu mērišanas praksē, un ka arīdarba vadītā - jem nelaiķim majoram Emerlingam trūcis piedzīvojumu. Nav bijusi arī instrādāta pienācīga instrukcija. Snokenšelds sola noskaidrot, kāpā darbs der un kas pārstrādājams.

Līdzīga saturs raksta Snokenšelds un Strokirks sūta 1684.g. 10.decembrī karalim²⁾, norādot, ka studentu 1681.un 1682.gadā veiktais darbs jāpārstrādā un ka Emerlingam nav bijis vajadzīgo pieredzējumu. Kā uz konkrētu mērijuma trū - kumu Snokenšelds norāda, ka nepilnīgi apzināts zemes labums.

Savā 1685.g. 17.janvāra atbildē karalis uzdeva nede - rīgo darbu pārstrādāt³⁾.

Sīkāk mērijuma defektus apraksta inspektors Lundgrēns savā ziņojumā Gripenjelman⁴⁾. Lundgrēns pats kā mērnieks bija piedalījies mērišanas darbos un tos labi pārzināja. Viņš aizrāda uz šādiem trūkumiem :

1) Emerlings liels samērit kopā to zemnieku zemi, kuru lauki savstarpīgi saskaras.

2) Neesot ievērotas īpašuma robežas, sakarā ar ko

1) BKA, BKKA II, 10.komisijas registrātūra. 102.-109.lpp.

2) Ibid. 127.un sek.lpp.

3) RA, Registratur 1685.

4) Lt.A. Landtmätarnes ankomne Bref till H^{KE} General Direc - teuren och kongl.Landtmättery contoiret för Åhren 1684... 1690; 1687.g. 17.janvāra raksts.

vēlāk radušies lieli strīdi starp privātām un reducētajām muižām.

3) Neesot nokārtota zemnieku zemes valdījuma lieta. Zemnieki sūdzoties, ka reizēm muižkungi un muižnieki pat - valīgi (efter eget behag) atņēmuši zemi vienam zemniekam un nodevuši otram un ka turīgie zemnieki esot piesavinājušies mazturīgo āres un meža zemi.

4) Meža zeme 1681. un 1682.g. mērījumā neesot pienācīgi usmērīta, bet šo zemi šeit labāk varot izmantot nekā tīrumus.

Savā 1690.g. 3.aprīļa ziņojumā Gripenjelman¹⁾ Lundgrēns tomēr apliecina, ka 1681.-1684.g. izdarīto mērījumu var lietot salīdzinājumam ar speciālo iedalījumu, kaut gan noras un birzis mainījušās un kaut gan arī tīrumos konstatēšanas pārmaiņas.

Novērtējot šo kritiku, jāievēro, ka tajā izpaūšas uzbrukumi Emerlingam, kas ar saviem apakšniekiem un pārējiem Vidzemes ierēdņiem nesatika.

Objektīvākā ir Lundgrēna kritika, kaut arī viņa vēstulēs izskan kēlošanās par to, ka Emerlinge viņam draudējis ar cietumu. No Lundgrēna norādītajiem trūkumiem mūs sevišķi var interesēt tas, ka zemnieku zeme ir samērīta kopā un ka meža zeme nav pienācīgi usmērīta. Kopā samērīta

1) Lt.A.Landtmätarnes ankomne Bref till H^{III} General Directeuren och kongl.Landtmätaryr contoiret för Åhren 1684.. 1690; 1690.

zeme var būt, pirnkārt, tāda, kas tiešām atradās vairāku zemnieku kopējā lietošanā, un otrkārt, tāda, kas tikai uz plāna salaista kopā, lai uzņēmēšanu ātrāk veiktu. Mūsu avotos konstatējam abu veidu gadījumus. Kopēji lietotai zemei, kas parasti bija meža zeme, pat saglabājies latvisks termins - " biedrnieku zeme "¹⁾. Deskripcijas grāmatā šāda kopēja zeme dokumentēta par Allašu Pulēnu " Botna By skougs landh som thre i bruk heela byen tillhø - rigt ... ". // B

Parasti tomēr zeme samērīta kopā, lai darbu ātrāk veiktu. Piemēram, par Lielvārdes zemniekiem lasām (ERKA Lennewarden etc. deskripcijas grāmatā 5. lpp.) : " ... Desses skrer ... liggia den ene inon dhen andre, att thee ey utan stoor tydh spillan kunna skthskillias ... " :

Šāds pamatmateriāla defekts mums neļauj spriest par atsevišķu zemnieku zemi un meklēt sakaru starp zemnieka zemes lielumu, viņa saines lielumu, nājlopiem un sējumiem. Tāpat šī defekta dēļ iespējams, ka deskripcijas grāmatās nav ierakstīti visi zemnieku vārdi.

Ka meža zeme nav pilnīgi uzņēmēta, par to bez Lundgrēna liecina arī kāds cits nērnicks²⁾. 1681. g. nērišanas darbos neesot pienācīgi atšķirtas birzis no norām.

Aprādītie defekti dūpas acis, ja uzmanīgi aplūkojam

1) Sal. Uksenērnas muižu uzņēmējums 17. gadsimta vidū, TA.

2) ERKA, ERKA XII, 9, Bekmanis (P. Bäckman) nedatētā pārskatā par nērijumiem Alūksnē un Gulbenē (pēc 1687. g.).

pirmā mērījuma karšu materiālu. Zemnieku un māiņas val -
dījumi uz kartēm nav atdalīti ar robežu, nedz arī zemnieku
ciemati atdalīti savā starpā. Vienīgās robežas ir piekt -
daļas kartēs, bet tās ir tikai novadu administratīvās ro -
bežas. Tāpat kartēs dažas acis mežu, pļavu un purvu nenoh -
tātās kontūras, arī upes un ezeri iezīmēti samērā pavirši.
Gan jāliecina, ka arī šī laikmeta Zviedrijas geometriskās
kartēs vērojama tā pati neprecizitāte, sīmšjoties uz kon -
tūrām un upju iezīmēšanu¹⁾.

Karšu sīmššanas tehnikā ass lūzums vērojams kā
Zviedrijā, tā arī Vidzemē pēc 1688.gada. Visas kontūras
iezīmētas ļoti precīzi, nekur nav atstātas tukšas vietas
kā iepriekš, bet apzīmētas ar attiecīgām pieņemtām sīmš.
Vidzemē pēc 1688.gada uzņemtās kartes lielāko tiesu attie -
cas uz speciālo iedalījumu. Šajās kartēs tad arī rūpīgi
ar sarkanu krāsu iezīmētas zemnieku māju robežas. Šīs ro -
bežas lielāko tiesu ir taisnas no stūra uz stūri. Tā kā
kartēs vienas zemnieku mājas robežas saiet kopā ar otras
robežām un starp mājām nav tukšu laukumu, kādus bieži vē -
rojam pirmā mērījuma kartēs, tad rodas iespāids, ka speci -
ālā iedalījuma kartēm pievienotajās deskripcijās ietilpst
visa zemnieku zeme, arī pirmajā mērījumā pavirši uzņēmītā
neša zeme. Vispār speciālā iedalījuma kartes atstāj ļoti
korrekta un droša darba iespāidu un ārēji atgādina modernu

1) Sal., piemēram, reproducētās kartes darbā Svenska lant -
mäteriet 1628-1928. Del III (Stockholm, 1928), piem.,
Nr.19.

Kopēc²

Kopēc²
ve: 2
rij: 2

mērnieku darbu. Tādēļ ļoti pārsteidzoši bija vērot, ka pirmā mērījuma kartes BRKA atradās labi sakārtotas, kamēr speciālā iedalījuma kartes bija pilnīgi sajauktas un saplēstas kopā ar karšu makulātūras materiāliem¹⁾. Šo faktu pieminu šeit tādēļ, ka, acīmredzot, nav saglabājies viss speciālā iedalījuma karšu materiāls.

522²

Tā kā speciālā iedalījuma kartes un tām pievienotā deskripcija jau pašas dokumentējas kā drošs un pelnīgs darbs, varam izmantot šo materiālu salīdzinājumam ar pirmā mērījuma datiem, lai pēdējo kritiski novērtētu.

Salīdzinājumam izmeklēti tikai tie ciemati, kas bija pēc vārda identificējami abos mērījumos. Dienā, salīdzinājumu traucēja pirmā mērījumā kopā samērītā zeme. Ja, pieņemam, no 8 kopā samērītiem ciematiem viens otrā mērījumā nebija atrodams, nācās no salīdzinājuma izslēgt arī pārējos septiņus ciematus. Tā no 1111 speciālā iedalījuma ciematiem, par kuriem mums ir materiāls, ar pirmo mērījumu varēja salīdzināt tikai 688 ciematus. Salīdzinājuma rezultāti attēloti sekojošā tabulā.

Cik 2

5, 22
no
ciematu
skaita.
Pavisam
bij
13. 000
ciematu

1) Šīs kartes arī neietilpst Levisa of Menara katalogā: Karl von Lössel of Menar, "Livländische Gutskarten aus schwedischer Zeit", Arbeiten des I Baltischen Historikertages zu Riga 1908 (Riga, 1909).

Pirmā un otrā mērijuma rezultāta salīdzinājums.

Draudze	M. R. I. J.	ciem.sk.	Tirumi	Atmata	Iidums		Birzis un noras
					macas	vietas	
Alūksne	I	20	317 ¹ / ₈	-	-	-	
"	II	23	405 ⁷ / ₈	21 ³ / ₈	451 ²³ / ₂₄	971 ¹ / ₄	
Dzērbene	I	31	427 ¹⁵ / ₂₄	13 ¹ / ₂	184 ¹ / ₁₆	108 ³ / ₄	
"	II	31	407 ⁷ / ₈	39 ¹ / ₂	253 ⁷ / ₈	2716 ¹ / ₈	
Cēsis	I	163	2030 ¹¹ / ₁₂	116 ⁵ / ₈	833 ¹ / ₂	1491 ³ / ₄	
"	II	173	1394 ¹¹ / ₁₆	25 ⁵ / ₈	776 ¹ / ₈	11252	
Koknese	I	192	2021	127	443 ⁵ / ₈	730 ³ / ₄	
"	II	185	2383 ³ / ₄	258 ¹ / ₂	1273 ⁹ / ₁₆	6973 ¹ / ₈	
Nitāure	I	110	1092	43 ⁵ / ₈	574 ⁷ / ₁₂	698	
"	II	125	1196 ²⁵ / ₄₈	1 ¹ / ₁₆	1135 ³⁵ / ₄₈	9135 ¹¹ / ₉₆	
Mālpils	I	12	131 ³ / ₄	2 ⁷ / ₈	60 ³ / ₄	752	
"	II	13	135 ¹⁵ / ₁₆	18 ⁷ / ₁₆	174 ⁹ / ₁₆	714 ²² / ₉₆	
Rauna	I	55	821 ¹ / ₂	18	212	174	
"	II	55	867 ⁵ / ₈	32 ¹ / ₁₆	562 ⁷ / ₈	3608 ¹³ / ₁₆	
Sigulda	I	73	765 ¹ / ₁₆	65 ¹¹ / ₁₂	189 ¹ / ₃	674 ¹ / ₂	
"	II	83	832 ¹ / ₁₆	54 ⁷ / ₈	785 ¹ / ₄	4487	
Kopā	I	656	7606 ⁴⁷ / ₄₈	387 ¹³ / ₂₄	2497 ⁴¹ / ₄₈	5609	
"	II	688	7674 ¹ / ₃	451 ⁷ / ₁₆	5413 ⁹ / ₄₈	39857 ²¹ / ₃₂	

No tabulas redzams, ka abos mērijumos vislabāk saskan tīrumi, pieskaitot atmatu. Par visiem salīdzinātiem ciematiem saskaņā ir apbrīnojami laba, jo difference ir tikai 2,4 %. Atsevišķās draudzēs šī difference ir gan lielāka, bet tā tomēr tikai Alūksnes (25 %), Cēsu (26 %) un Kokneses (23 %) draudzē ir tik liela, lai varētu sākt apšaubīt I mērijuma datu ticamību. Nesaskaņas ir lielas tur, kur zemnieku tīrumi atrodas vairāk savrup. Tādos apgabalos mērniekiem darbs veicās lēnāk nekā tur, kur varēja tīrumus samērīt kopā, un tā kā Emerlings bija solījis mērišanu nobeigt īsā termiņā, viņš, bez šaubām, sevišķi steidzināja tos mērniekus, kam darbs tik ātri neveicās. Rezultātā bija paviršāks darbs.

Rodas jautājums, vai pārējās draudzēs, kur starpība nav tik liela, otrā mērijumā konstatējamais zemes pieaugums atspoguļo zemnieku lauku paplašināšanu, vai arī šis pieaugums ir tikai precīzāka mērijuma rezultāts. Šo jautājumu mēģināsim atbildēt ar salīdzinājuma datiem par muižas zemi.

Laikā no 1681.-1684.g. mērija nevien zemnieku zemi, bet arī muižu zemi, pie kam tika uzmērītas visas muižas. Otrreizējo muižu zemes mērišanu sāka 1688.gadā. Šoreiz nemērija visas muižas, bet tikai reducētās. Mērijums bija savienots ar zemes labuma noteikšanu, kas pirmajā mērijumā netika izdarīts. Nolūks šajā otrreizējā mērijumā un zemes bonitēšanā bija iegūt datus muižu iznomāšanas aplēsumu sastādīšanai.

Tā kā 1688.gadā sāktie mērījumi bija pilnīgi ne -
 atkarīgi no 1681.-1684.g. mērījumiem, pie kam tos izdarīja
 pevisam citi mērnieki, abu mērījumu rezultātu salīdzinājums
 dod iespēju spriest par šo mērījumu drošību. E. D.

Iespējams tiešs salīdzinājums nepārrēķinot, jo abos
 gadījumos zeme mērīta vienādās mucas vietās, proti, 14.000
 kvadrāttelekšu lielās.

Sekojošā salīdzinājumā parādīti blakus mērījumu
 rezultāti 53 muižās dažādos novados¹⁾. 10%
no vidējā muižas mēra

	<u>I mērījumā</u>	<u>II mērījumā</u>	<u>II mērījumā</u>
	m u c a s v i e t a s		(I mēr.=100)
Tirumi	6.540,18	6.773,18	104
Atmata	384,14	412,38	107
Meša zeme (līdzums)	1.422,86	789,83	55

Salīdzinājumā ietilpinātas arī tās muižas, kas no -
 dibinātas no jauna kādas pirmā mērījumā laika pastāvošas

1) Salīdzinātas šādas muižas (avotu rakstībā) Saedden, Linden-
 berg, Memküll, Ulpisch, Intzem, Cremohn, Engelhardshof, Pabbusch,
 Saluben, Gamble Sahlis, Nya Sahlis, Ottenhof, Wittzenhof, Ramenhof,
 Ramelshof, Lubbert, Gross und Klein Jungfernhof, Adiamünde,
 Meselow, Lösser, Widrisch, Treiden, Bartneock, Sackenhof, Lutterhof,
 Zahlitshof, Schwarzenhof, Klein Schmeling, Sternhof, Rantzen,
 Weidenhüfchen, Ballod Hüfchen, Komershof, Bauenhof, Wilsenhof,
 Wenden, Bumber, Freudenberg, Strickenhof, Lindenhof, Moyan,
 Lenzenhof, Wolfahrt, Sutzen, Keyzenhof, Lipskain, Lubbenoise,
 Planhof, Sackenhof, Dutkenhof, Wrangelshof, Trikaten Schloss.
 Šo muižu visu triju kategoriju zemes platība atbilst 13,4%
 no Vidzemes muižu zemes kopplatības. Atsevišķo zemes ka-
 tēgoriju relatīvais samērs minētajās 53 muižās atbilst samē-
 ram Vidzemes mērogā. Šīs muižas ir pietiekoši reprezentāti-
 vas sprieduma vispārināšanai.
 Avoti - sk. muižu mērījuma rezultātus deskriptīvas grāmatās
 BRKA un KA, Kammararkivets ambetsarkiv, Handlingar rör.
 Sveriges baltiska o. tyska provinser III; 9/51.

13,4%

maiņas robežās. Arī maiņu zemē laikā no pirmā mērījuma līdz otram tīrumi un atmatas palielinājušies. Ja pārbaudām, vai aptuveni tai pašā laikā pieaug arī izsētās labības daudzums, tad jāatzīst, ka šai ziņai pieaugums nav konstatējams, bet gan tieši pretējais - labību izsēj mazāk. No tā secinām, ka tīruma zemes pieaugums nav faktiskais, bet tikai precizāka mērījuma rezultāts. Šo apriedumu par maiņu tīrumu un atmatas mērījumiem varam attiecināt arī uz zemnieku zemi.

Pievēršamies tagad meža zemei. Šo zemes kategoriju Lundgrēns apzināja par tādā, ko zemnieki var labāk izmantot nekā tīrumus. Šī frāze jāinterpretē tā, ka meža zeme raža bija lielāka nekā tīrumos. Lundgrēna novērojums, ka meža zeme pirmajā mērījumā nav pietiekoši uzņēmīga, pilnīgi saskan ar mūsu salīdzinājumu par zemnieku zemi. Līdzums pēc speciālā iedalījuma datiem ir otrā lielā platības ziņā nekā pēc pirmā mērījuma datiem, bet biršu un noru platības nesaskaņa ir sevišķi liela, pie kura speciālajā iedalījumā abi meža zemes veidi konstatēti vairāk. Pilnīgi pretēja parādība konstatējama maiņu meža zemes resp. līdzuma (abos mērījumos sviedra terains ir "Buskland") salīdzinājumā. Mēģināsim vispirms izskaidrot to.

Maiņas līdzuma platība otrā mērījumā samazinājusies gandrīz uz pusi. Tas ir krasi pretērs ar salīdzinājuma rezultātiem attiecībā uz zemnieku zemi.

Mēģinot izskaidrot nesaskaņas, jāņem vērā, ka līdzumu maiņas pirmā un otrā mērījumā konstatēja ar dažādām metodēm.

J. Dravins 1958. gada
S. S.

Lauvas!

Pirmā mērijumā uzmērija faktisko lielduma platību. Šeit rezultātu varēja ietekmēt tikai mērijuma kļūdas vai paviršības. Turpretim otrā mērijumā lielduma platība, kas fiksēta mērijuma deskripcijās, nav tā, kas faktiski bija lietošanā, bet gan mākslīgi izrēķināta. Faktiski izmērija kopējo meža zemi, kas sastāvēja no jau raksturotām 3 daļām: lielduma, bīrsim un norān. Muižu nomas aplēsumu dēbetā no šīs kopējās meža zemes skaitīja tikai lieldumu, ko izrēķināja mākslīgi atkarībā no meža zemes labuma pakāpes. Pirmā labuma meža zemi iedalīja nolīšanai 18 gados, un nolīsto gabalu lietošanā skaitīja 3 gadus, tā ka no šīs meža zemes kopplatības nomas līguma dēbetā ieskaitīja 3/18. Tāpat rēķinot, no otrā labuma meža zemes skaitīja 3/20, no trešā labuma - 2/22, no ceturta labuma 2/24. Šīs platības ietilpa tikai aplēsumos, kamēr faktiski lietoja paviesam citas platības, nebūt nesaimniekojot tik plašveidīgi ar 18-24 gados ilgstošām cīsmām. Tādēļ arī mūsu salīdzinājumā otrā mērijumā lieldums muižās šķietami samazinājies un pirmā mērijuma rezultāti ir tuvāki īstenībai nekā otrā. Muižas tā tad faktiski lietoja lielākas lielduma platības nekā bija fiksēts nomas aplēsumos.

Pievēršamies tagad zemnieku meža zemei. Kā jau redzējām, vislielākā pirmā mērijumā uzmērija bīrsim un nomas. Paviršā pieeja iespējams jau apstākļi, ka pirmajā mērijumā zemnieki abām kategorijām lietoja kopēju apzīmējumu - utrynd. Paviršība uzmērijumā apliecināta arī

|| *MB*

pašā avotā. Piem., deskripcijas grāmatas ierakstā par
Piebalgu (48.lpp.) lasām : " uthrymnet i dugeligh skough
Ähr här allenast förslagswyss utrechnet och upfördt eff-
ter H^{er} Majorons (Emerlinga i) begäran och ordres så som
och buskeländer sampt hösölmger effter bündernes egen och
godhwillige berättelse..."

No visām meša sones kategorijām pirmajā nērijumā
vislabāk uznērija līduma. Zemnieku saimniecībās pēc pirmā
nērijuma līduma ir relatīvi nedomāts vairāk nekā muižās.
Pēc šī nērijuma līduma platība zemnieku saimniecībās ir
apm. 24 % no tīruma platības. Turpretim pēc speciālā ieda-
lijuma tā ir apm. 60 % . Lielo līduma platību speciālajā
iedalījumā varam izskaidrot ar to, ka zemnieku saimniecī-
bām bija piedalītas lielas meša sones platības, no kurām
pēc jau rakstrotā pagāmiņa aplēsot līduma, dabija lielā-
kas platības nekā zemnieki faktiski apstrādāja. Speciālā
iedalījuma dati par zemnieku līdumu tā tad ir noteikti ne-
precīzi, proti, līduma platība minēta par lielu. Turpretim
pirmajā nērijumā tā uzdota mazāka nekā faktiski apstrādā-
ja. Par to starp citu liecina Lundgrēns jau pieminētajā
vēstulē ("... hvilka skougs länder icke in genera ol. Specie
wed 681 och 682 Ährs metning, serdeles äre observerade ...").
Zemnieku līduma platība tātad bija lielāka nekā minēta
pirmā nērijumā un mazāka nekā aplēsts speciālajā iedalījumā.
Ja pieņemam, ka zemnieku līduma faktiskā platība bija aptu-
veni vidū starp abu šo avotu novērtēm robežām, tad kopējā

Janus
sk.
I red.
44/45g

|| M

|| M

Pirmajā mērījumā konstatētā līduma platība turpmākajos aplūkos (ivkārtojama). Kāpec?

Izlietojot datus par līdumu aplūkos, jāievēro tas, ka līduma platības nebija konstantas. Pēc sērgām un bada katastrofām, kad zemniekiem nebija iespējams apkopt visus ciemata laukus (trūkstot cilvēkiem, samazinoties darba lopa skaits un palielinoties kļaušām), viņš vispirms atteicās no jaunu līdumu iekopšanas. Vēl jāpaveic, ka, izdarot speciālo iedalījumu, ar jauno robežu novilkšanu starp atsevišķām saimniecībām visvairāk pārkārtoja līduma seni, jo tā parasti atradās attālāk no ciematiem un bija sajaukta ar kaimiņu pagabaliem.

Pirmā mērījuma rezultātos atzīmētas arī plavas. Tās pa daļai mērīja, pa daļai ierakstīja pēc zemnieku ziņojuma¹⁾.

Plavas lielumu noteica siena kaudzēs vai vezumos un tikai speciālā iedalījuma mērījumā kaudzēs vai vezumos un mucas vietās. Interesanti konstatēt, ka apmēram tai pašā laikā arī Krievijā plavu noteikšanā pāriet no kaudzēm uz platības mēru²⁾.

Kritiski novērtējot pirmā mērījuma rezultātus, vēl jāanalizē divas iespējas.

Pirmkārt, vai ir iespējams, ka mērījumā kāda zemnieka

-
- 1) BRIT. Homewarden etc. deskripcijas grāmata, 5.lpp.: "...hüßeligen sonblige afaütte, sonblige offer berüttelse upätte..."
 - 2) J.V.Gotjē, Zamoskovnii kraj v XVII veke (Moskva, 1937), 71.lpp.

zeme izlaista? Ka būtu izlaista viss zemnieka ciemats, bija iespējams tikai atsevišķos gadījumos, ja ciemats atradās tālu no tā. Šādi atsevišķi gadījumi kopainu nespēj grozīt. Turpretim fakts, ka atsevišķas zonas gabalus zemnieki varēja noslēpt, mazākais viens gadījumā dokumentēts avotā. Ņaudonas zemnieks Joks 1681.g. nav uzrādījis 4 3/4 mucas vietas tīruma un 5 3/4 mucas vietas mela zemes. Ja arī šādi gadījumi bija biežāki, nekā tas atspoguļojās avotā, nav domājams, ka noslēptie tīrumi pārniegtu relatīvo diferenci starp pirmā mērījuma un speciālā iedalījuma rezultātu.

Otra iespēja, kādā nebūtu uzskaita visa zome, ir īpatnējs 17.g.s. zemes mērīšanas tehnikas pagāmiens. Uz mērījot Uksenšernas muižas pirmas Lielā kadastra, mērnieks mēdza sliktākas kvalitātes zemi kompensēt ar to, ka piedeva klāt vairāk zemes, ko mucas vietu skaitā neierēķināja¹⁾.

Šādu pagāmienu lietoja arī 16.g.s. Lietuvā, ievēdot valaku²⁾.

Lielā kadastra pirmajā mērījumā šādu zemes platības samazināšanu var konstatēt vairākos gadījumos, bet platības, uz kurām tas sīnējās, ir samērā mazas³⁾. Arī speciālā iedalījuma mērījumā lieto aprakstīto pagāmienu. Tas tomēr nevar

1) Autors, Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.-1694., 24.un sek.lpp.

2) W. Conze, Ararverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weisarusland I, (Leipzig, 1940), 71.lpp.

3) Sai.NRKA. Hochrosens Gebiet etc. deskripcijas grāmatas 7.lpp. un Biskopšmēt etc. deskripcijas grāmatas 110.lpp.

Kāpēc?
2
3x. 52g.

Jāņem ietekmēt mērījuma kopskaitļus.

Savilkumā varum teikt, ka pirma mērījuma dati par tīrumiem un atvērta ir genērā droši, bet dati par līdumu jākorrigē uz augšu, pie kam, platības divkāršojot, korektūra uzskatāma par pietiekošu. Turpretim dati par bīrsim, noras un pļavām pirma mērījuma rezultātos ir pilnīgi ne- 11 MB
lietojami.

Izejot no šī konstatējuma, mēģināsim aplūst lauk -
saimniecībā izmantoto zemi Vidzemē 17.g.s. astoņdesmitajos
gados.

Apmērošanas kopplatības aplēsema.

Saskaņot visas mērījuma rezultātas pēc deskrip -
ciju grāmatās un, kur to trūkst, pēc atvītotajiem avotiem
(sk.ievadā par avotiem), iegūstam šādus skaitļus :

	<u>Laucās vietas</u>
Tīrumi	190.250,5
Atvērta	10.595,5
Līdums	46.864,0
Kopā	247.710,0
jeb, pārliūdot hektaros	122.361 ha.

Kāpēc?
2
iz 500 p. un
no visu
arēla

Līduma divkāršojot, kopējā platība pieaug līdz 300.000
maucās vietām (apaļos skaitļos), kas atbilst 148.000 ha.
Salīdzinājuma dēļ minēsim, ka Vidzemē 1935.gadā apmērošanas
kopplatība bija 593.000 ha, bet 1937.gadā - 609.000 ha¹⁾.

1) A.Kaldups, Vienārtīgā sējuma un mēļoju skaitēšana Latvijā 1937.gadā (Rīga, 1938), 41.lpp.

Tāpat pirms 250 gadiem aņņzemes bija 24 % no ta -
gadējās platības. Attiecinot pret kopplatību, aņņzeme
Lielā kadastra laikā bija 6,5 %, turpretim tagad 26,4 %.
Šie salīdzinājumi vēl turklāt nerāda pilnīgi visu lielo
progresu, kas zemes izmantošanā sasniegta modernajos lai -
kos, jo zemes intensīvākā izmantošana, samazinot papuves
platību, un uzlabotās lauku kultūras padara starpību
vēl lielāku.

1937.gadā Vidzemē papuves bija 46.547,8 ha un uz
laika neizmantotas aņņzemes 14.320,8 ha, kopā 60.868,6 ha¹⁾,
tā ka apsētās zemes paliek apm. 548.000 ha. Lielā kadastra
laikā par neapsētu jāskaita viena trešdaļa tīrumu (papuve),
kas atbilst 31.000 ha, un atnata, kas atbilst 5.200 ha, kopā
36.200 ha. Apsētā zeme paliek 111.800 ha, neapaļojot -
112.000 ha. Salīdzinot ar 1937.gadu, šī platība ir 20 %.

Vecākie skaitīšanā iegūtie modernie dati par aņņ -
zemes kopplatību Vidzemē ir no 1866.gada. Šī gada datus
salīdzinot ar Lielā kadastra datiem, rodas mazākas grūtī -
bas nekā, salīdzinot pēdējos ar 1937.gadu. Kaut gan 1866.
gadā jau, salīdzinot ar 17.g.s., jauns moments ir kartupeļu
kultūra, tomēr papuves platība ir tuvāka 17.g.s. stāvoklim.
Salīdzinājumu starp 1866.gadu un 17.g.s. palara vieglāku
arī tas, ka lauksaimniecības tehnikā nav tik liela plāsa,
kā, salīdzinot ar tagadējo laiku. Saprotams, arī te starpība

1) A.Maldups, Vispārīgā gājumu un mājlopu skaitīšana Lat -
vijā 1937.gada (Rīga, 1938), 39. un 41.lpp.

vēl ir pietiekami liela. Izstrūsi noša zemes lišama sain-
niecība, un tas, ko 19.g.s. otrā pusē sauc par noša zemi
(Buschland), nav nekā vairāk kā krūmiem apaugušas gani-
bas. Apmēnes kopplatība 1866.gadā Vidzemē ir 258.204
desetinas¹⁾, kas atbilst 282.000 ha.

Tā tad 180 gadu laikā no Lielā kadastra līdz 1866.g.
apmēnes kopplatība pieaugusi no 148.000 ha uz 282.000 ha,
t.i. 1,9 reizes. 17.g.s. beigās apmēne ir 52 % no tās
platības, kāda sasniegta 19.g.s. vidū.

Ja tajā pašā laikā lauka un pilsētu iedzīvotāju
skaits varēja pieaugt daudz lielākā mērā, tad tas izskaidro-
jams ar uzlabojumiem lauksaimniecībā un pilnīgi jaunu lop-
kopības loģu.

Salīdzināt konstatēto Vidzemes apmēnes samēru
pret kopplatību ar citām zemēm 17.g.s. nav iespējams datu
trūkuma dēļ. Zviedrijas, Somijas un Pomerānijas bagātie ma-
teriāli vēl nav šajā virzienā apstrādāti. Vācijā zemes uz-
mērījumi sākas tikai 18.g.s. vidū un 19. .s. sākumā²⁾. Par
Krieviju speciālā literatūrā sākas mērījumu datus neatrodam.
Par Igauniju šīva apļiecina, ka materiāla trūkuma dēļ šādas
datus nevarot dot³⁾. Par Lietuvu materiālu trūkst.

- 1) Fr.v.Jung-Stilling, Ein Beitrag zur Livländischen Agrar-
statistik (Riga, 1861), 1.lpp.
- 2) F.Hornog, Die Bedeutung der Bodenschätzung für die Land-
wirtschaft (Berlin, 1941), 7.lpp.
- 3) O.Liiv, Die wirtschaftliche Lage des Estnischen Gebietes
am Ausgang des XVII Jahrhunderts (Tartu, 1935), 149.lpp.

II. Iedzīvotāji.

1688.gada revīzijā reģistrētais iedzīvotāju skaits

kritika un lauku iedzīvotāju skaita aplēsums.

Šai izlietotu revīzijas datus 1688.gada Vidzemes lauku iedzīvotāju skaita konstatēšanai, mums jāpārbauda skaitījuma pilnība un drošība. Ja būtu skaitīti iedzīvotāji visos ciematos un skaitījuma rezultātus varētu uskaitīt par ticamiem un drošiem, tad vienīgais uzdevums būtu saskaitīt atsevišķos ciematos reģistrēto iedzīvotāju skaitu.

Tomēr revīzijas/memoriāla neprecīzā formulējuma dēļ visu ciematu iedzīvotājus nesaskaitīja. 1/1688g.

Kanēr memoriāla 13.pants nosaka, ka kroņa muižās jāreģistrē visi saimes ļaudis un piedzīvotāji, tikmēr 6.pants liek kroņa un privātas muižās reģistrēt ciematos saimnieku skaitu un pierakstīt viņu vārdus. Uzdevuma par iedzīvotāju reģistrāciju tad arī revidenti bija sapratuši dažādi. Vienā daļā novadu reģistrēti vienīgi vīrieši, bet otrā bez vīriešiem reģistrētas arī sievietes. Dažos novados pilnīga reģistrācija izdarīta kā kroņa, tā privātajās muižās, citos tikai kroņa muižās.

Acīmredzama nepilnība tāpat ir tā, ka iedzīvotāju skaits visos revīzijā minētos ciematos nav ņemts. Bez tam iedzīvotāju skaita noteikšanā jāņem vērā vēl kāda cita revīzijas nepilnība. Kritiski novērtējot Lielā kadastra mērījumos un revīzijā konstatēto ciematu skaitu, jāsecina,

ka neds revīzijā, neds nērijumā neietilpst visi ciemati. Revīzijā ietilpst 9687 ciemati, bet pirmajā nērijumā bez tam vēl 2585 ciemati, kuru vārdi nav identificējami ar revīzijā reģistrācijā ciematiem. Arī šo revīzijā ne-reģistrēto ciematu iedzīvotāju skaits jāaplēs, resp. jānovērtē.

Daudzos novados revīzijas dati, izņemot vienīgi ciemata vārdu, saimnieku priekšvārdu un arklu skaitu, trūkst par privāto muižu zemniekiem. Te redzama memoriāla 6.panta ietekme. Nītaures draudzē nav skaitlisku datu, bet tikai revidenta raksturojums, vai ciematam ļaušu pietiek vai nepietiek.

Bieži vien nav zināms iedzīvotāju skaits un arī citi revīzijas dati par mācītāju ļaušu, kā arī jātniekiem vai ierādājiem iznomātajiem ciematiem.

Kopsummā šie robi nozīmē to, ka no 12.272 skaitā- mācītāju ciematiem vīriešu skaits reģistrēts 8.275 ciematos t.i. 67 %. Sievietes reģistrētas 3442 ciematos, t.i. 28 % no ciematu kopkaita.

Ja šos skaitļus nostādām pretī 9687 ciematiem, kas ietilpst tikai revīzijā, t.i. neņemam vērā tos ciematus, kas pēc mūsu domām revīzijā iekļauti, tad šis procents attiecīgi samazinās uz 86 un 35.

Kā novērtēt iedzīvotāju skaitu tajā ciematu daļā, kur tas nav reģistrēts ?

Šai nolūkam varas iet parasto ceļu, ko iet pētnieki,

kad tiem jānovērtē iedzīvotāju skaits senākajos gadsimtos, proti, konstatēt vidējo iedzīvotāju skaitu vienā saimniecībā un tad reizināt šo skaitu ar saimniecību kopskaitu.

Vispirms izdarīsim šo un turpmākos aprēķinus tikai par vīriešu skaitu.

Minētajos 8275 ciematos varam saskaitīt 36.869 vīriešus. Tas būtu 4,455 vīrieši uz ciematu. Visos 12.272 ciematos atbilstošais vīriešu skaits būtu 54.672.

Šo rezultātu varam pārbaudīt, lietojot citus aplēsuma paņēmienus.

Mūsu materiāls ir tik bagāts, ka varam izdarīt salīdzinājumus ar citiem datiem. Vispirms varam ciematus, par kuriem trūkst ziņas par iedzīvotāju skaitu, grupēt pēc zemnieku arklu skaita un tad reizināt ar vidējo iedzīvotāju skaitu attiecīgajā arklu kategorijā, ņemotams, tās pašas draudzēs robežās, jo tur zemnieku arklu starpā mūsdienās nav liela atšķirība.

50.798 Ar šo paņēmiena iegūstam kopējo vīriešu skaitu 50.798. Skaitlis izšķir mazāku tādēļ, ka senārs daudz ciematos, kam nav zināms iedzīvotāju skaits, ir tādi, par kuriem nav ziņas arī zemnieku arklu skaits. Šie ciemati mūsu aplēsmā skaitīti ar senāku vidējo iedzīvotāju skaitu nekā tajos ciematos, kur zemnieku arklu skaits bija zināms.

Treškārt varam salīdzināt iedzīvotāju skaitu ar

apstrādātās apzemes platību zemnieku ciematos. Izejot no apsvēruma, ka uzturam izmantojamās zemkopības produktus ražo tīrumos un līdumā, turpmākajā aplēsumā ņemtas vērā tikai šīs divas zemes kategorijas. Ka turpmāk aprādīsim, līdumā uz platības vienību sēja masāk labības nekā tīrumos. Bet tā kā raža līdumā bija augstāka, iedzīvotāju skaita aplēšanas nolūkiem varam šīs abas zemes kategorijas vienkārši saskaitīt. Aplēšot katrā atsevišķi draudzēs zemes platību uz vienu iedzīvotāju, varam, izejot no zināmas zemes kopplatības, ko koreģējam, ņemot vērā mērījamos izlaisto ciematu skaitu, aplēst kopējo iedzīvotāju, šai gadījumā vīriešu skaitu. Tā kā kaimiņu draudzēs zemes platība uz katru iedzīvotāju samērā maz atšķiras, tad ar zināmu palīdzību varam aplēst arī iedzīvotāju skaitu tajās draudzēs, kur iedzīvotāju skaits nemaz nav zināms.

c)

2

sk. 58
Z.

M

Šādas draudzes ir piemēram, Rūjone, Ilkēni, Kotlakalns, Luģeši, Rīga, Rīgas patrimoniāllappabals un Rūjiena.

Kaut gan konstatējam, ka līdumi zemnieku ciematos nav pareizi uzskaitīti, tomēr iedzīvotāju skaita aplēšanai varam ņemt tādas līduma platības, kādas minētas avotā. Tas iespējams, ja var pieņemt, ka event. līduma mērījuma kļūda ir pielīdzinājama visās draudzēs.

2

Ku kuli, Jemī, viltība?
Dziedmēmi.

Visumā apzemes platība uz vienu iedzīvotāju, resp. vīrieti svārstās šaurās robežās, un tikai Rīgas apkārtnē un piejūras apgabalos tā sevišķi zema. Tam par cēloni apstākļi, ka šajos novados iedzīvotāju galvenā nodarbošanās

50.998

54.672

nebija saskopība, bet zvejniecība.

Aizpildot skaitījuma robus ar šo papēmieni, aplēsuma rezultāts ir 53.462 vīrieši. Šis skaitlis ir 98 % no tā, ko ieguvām ar pirmo papēmieni, un 105 % no otrā papēmiena rezultāta. Šo vidējo rezultātu tad arī liksim savu turpmāko aplēsumu pamatā.

Aplēšot iedzīvotāju skaitu, resp. vīriešu skaitu par visiem ciematiem, tomēr vēl nav aizpildīti visi robi. Zemnieki dzīvoja nevien savos ciematos, bet arī muižās. Pēdējie bija divas kategorijas : pirmā - muižas ļaudis (gājēji), otra - pusmuižnieki. Ar šādu terminu apzīmēja šīko muižu zemnieku kārtas nonniekus, kas bija saņēmuši muižu uz pusgrauda¹⁾.

Iekams pievēršoties šo zemnieku skaita aplēsumam, mums jānēģina noskaidrot otra šīs nodaļas sākumā izvirzītā problēma - jautājums par to, cik droši ir skaitliskie dati par iedzīvotājiem, ko gūstam no revīzijas. Datu kritiķi iepazīsies ar avotu, kas palīdzēs arī aplēst to zemnieku skaitu, kuri nedzīvoja zemnieku ciematos.

Lai spriestu par revīzijā atsīnētā iedzīvotāju skaita drošību, būtu vēlams kāds paralēls avots, kas būtu neatkarīgs no revīzijas materiāla un arī dotu datus par iedzīvotāju skaitu.

1) Vidzemes arklu revīzija, Nr. 11, 40. fol.
Schopmansholm: Bauern habe es nicht die Arbeit beym Hofe im felde undt Heuschlag werde durch einen Pusmuissnecken bestellt welcher vor seine Arbeit die halben gefulle bekommet.

Kā tādu avotu varam izlietot baznīcas grāmatas.
Tikai šī avota izlietošanā sastopamies ar lielām tehniskām grūtībām. Revīzijas un baznīcas grāmatu salīdzinājums dod iespēju kritiski novērtēt datu drošību tikai tad, ja salīdzina pietiekoši lielu skaitu datu. Turklāt vēlama, lai salīdzinājuma izdarītu vairākos novados.

Šo vēlamību tomēr nevar realizēt tādēļ, ka Vidzemē tikai 17.g.s. beigās, izpildot baznīcas likuma prasību, sāka baznīcas grāmatas vest¹⁾, un mūsu nolūkiem noderīgās baznīcas grāmatas ir pārāk mazā skaitā, lai te varētu izdarīt izvēli.

Acīmredzot, pamatojoties uz baznīcas likumu, pārvests Ernests Glinks 1698.g. sava iecirkņa mācītājiem izdala projektu par baznīcas grāmatas iekārtošanu²⁾. Projekta 1.pants paredz, ka grāmatā ierakstāmi visi draudzes locekļi atsevišķi pa mājām un namiem. 2.pants paredz dievgaldiņu reģistrāciju. 5.pants uzdod reģistrēt vecos cilvēkus, kas nav bijuši pie dievgalda. 6.pants min skolnieku reģistrāciju.

Ersk. 8 grāmatas

No visām VA uzglabātām baznīcas grāmatām, kas mūsu nolūkiem būtu izmantojamas, tikai 8 laika ziņā aptver revīzijas gadu.

-
- 1) Sal. Kirchengesetz und Ordnung, so der grossmächtigste König und Herr Herr Karl der Fülfte, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. im Jahr 1686 hat verfassung und im Jahr 1697 in Druck ausgehen und publicieren lassen (Mittau, 1796).
 - 2) Sal. RA Liv.1935, II, vol.618.

Vidzemes vecākās baznīcas grāmatas
(līdz 1688.g. iesāktās)

Arch. nr.	Draudze	Kristī- tie	Laulā- tie	Dievgald- nieki	Apbedī- tie	Dažā- di
8	Allassch - Wangasch	1688 - 1740	1688 - 1740	1688 - 1738	1688 - 1740	Nedatēts nāju sa- raksts
20	Arrasch	Personalbuch 1684 - 1704				
131	Kronon	1668 - 1725	1688 - 1725	-	1669 - 1725	-
168	Loesorn	1689 - 1702	1689 - 1701	1689 - 1702	1688 - 1699	-
255	<u>Ronnoburg</u>	Baznīcas sijas sakārtotas pēc muižām un mē- jām no 1666.-1740.g. Revision des Pastorats 1688 u.1666 (Kopia). Kirchliche Nachrichten aus anderen Gemeinden (Alt) Wenden (1672-1697), Lindenhof (1676- 1699), Smilten (1676-1699), Wolmar (1673 - 1699), Erikaton (1686-1699), Drostenhof (1667-1697), Serben (1667-1763), Nützens- hof (1668-1675), andere Fremde (1667-1698), Kirchliche Nachrichten über einquartierte Offiziere u.Reiter (1692-96).				
278	Rujen	1688 - 1689 1692 - 1699	1711 - 1739	-	1711 - 1738	-
289	Salisburg	1680 - 1711	1680 - 1709	1702 - 1721	1688 - 1709	Draudzes loc.sa - raksts 1700-1710
317	<u>Roop</u>	1679 - 1704	1681 - 1708	1679 - 1709 (no 1690)	1679 - 1708	Nāju saraksts

*fixa 1 baznīcas
grāmata*

Tomēr visas šīs grāmatas mūsu nolūkiem nevar izmantot. Vispirms jāatsakās no tām, kur viena persona jāmeklē kristīto, laulāto, dievgaldnieku un apbedīto sarakstos. Šis darbs prasītu ilgas gadus, strādājot lielākam darbinieku skaitam, un rezultāts turklāt būtu problēmatisks uzvārdu trūkuma un kristenbārdu mazās dažādības dēļ.

Mūsu nolūkiem izmantojamas baznīcas grāmatas ir tikai 2 : Āraišu un Raunas draudzē. Šajās 2 grāmatās ziņas sakārtotas pēc mājām, un viena persona nav jāmeklē 4 sarakstos, ko tehniski, kā jau minējām, nav iespējams veikt. Raunas baznīcas grāmatai tomēr pieņemt trūkums, ka tur nav ierakstītas personas, ar kurām mācītājam nebija amata darīšanas. Līdz ar to paliek vienīgā iespēja salīdzināt revīzijas materiālu ar Āraišu draudzes baznīcas grāmatu.

Grāmatu rakstījis mācītājs Matīss Sīmonija, kas ievests amatā 1684.g. un mira 1704.g.¹⁾.

Spriežot pēc rokraksta, grāmata rakstīta pa posmiem, laikiem pārrakstot kādas piezīmātes ierakstus.

Lai varētu salīdzināt revīzijas datus ar Āraišu baznīcas grāmatu, visas baznīcas grāmatā minētās personas šī apcerējuma vajadzībām izrakstītas kartotēkā. Kartiņu kopskaits ir 5290. Kaut gan kristīšanas, laulāšanas, dievgalda apmeklēšanas un apbedīšanas ieraksti šajā baznīcas grāmatā par katru personu ir vienviet, tomēr viena un

1) Isas biografiskas ziņas sk. P. Baerent, Āraišu baznīca un draudze 700 gadu gaitē (Oslis, 1927), 94. lpp. un pašā baznīcas grāmatā, VI, Nr. 20.

lit. revīzija!

tā pati persona bieži vien ierakstīta vairākos ciematos. Tas tādēļ, ka, kādai personai pārvietojoties uz citu ciematu, mācītājs ierakstus turpināja jaunā ciemata lappusē. No tā izriet uzdevums apvienot vienkopus to personu kartiņas, kas pārvietojušās no viena ciemata uz otru. Šo uzdevumu atrisināt bija iespējams tikai tad, ja mācītājs bija atzīmējis, ka attiecīgā persona aizgājusi uz tādām un tādām mājām vai no tādas un tādas mājas nākusi. Kaut gan šādas atzīmes baznīcas grāmatā ir sastopamas lielā skaitā, paliek tomēr varbūtība, ka visi pārvietošanās gadījumi nav dokumentēti.

Pati pārvietošanās no viena ciemata uz otru ir visai dzīva. Piemēram, Leveru Ancis laikā no 1684. - 1704.g. dzīvojis Arāišu draudzes 7 mājās : Leveros, Klaudos, Patrās, Kuzēs, Lasdēnos, Skajās un Jugeros. Dzīves vietu maina nevien gājēji, bet arī saimnieki un viņu ģimenes locekļi. Sievietes aiziet uz citām mājām apprecoties. Reizēm aizgājējs pēc gadiem atgriešas atkal atpakaļ savā agrākā ciematā. Piemēram, par kalpu Dzeņu Dāvidu lasām šādu atzīmi: " von Putten, da weg u. wied. in s. Gesinde ". Pārvietošanās notiek jo plaši arī pāri muižas un draudzes robežām. Piemēram, piedzīvotājs Jānis Kurnis nāk uz Kurnajiem no Kango-riem un dodas uz Mitauri. Kalps Jēcis ierodas Bulļos no Smiltenes.

Pēc identiskō personu kartiņu apvienošanas, atda-
lām tās kartiņas, kas sastādītas par personām, kuras dzimu-
šas pēc 1688.gada, tā tad pēc datuma, kas mūs interesē, un

tām personām, kuras mirušas pirms šī datuma.

Par personām, kas baznīcas grāmatā ierakstītas bez atzīmes par dzimšanu un kristīšanu, pieņemts, ka šīs personas dzimušas pirms baznīcas grāmatas sākšanas gada, t.i. pirms 1684.g.

Nākošais uzdevums bija nošķaidrot, kurā mājā dzīvojuši katra atsevišķa persona revīzijas laikā. Šis darbs veikts, vadoties no ierakstu kārtības un atzīmēm par dievgalda apmeklēšanu. Ja visi draudzes locekļi būtu bijuši šakli dievgalda apmeklētāji, tad katru personu ierindot pareisā mājā būtu ļoti viegli. Tomēr dievgalda apmeklējumi nebūt nebija tik resīgi. Visšaklākie dievgalda apmeklētāji bija saimnieki un viņu ģimenes locekļi. Tas izskaidrojams tā, ka šai ļaunu kategorijai mācītājs visrūpīgāk sekoja un viņi kā mazāk kustīgs elements bija vieglāk kontrolējami. Tas, ka mācītāji visrūpīgāk sekoja un cīnījās pret to, ka saimnieki neiet pie dievgalda, pamudinājis L.Adamovišu viņa disertācijā uz nepareizu secinājumu, it kā saimnieku kārtē visilgāk būtu uzglabājusies norobežošanās no kristietības¹⁾. Norobežošanās no baznīcas bija daudz lielāka gājēju starpā, tikai mācītāji viņiem nepievērsa tik lielu vērību.

Atzīmes par iešanu pie dievgalda var nodert par kritēriju attiecīgas personas vecuma noteikšanai. Saskaņā

1) L.Adamovišs, Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710.-1740. (Rīga, 1933), 448.lpp.

ar baznīcas likumiem pie dievgalda varēja pieļaut tikai, sākot no 13 vai 14 gadu vecuma, bet, kā to konstatē arī L. Adamovičs, Vidzemē pirmieki mēdza būt vecāki¹⁾. Īrai-šu draudzē, spriežot pēc vairākiem piemēriem, dievgaldnieka minimālais vecums bija 16 - 17 gadi. Tikai Spāres mui-žas nomnieka meita Agneta Katrīna Gotšalka pirmo reizi ierodas pie dievgalda 13 gadu vecumā un apprecas 15 gadus veca.

Atsīme par iešanu pie dievgalda tomēr nav sevišķi drošs kritērijs dievgaldnieka vecumam. Piemēram, pēc re- vizijas datiem, Spāres Olnieku saimnieks 1698. g. ir Juris, tā tad jau pieaudzis, pēc baznīcas grāmatas tomēr redzams, ka Juris Olnieks pirmo reizi pie dievgalda ierodas 1693. gadā priekš savām otrām laulībām. Ir konstatējami arī ga- dijumi, kur nemaz neiet pie dievgalda. Piemēram, Spāres krodnieks Jānis mirst neiesvētīts, Lambatu saimnieka mā- telī Grietai ir 8 bērni, bet viņa nav bijusi nemaz pie diev- galda un vispār nav bijusi baznīcā. Tādu gadījumu ir prāvs skaits.

Apmēram par pusi no tām personām, kas mūs šeit in- teresē, lai pārbaudītu revīzijas datus, neatrodam nekādas atsīmes, kas liecinātu par attiecībām ar baznīcu.

Rodas jautājums, kā šīs personas, par kurām nav nedz kristīšanas, nedz laulāšanas, nedz dievgalda apmeklēšanas

1) L. Adamovičs, Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 - 1740. (Rīga, 1933.), 409. lpp.

atzīmes, vispār nokļuvušas baznīcas grāmatas ierakstos.

Uz to atbildi dod mācītāja atzīme par Danču ciematu :

" Diess Gesinde habe Ich A^o 95 zum Erst.mahl visitir "

Mācītājs tā tad periodiski visitēja savas draudzes mājas (sal.Kirchengesetz Cap.II, § I) un ierakstīja baznīcas grāmatā tās personas, kas šajās mājās visitācijas laikā dzīvoja. Kad nākošā visitācijā attiecīgās personas tur vairs nebija, mācītājs to atzīmēja, piebilstot, uz kuriem persona devusies. Par šādām visitācijām, kurās pārklaušināja zemniekus dievvārdu zināšanā, dzirdam arī citās draudzēs. Mācītājs Rikmanis Piņķu draudzē 1662.gadā pa-skaidro, ka viņš katru gadu Miņķos apmeklējot visas savas draudzes mājas¹⁾. Araišu draudzes lieluma dēļ mācītājs katru māju ik gadus nespēja apmeklēt.Ar to izskaidrojams, ka atzīmes par kādas personas aiziešanu uz otru ciematu reizēm nesaskan ar ierakstu par šīs personas ierašanos attiecīgajā ciematā. Kritiski pārbaudot baznīcas grāmatas ierakstus, varam konstatēt arī izlaidumus. Piemēram, Jānim Atvarniekam kūrās atzīmēta Eda Atvarniece, kas citur nomaz baznīcas grāmatā nav ierakstīta. Vēl otrs piemērs. Jōcim Mālniekam, kas dzimis 1702.g., kūrās ierakstīti Jōcis, Lauris un Anna Mālnieki, bet neviens no viņiem baznīcas grāmatā patstāvīgi nav ierakstīts. Šāda rakstura robeži tomēr nav tik lieli, lai tie spētu sagraut mūsu uzticību baznīcas grāmatas ierakstu drošībai.

1) A.Bulmerincq, Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga, III (Riga, 1931), S.937.

Salīdzinājumā ar revīzijas datiem lielas grūtības sagādā tās personas, kas tikai konstatētas mācītāja vizitācijā un par kurām nav nekādu atziņu, pēc kā varētu noteikt, kādās mājās Āraišu draudzē šīs personas bija 1688.gadā un vai vispār tās revīzijas laikā bija Āraišu draudzē.

Sekojošā tabulā esam salīdzinājuši Āraišu draudzes revīzijas datus par iedzīvotāju skaitu ar personu skaitu, kas pēc baznīcas grāmatām droši konstatējamas tajās pašās mājās revīzijas laikā.

Bez tam vēl minam to personu skaitu, kas gan laikā no 1684. - 1704.gadam šajās mājās bijušas, bet par kurām nevar apgalvot, ka tās bijušas vai nav bijušas attiecīgajās mājās tieši 1688.gadā.

Salīdzinājumā ietilpst pavisam 134 ciemati.

Āraišu draudzē 134 ciematu iedzīvotāju skaita salīdzinājums pēc Āraišu draudzes baznīcas grāmatas un revīzijas.

(1) Vecums	(2) Pēc revīzijas datiem	(3) (4) (5) (6) Pēc baznīcas grāmatas datiem				
		1688.gadā attiecīgajos ciematos bija	Vir.	Siev.	Bez tam šajos ciematos bija iedzīvotāji, par kuriem nav datu, vai viņi tur bija 1688.g.	
		Virieši	Vir.	Siev.	Virieši	Sievietes
Vecāki par 15 gadiem	384		370	480	28	30
Jaunāki par 15 gadiem	126		90	106	9	11
Nezināmā vecumā	-		137	133	612	567
Kopā	570		597	719	649	608

Šajā skaitā :

kopā

	v.	v.	s.	v.	s.
Saimnieka ģimenes locekļi	535	508	588	128	151
Gājēji :					
Kalpi, kal- pones,		25	32	124	113
Puiši, meitas		1	-	51	6
Audzēņi		2	6	30	30
Pārējie		13	36	166	187
Piedzīvotāji	35	48	57	150	121

Šī tabula ir ļoti svarīga mūsu revīzijas materiāla kritikai.

Vispirms redzam, ka jau vīriešu skaits, kas droši konstatējams, pārbaudītajās 134 mājās par 4,7 % pārsniedz revīzijas datus. Bet pie 597 vīriešiem, kas pēc baznīcas grāmatas 1688.g. atrodās salīdzinātajās mājās, vēl jāpie- skaita daļa no tiem 649 vīriešiem, par kuriem nezina, kā- dos gados viņi tajās pašās mājās dzīvoja. kūda?

Salīdzināsim vispirms tabulas (2) un (3) ailes skaitļus.

No salīdzinātajām 134 mājām abas ailes pilnīgi sa- skan par 58 mājām, turpretim 41 mājās pēc baznīcas grāmatas ir vairāk vīriešu, bet 35 mājās revīzijā ir vairāk vīriešu. Ja uzskatām baznīcas grāmatu par ticamāku avotu, tad pēdē- jā diference būs izskaidrojama tā, ka iedzīvotāji, kas šā- jās 35 mājās, salīdzinot ar revīziju, ir mazāk, jāpārkaita no (5) ailes uz (3) aili.

Nesaskapas 41 māju iedzīvotāju skaitā varam izskaidrot, iepazīstoties ar šo māju iedzīvotāju skaita sastāvu sīkāk.

Gribuļos, piemēram, revīzijā ir 4 vīrieši, baznīcas grāmatā 6. Pēc baznīcas grāmatas redzam, ka šai mājai ir 2 saimnieki (pušelnieki). Revīzijā, acīmredzot, atzīmēts tikai viens. Tāds pats gadījums ir Venčos, Alaiņos, Bētēs, Smidēs.

Glikšos tādā pašā veidā konstatējam, ka revīzijā nav ierakstīti piedzīvotāju bērni.

Velneros revīzijā nav registrēts saimnieka dēls, kas dzimis 1688.g. aprīlī. Līdzīgi starpība izskaidrojama Lambatos.

Bikaros revīzijā, acīmredzot, vīriešu skaitā neietilpst kalps. Ķuperos revīzijā ir 3 vīrieši, baznīcas grāmatā - 4. Acīmredzot, revīzijā trūkst piedzīvotājs.

Ročos revīzijas datus laikiem neietilpst saimnieka brāļa ģinene, kas dzīvo tajās pašās mājās.

Revīzijā tā tad nav pilnīgi registrētas attiecīgā ciematā dzīvojošās patetvīgās ģinenes : pušelnieki, saimnieka brāļu u.c. radu ģinenes, piedzīvotāji, kalpi un citi gājēji. Bez tam izlaisti pavisam jauni bērni un, kaut gan mums nav pozitīva pierādījuma, varam sagaidīt, ka izlaistas arī sevišķi vecas, darba nespējīgas personas.

Revīzijā registrētos vīriešus, resp. sievietes grupē katrā mājā pēc vecuma : līdz 15 gadiem un vecākos par

15 gadiem. Šī grupējuma nolūks, acīmredzot, ir izdalīt atsevišķi darba un kļaušu spējīgos. Izejot no šī grupējuma varam konstatēt, ka 1688.g. revīzijas uzrakstījumā neietilpst visi bērni. Par to liecina samērs starp pieaugušo un bērnu skaitu. No 36.869 registrētiem vīriešiem 11.498, t.i. 31,19 % ir līdz 15 gadus veci. No 10.690 sievietēm 2944 ir līdz 15 gadus vecas, t.i. 27,54 %.

Ja pārbaudām vēlāku laiku iedzīvotāju vecuma uzbuves piramīdas, tad vārojams, ka no 0 - 15 gadus vecie bērni ir apm. 1/3 no iedzīvotāju kopskaita. kaut gan nedomāju, ka ar to būtu izteikts kāds demogrāfisks likums, tomēr jākonstatē, ka arī Belochs savā pētījumā par Itālijas iedzīvotāju skaita attīstību pieņem kādu normālu skaitli¹⁾ šai vecuma grupai.

Kūda
J.S. 2
Kāds
Lauts
Helja!

Itālijā 17.g.s. līdz 15 gadus vecie lauku iedzīvotāji ir 38 % no kopskaita. Tā kā Itālijā ir liela iedzīvotāju pieauguma kvote, tad šis procents atzīstams par samērā augstu. Mūsu materiālā tomēr bērnu procents ir noteikti par zemu.

Pievēršoties tagad jautājumam, cik personas mūsu tabulā no (5) ailēs eventuāli būtu piešķaitēmas (3) ailē. Ar to iegūsim mērauklu, lai novērtētu, par cik revīzijas dati par iedzīvotājiem atšķiras no faktiskā iedzīvotāju skaita.

1) K.J.Beloch, Bevölkerungsgeschichte Italiens, I (Berlin, 1937), spriedums 24.lpp.

No tabulas izriet, ka (5) ailē relatīvi lielāka loma ir gājējiem : kalpiem, pušiem, audzēkņiem, piedzīvotājiem. Arī saimnieku ģimenes locēkļi, kas ietilpst šajā ailē, būs lielāko tiesu gājēji, tāpat tabulā ar vārdu " pārējie " apzīmētie, par kuriem baznīcas grāmatā parasti nav nekāda sociālā stāvokļa apzīmējuma. Šie gājēji laikā no 1684. - 1704.gadam, t.i. 20 gadu laikā bijuši tajās mājās, kas mūs interesē.

2 Ja mums būtu droši dati par to, cik ilgi gājēji vidēji uzturējās vienā mājā, tad būtu ļoti viegli iespējams aplēst, kāda daļa no (5) ailē ietilpstošajiem 649 vīriešiem būtu jāpieskaita (3) ailē. Diemžēl, mums nav avotu, kas ļautu izdarīt statistiku par to, cik ilgi gājēji kalpoja vienā mājā. Arī mūsu baznīcas grāmatā vajadzīgos datus neļauj aplēst.

Pēc baznīcas grāmatas varam gan konstatēt, ka no 149 kalpiem 38 kalpi strādājuši Āraišu draudzē 2 mājās, 25 kalpi - 3 mājās, 8 kalpi - 4 mājās, 1 kalps - 5 mājās, 2 kalpi - 6 mājās un 1 kalps - 7 mājās. Par pārējiem drošu datu nav. No 198 piedzīvotājiem 26 bijuši Āraišu draudzē 2 mājās, 33 bijuši 3 mājās, 10 - 4 mājās, 2 - 5 mājās, 1 - 6 mājās un 1 - 7 mājās, bet par pārējiem drošu datu nav. Turpretim, cik mājās šie paši kalpi un piedzīvotāji uzturējies Ērpus Āraišu draudzē, konstatēt nevaram, kaut gan redzams, ka viņi gan iznākuši no citām draudzēm, gan devušies uz citurieni.

Šāda rakstura dati par to, cik mājās gājēji uzturējušies laika periodā, kas mūs interesē, nodod iespēju aplēst gājēju vidējo vienās mājās nokalpoto gadu skaitu. Šis laiks bija ļoti dažāds. Bija gājēji, kas vienās mājās nokalpoja visu mūžu, sākot savas gaitas kā audzēkņi un beidzot kā kalpi vai piedzīvotāji, atsevišķos gadījumos kļūstot arī par saimniekiem. Bija arī tēdi, kas nenostādēja pat parasto 1 gadu.

Tomēr, vērojot lielo gājēju kustīgumu, kas atspoguļojas pat nupat raksturotajos nepilnīgajos baznīcas grāmatas datos, šo vidējo kalpošanas ilgumu pārāk lielu nedrīkstam iedomāties.

Pretstatā saimniekiem gājēji bija personīgi brīvi ļaudis, kas, izbeidzoties gada līgumam ar saimnieku, varēja doties, kurp viņi paši vēlas. Tas izriet no daudziem avotiem.

Lielvidzemes 1663.g. zemes nolikums (t.s. Klaudija Tota policijas noteikumi) nosaka (VI.Von Aussantwortung der Bauren § 4), ka kalpus nevar pieskaitīt dzimteilvēkiem, ja viņi nepieņem zemi¹⁾.

Šie paši noteikumi runā arī par kalpiem, kas nāk no Krievijas, Lietuvas un citurienes (§ 12).

Eriks Dālbergs 1697.g. patentē " Wegen Entlauff = Auffnahm = und Vorenthaltung der Erb = Bauren von einem Gut zum andern²⁾" konstatē, ka no vienām mājām uz otrām

1) LLO.

2) LLO, 677.lpp.

pārvietošanas nevien neprecēti zemnieku dēli, kalpi un meitas, bet arī veselu ciematu iedzīvotāji ar sievietēm, bērniem, lopiem un visu mantu. Kamēr kalpu un neprecētu ļaunību pārvietošanas Dālbergs uzskata par normālu parādību, tikmēr saimnieka un viņa ģimenes pārcelšanas uz dzīvi citur ar patenti mēģina apkarot.

Cēsu senes tiesa 1671.gadā, aprakstot Jaunpiebalgu un Ranku¹⁾, liecina: "... die Knechte sind auch unbeständig und die Mägde sind gar nicht leibeigen."

Rīgas pilsētas senes tiesa par vidēju kalpošanas ilgumu sudzēkņiem un pušiem pēc pāriešanas kalpu kārtē uzskatīja 2 gadus. Par to ir zināms spriedums 1666. un 1676.gadā²⁾.

Ja par normālu kalpošanas laiku uzskatām 1 gadu, tad šis 2 gadu termiņš ir, acīmredzot, kompensācija saimniekam par viņa rūpēm sudzēkņa vai nepilnvērtīga strādnieka labā.

Diskutējot jautājumu par vidējo kalpošanas ilgumu periodā, kas mūs interesē, vēl apsverams viens apstāklis. Laikā no 1695. līdz 1697.gadam Vidzemes piedzīvoja smagu bada katastrofu, kurā nomira daudz ļaužu. Saprotams, ka šī katastrofa izraisīja lielu ļaužu kustību. Tādas pašas sekas atstāja Lielais ziemeļu karš. Tas nozīmē, ka liela

1) RA, Liv.1936 : II, vol.669, Inventarium über die Bawren der Güter Neuboff und Rankaw.

2) Bulmerincq, op.cit. 860. un 874.lpp.

daļa no tiem cilvēkiem, kas pārvietojās visā mūsu periodā no 1684. - 1704.gadam, attiecināma uz šī perioda beigu posmu. Tā tad mums jāatsakās no metodes - aplēst vajadzīgos datus ar vidējo kalpošanas ilgumu. //

Tā kā ar vidējo kalpošanas ilgumu nevaram aplēst vajadzīgo korektīvu, mums jāiet otrs iespējamais ceļš - pēc sarāta starp gājējiem un saimnieka ģimenes locekļiem jānēstina spriest par to, kāds korektīvs būtu iespējamības robežās. Mūsu uzdevums būtu pavisam vienkāršs, ja Vidzē - mē būtu pastāvējis tāds pats gājēju skaita ierobežojums, kāds pastāvēja Zviedrijā un ko pastiprināja 1686.gadā, nosakot maksimālo kalpu skaitu pēc zviedru zemnieku Hemman vai Hannal skaita. Igte mūsu literātūrā nostiprinājis uzskatu, it kā šis 1686.gada Zviedrijas karaļa parakstītais rīkojums būtu bijis spēkā arī Lielvidzemē¹⁾. Viņa uzskatam seko arī Švēbe²⁾ un Līva³⁾. Acīmredzot, uz šādu uzskatu pamudinājis tas apstāklis, ka 20 gadus pēc rīkojuma izdošanas tas uzpauca Rīgā izdotajā krājumā : Landes Ordnungen.

Jau tas vien, ka zviedru Hemman vai Hannal nekā - dos apstākļos netika un nevarēja tikt pielīdzināts mūsu artliem, liecina par to, ka šis rīkojums par maksimālo kalpu skaitu uz Lielvidzemi nav attiecināms. // *Švēbe
Līva*

Maksimālo cilvēku skaitu ciematā gan min Lauksaim - niecības rokas grāmata " Der getreue Amt-Mann " autors, bet viņa ieteikuman - liekās personas novietot citos ciematos,

- 1) Ad. Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland, (Tübingen, 1909), 35. un sek.lpp.
- 2) A. Svabe, Latvijas vēsture, 287.lpp.
- 3) O.Liiv, Wirtschaftliche Lage, 136.lpp.

Parasā!

?!
?

protams, nebija likuma spēka, un to arī sistēmātiski ne-reālizēja¹⁾.

Mums tādēļ jāmeklē avoti, kas ļautu spriest, kāds faktiski bija kalpu un citu gājēju samērs kopējā lauku iedzīvotāju skaitā.

Šim jautājumam jau piedzīries A. Švābe²⁾. Viņa minētajos piemēros redzam, ka 1685.g. Striķu pagasta deviņos ciematos līgta saime un piedzīvotāji ir 19,4 %, bet 1710. - 1711.g. Jaunpiebalgā 94 ciematos - 16,3 %.

Rīgas patrimoniāllapgabala muižās gājēju samērs ir šāds : Pīņos 1691.g. - kalpu un puīšu ir 26 %, Salē 1690. gadā - 12,2 %³⁾, Vecpiebalgā 1671.gadā kalpu samēru varam aplēst uz 11,6 %, bet piedzīvotāju - 2,7 %. Skujenē tajā pašā gadā kalpu ir 14 %, piedzīvotāju 4,7 %⁴⁾.

Kā ar šiem piemēriem saskan Āraišu beznīcas grāmatas apstrādējuma dati? Ja mēs pieņemtu, ka visi gājēji Āraišu draudzē, kas ietilpst mūsu tabulas (3) un (5) ailē, revīzijas gadā kalpoja izpētītajos ciematos, tad gājēju

- 1) Der getreue Amt-Mann, 23.lpp.: "Der Hauss-Wirth muss die Viertel-Jährige Besuehung wohl observiren und vernehmen ob auff einen halben Haaken mehr als 7 Personen sitzen...wo nun der Ampt-Man zu viel in einen Gesinde befindet, so muss er selbige vertheilen bey andere die nicht stark sein oder auff wüste Behmaten setzen".
- 2) Op.cit. 284.un sek.lpp.
- 3) A.Bulmerincq, op.cit.678.,679. un 698.-699.lpp. Iespēstos sarakstos trūkst datu par saimnieku skaitu.Pieņemts, ka katrā ciematā ir 1 saimnieks.
- 4) Aplēsts pēc Cēsu zemes tiesas "inventāra" 1671.g., RA, Liv.1935:II, vol.669.

procents būtu :	Kalpi un puiši	29,5 %
	Andzēkņi	2,5 %
	Piedzīvotāji	15,9 %
	<u>Kopā</u>	<u>47,9 %</u>

*cik liels ?
cik īpašs ?*

Procents ir noteikti par lielu, un tas apstiprina jau teikto, ka tikai daļa no (5) ailē ierakstītajiem gājējiem piešķaitāmi (3) uilei. To varam vēl uzskatāmi ilustrēt ar Blodnieku ciemata/kalpu sarakstu. 1686.gadā Blodnieku kalps ir Klāvs, 1690. - 1692.g. - Jēcis, 1692. - 1694.g. - Lauris, arī 1695.g. kalps ir Lauris, 1703.gadā Jānis. Bez tam vēl Blodniekos ir 3 kalpi, kuru kalpošanas laiku nevaram konstatēt, bet tā kā Blodniekos, acīmredzot, parasti mēdz strādāt tikai viens kalps, varam pieņemt, ka šie kalpi strādājuši starplaikā starp augšējā sarakstā minētajiem gadiem. No 3 kalpiem Blodniekos būtu skaitāms tikai viens, bet pārējie septiņi salīdzinājumā ar revīziju nebūtu ņemami vērā.

Ēsdi izanalizējot visus 134 ciematus, secinām, ka pie 597 vīriešiem tabulas (3) ailē vēl būtu jāpieskaita apaļos skaitļos 40 vīrieši no (5) ailes. Tas nozīmētu, ka gājēju samēros kraisu draudzē būtu nepilni 20 %, kas labi iekļaujas augšā aplēstajos piemēros par gājēju procentu dažādos novados dažādā laikā.

Ar šo korektīvu starpība starp revīzijā konstatēto vīriešu skaitu un pēc baznīcas grāmatas aplēšamo vīriešu skaitu pieaug uz 11,2 %. Attiecinot šo korektīvu uz

*uz 134 ciematu pamata
spriež par pārējiem
12.138 ciematiem!!*

visu Vidzemi, mums tā tad pēc revīzijas materiāla aplēstais vīriešu skaits būtu jāpalielina par 11,2 %, t.i. no 53.462 vīriešiem uz 60.000 vīriešiem. Par Āraišu draudzi aplēsto korrektīvu var attiecināt uz visu Vidzemi tādēļ, ka arī citos novados revīzijā registrēto gājēju skaits ir nesamērīgi mazs. Tas pats attiecas uz pārējām revīzijā nepilnīgi reģistrētām iedzīvotāju kategorijām.

Tagad varam ķerties pie nākošā jautājuma atrisināšanas - cik senieku dzīvoja muižās kā gājēji ?

Āraišu draudzes baznīcas grāmatā ir ieraksti par 9 muižām un pusmuižām : Ierīķiem (Ramotaki), Rencēniem (Lubbert Rantzen), Bumburiem (Bumbernhof), Āraišu mā - cītāja muiža, Miržu pusmuiža, Rāmāļiem (Ramelshof), Spāri (Sparenhof), Drabešiem (Drobbus) un Kalļiem (Kallenhof). Bez tam ierakstīti Bānuži, bet tā kā šo muižu pārskaitīja uz Skujenes draudzi, ieraksti ir nepilnīgi.

Minētajās 9 muižās konstatējam šādu iedzīvotāju skaitu.

(1)	1688.gadā bija iedzīvotāji		Laikā no 1684.-1704.g. bija iedzīv., kurus nevar precīzi datēt ar 1688.g.	
	vīriešu	sieviešu	vīriešu	sieviešu
(2)	(3)	(4)	(5)	
Zemnieki	5	8	20	25
Vācieši, kunģi un kalpotāji	29	28	16	22
Kopā	34	36	36	47

~~78~~
 29
 28

 57 + 9
 66

Tagad pievērsīsimies sieviešu skaita aplēsumam. Parasti šādos aplēsumos mēdz pieņemt, ka sievietes ir tikpat daudz kā vīrieši¹⁾. Tikai kara laikos sieviešu būs vairāk nekā vīriešu, sevišķi, ja vīriešus tieši vai netieši iesaista kara dienestā. Piemēram, Gustava Ādolfa karaos Vidzemē zemniekus vīriešus pēma šķūtniekos, un daudzi šajās šķūtīs aizgāja bojā. Vidzemē 17.g.s. zemniekus rekrutēja arī kara dienestam. To varam konstatēt par Gustava Ādolfa laikmetu²⁾, pirmo ziemeļu karu³⁾ un arī Lielo ziemeļu karu⁴⁾.

Arī miera laikos Vidzemes zemniekus vervēja kara spēkam un nosūtīja uz Zviedriju⁵⁾.

Ne vienmēr!

x) Sk.iepr.lpp.

Vācu lauku bārnīcas draudzēs bija ļoti mazas. Piemēram, Salacā mēcītājs noraida apsūdzību par vācu dievkalpojumu nerīkošanu. Viņa draudzē neesot vis, kā apgalvots, 53 personas, kas neprot latviski, bet tikai 2, kamēr vāciešu skaits draudzē esot pavisam 29 - Vecsalacā muižā 13 un Jaunsalacā muižā 16 personas. RA, Liv. II, vol. 575, 1687.g. 8.maija raksts: Specification der teutschen gemeine zu Salis.

Vidzē muiža 1687. g. 7. v. 21

- 1) Sal.K.J.Beloch, Bevölkerungsgeschichte Italiens, I (Berlin und Leipzig, 1937), 25.lpp. Belochs runa par dzimuma aptuveno numerisko vienlīdzības likumu.
- 2) A.Švābe, "Kārļa XI kara sodu likums", Tieslietu Ministrijas Vēstnesis 1935., Nr.1. Atsev.novilk. 12.lpp.
- 3) Sk. materiālus Tīdē arhīva.
- 4) M.Steipermanis "Latviešu zemes sargu bataljoni Lielajā ziemeļu karā Vidzemē", LVI, 1940., Nr.2., 179.un sek.lpp. E.Dunsdorfs "Latvieši Lielajā ziemeļu karā" ibid. 285. un sek.lpp.
- 5) Sk. piemēram, Salas muižas revīzijas protokolu 1691.gadā, E.Bulmering, op.cit.III, 528.lpp.: "Arrendator ... nahm es vor eine greuliche Injurie an, dass da einige Losstreiber und Charische Knechte sich bey seinem Sohn an- und in I.Konigl.Maytt. in Schweden Dienste begeben, es ihm für Menschendieberey Verrähterey ausgelegt würde, da doch der Herr General-Auditeur Seger alle, ehe Sie weggeschiffet wurden, examiniret und -oll untersucht... Sakarā ar to arī atzīmējama Kārļa XI kara sodu likuma izvilkumu un zvāresta tekstu tulkošana latviešu valodā. Sk.A.Švābe, Kārļa XI kara sodu likums (1935).

Kaut arī sevišķi plaša šī kaņaspēka vervēšana un aizsūtīšana uz ārzemēm varbūt nebija, tomēr varam sagaidīt, ka sieviešu skaits, salīdzinot ar vīriešu skaitu, drīzāk ir lielāks nekā mazāks. 2/1

Revizijas dati turpretim liecina pretējo. Uz 13.025 vīriešiem ir 10.690 sievietes, t.i. 100 : 82. Pilnīgi pretēju ainu rāda mūsu savilkums pēc Āraišu baznīcas grāmatas datiem. Pēc šī avota sieviešu skaits mūsu tabulas (4) ailē pārsniedz vīriešu skaitu (3) ailē par 20 %, bet, skaitot visas grāmatā reģistrētās sievietes pret visiem vīriešiem, pārsniegums ir 6,5 %.

Acīmredzot, revīzijā aiz tiem pašiem motīviem, kuru dēļ izlaisti darba neapjūgīgi bērni un vecie cilvēki, būs pavisām reģistrētas arī sievietes.

Tā kā nupat atreferētais Āraišu baznīcas grāmatas apstrādājums mums pagaidām ir vienīgais avots par to, kāds samērs varētu būt starp sieviešu un vīriešu skaitu, tad pieņemsim, ka sieviešu skaits pārsniedz vīriešu skaitu par 6,5 %. Tas nozīmētu, ka uz aplēstajiem 63.000 vīriešiem ir 67.000 sievietes. Kopējais lauku iedzīvotāju skaits Vidzemē 1638.gadā tā tad vērtējams uz 130.000. Noš pavisam?

Literatūrā bieži daudzināts Vidzemes iedzīvotāju skaits 1710.gadā, kad pirms mēra to vērtē uz 127.330 personām¹⁾. Salīdzinot ar 1638.gadu, tā tad būtu notikusi

1) Šis skaitlis vēl nav pienācīgi kritiski pārbaudīts. Sal. autora Vidzemes 1638.gada arklu revīzija (Rīgā, 1941.), DXXIX un sek.lpp.

Kopēc ne jāēja, 7 Bagn. pāmats 2

par 2700 jvāselēm?

lauku iedzīvotāju skaita samazināšanās. Šāds fakts pilnīgi atbilst notikumiem laika posmā starp 1688. un 1710. gadu.

Šajos 20 gados Vidzeme pieredzēja divas lielas katastrofas : 1695. - 1697.g. badu un Lielo ziemeļu kaļu gadsimteņu maiņā, kas vēl nebija noslēdzies, kad nāca trešā katastrofa - Lielais mēris.

Bada katastrofa 1695. - 1697.gadā atspoguļojas daudzos avotos : baznīcas grāmatās, chronikās, zemnieku lūgumos, valdības rīkojumos un sevišķo katastrofas izpētišanai iecelto komisiju sarīkoto aptauju rezultātos. Par Vidzemi mums šīs katastrofas pētījumu trūkst, kamēr par Igauniju šādu pētījumu ar dokumentu izlasi pielikumā publicējis O.Līvs¹⁾.

Bads piemeklēja 1695. - 1697.g. Lielvidzemi, Igauniju, Ingriju, Somiju, Ziemeļzvidriju, Norveģiju, Ziemeļrietumu Krieviju un citas zemes. Pēc Līva vērtējuma, Igaunija šajā badā zaudēja 20 % no kopējā iedzīvotāju skaita, pie kam katastrofas smagums gūlās pirmām kārtām uz lauku iedzīvotājiem²⁾.

Vidzemē (latviešu daļā), pēc Līva domām, posts tik liels nebija³⁾.

Par to liecina arī tas, ka no 12.300 mucām labības,

-
- 1) O.Līvs, Smar nāļiaog Bestis 1695 - 1697 (Tartu, 1938).
 - 2) Op.cit. 78. un 124.lpp. Kopējo iedzīvotāju skaitu Igaunijā Līvs vērtē uz 325.000 - 350.000 personām.
 - 3) Op.cit. 105.lpp.

ko aizdeva trūkumcietējiem, latviešu daļā izniedza 3250¹⁾. Arī ģenerālgubernators Dālbergs savā 1698.g. 20.aprīļa rakstā Scopam apliecina, ka neraža piemeklējusi Lielvidzemes igauņu daļu smagāk nekā Lielvidzemes latviešu daļu²⁾.

Vidzemē bada sekas izmeklēšana 1698.gadā bija uzdots Strokirkam un zemes tiesnesis Švānebergam. Šis un citu komisiju izmeklēšanas materiālus sūtīja uz Zviedriju kamerkollēģijai³⁾, bet daļa materiālu palika Rīgā. Šī daļa, ciktāl tā saglabājusies, tagad VA sadalīta pa Vidzemes muižu aktīm.

Par badā mirušiem cilvēkiem ziņas vāca nevien īpašas ieceltas komisijas, bet tas bija arī mācītāju pienākums.

Lai varētu kaut aptuveni spriest par katastrofas apmēriem Vidzemē, iepazīsimies ar savāktām ziņām par dažām muižām.

PĀRSKATS PAR 1695.-1697. GADĀ DAŽĀS MUIŽĀS UN DRAUDZĒS

BADA KATASTROFĀ MIRUŠIEM

Ieic izmeklēšanas datiem:

<u>Spāre</u> ⁴⁾	Vīrieši	Sievietes
1698.g.bija dzīvi	111	103
Miruši	16	9
Mirušo procents no priekš- bada laika skaita	13	8

1) Op.cit.115.lpp.

2) LRKA III, 10, ģenerālgubernatora registratūra.

3) Ibid., ģenerālgubernators kamerkollēģijai 1698.g.22.janvārī.

4) Autors, "Latviešu zemnieka turība 17.gadu sīntenī", Senatne un Māksla, 1937., IV, 50.lpp.

<u>Dzērbenē</u> ¹⁾	Vīrieši	Sievietes
1698.g. bija dzīvi	216	182
Miruši	58	47
Mirušo procents	21	20
<u>Niltaurē</u> ²⁾		
1698.g. bija dzīvi	130	130
Miruši	22	22
Mirušo procents	14	14
<u>Vesēbros</u> ³⁾		
1698.g. bija dzīvi	39	45
Miruši	30	23
Mirušo procents	43	34
<u>Koknesē</u> ⁴⁾		
1698.g. bija dzīvi	101	108
Miruši	37	21
Mirušo procents	27	16
<u>Kopā</u>		
Dzīvi	597	568
Miruši	163	122
Mirušo procents	27	18

-
- 1) VA, Vidzemes maižu akts Nr.435 (daļa)
 - 2) Ibid. Nr.298.
 - 3) Ibid. Nr.189.
 - 4) Ibid. Nr.189 (daļa)

2. Pēc mācītāju ziņojumiem

Miruši no 1696.g.septembra līdz 1697.g. septembrim¹⁾

Liepupes draudzē	88	personas
Umurgas draudzē	58	"
Salacas "	57	"
Skultes "	96	"
Straupes "	215	"
Allašu "	77	"
Ikšķiles un Salaspils dr.	73	"

	Miruši 1696.g.	Miruši ²⁾ 1697.g.
Allašu un Vangašu draudzē	29	68
Alojas draudzē	41	68
Salas "	3	20
Katlakalna draudzē	77	124
Krimuldes "	68	?
Londonas "	18	165
Mēlpils "	?	117
Liezeres "	42	347
Nitāres "	60	100
Jaunpietāles draudzē	48	133
Straupes un Augstrozes draudzē	118	295
Raunas draudzē	41	163

1) LRKKA, XIX, 73.

2) O.Liiv, Suur näljandeg Bestis 1695 - 1697 (Tartu, 1938),
70.-71.lpp.

Mūsu piemērā minētajās muižās mirušo procents sa-
sniedz 20. Tā kā konstatējām, ka Vidzemē mirušo procents
nesasniedz Igaunijas līmeni, kur šo procentu vērtē uz 20,
tad turpmākajā aplēsumā pieņemsim pēdējo kā augstāko ro-
bežu badā mirušo iedzīvotāju skaitam.

Liels ziemēļu kaņš līdz Lielajam mērim 1710.gadā
iedzīvotāju skaitu tik katastrofāli neietekmēja kā nupat
raksturotais bads. Tas redzams no 1709.g. izdarītās ap-
taujas¹⁾. Krievi 1702. un 1708.gadā gan nodežzinājuši ākas
un nolaupījuši lopus un zemnieku iedzīvi, bet bojā gājušo
cilvēku skaits pieteikts samērā mazs.

Ja tagad vēlamies salīdzināt 1688.g. un 1710.gada
datus par iedzīvotāju skaitu Vidzemē, mums jāņem vērā 1695.-
1697.gada cilvēku saudējums.

Iedzīvotāju pieaugumu Vidzemē laikā no 1688. līdz
1695.gadam aplēšam, izejot no pieņēmuma, ka pēc bada kata-
strofas no samazinātā (par 20 %) iedzīvotāju skaita pie-
augums līdz 1710.gadam bija tas pats, kā pirms katastrofas,
un ka 1710.gadā Vidzemē bija 127.000 lauku iedzīvotāji. Ar
tādiem noteikumiem, lietojot salikto renšu formulu, ikgā-
dējais pieaugums posmā no 1688. - 1695.g. iznāktu 10,04 %.

Salīdzinot ar Vakareiropas datiem par 18.g.s. pirmo
pusi, tik liels pieaugums Vidzemē nav domājams. Tāds iespējams

1) RA, Liv.1935:II,vol.670: Inquisition Protokkol öfver
Pebalgsche och Schuinsche Godsse Anno 1709 in Augusto
hollit. Līdzīgs materiāls par citām muižām arī VA,
Vidzemes muižu aktis.

Kā
pār-
aj
jūs!

tikai modernajos laikos. Piem., laikā no 1804. - 1914.g., pēc Niba aplēsuma, pasaules mērogā (valstīs, kur izdarīta skaitīšana) iedzīvotāju skaits pieaudzis par 8,64 %, bet laikā no 1906. - 1911.g. par 11,59 %¹⁾.

Zviedrijā laikā no 1620. - 1720.g. ikgadējo pieaugumu vērtē uz 2,7 - 2,2 %²⁾, bet 1700. - 1748.g. 3,62 %; Anglijā un Velsā 1701. - 1741.g. - 0,13 %, Francijā 1701. - 1770.g. - 1,84 %, Norveģijā 1735. - 1750.g. - 2,16 %, Krievijā 1721. - 1763.g. 7,3 %³⁾.

Itālijā no 1700.-1800.g. gada pieaugums ir 5,0 %⁴⁾.

Ja neapšaubām aplēsto iedzīvotāju skaitu 1688. un 1710.gadam, tad iespēja, kā izskaidrot nesamērīgi lielo pieaugumu kvoti no 1688.g. līdz 1695.gadam, ir pieņemams, ka bada katastrofā Vidzemē miruši mazāk nekā 20 % iedzīvotāju. Tā kā 20 % arī uzskatījām tikai par mirušo skaita augstāko robežu, tad pēc šī aplēsuma rezultāta varētu spriest, ka šī robeža netika sasniegta. Īstenībā tomēr Bruņinga aplēstais iedzīvotāju skaits 1710.gadam arī nav drošs. Tas sastāv no 2 elementiem: no mēri mirušām 73.132 personām un dzīvām palikušām 50.248 personām. Kādā citā darbā esmu noskaidrojis, ka dzīvu palikušo skaits ir uzdots

Je nu
by!
Spēks -
Kāju
ar skait-
liem!

- 1) Knibbs, G.H. "The Mathematical Theory of Population", Census of the Commonwealth of Australia 1911, vol. I, Appendix A, 32.lpp.
- 2) E.Heckscher, Sveriges Ekonomiska Historia (Stockholm, 1935) I, 2, 305. un sek.lpp.
- 3) Carr-Saunders, World Population past Growth and present Trends (Oxford, 1930), 21.lpp. un A.R.Kuczynski "Population", Encyclopaedia of the Social Sciences.
- 4) W.Bowden, M.Karpovich, A.P. Usher, Economic History of Europe since 1750 (New York, 1937), 16.lpp.

par zemu, jo, salīdzinot ar 1715.gada revīzijas neskaidroto skaitu, iznāk 46,0 % pieaugums¹⁾. Bet jāatgādinās, ka vēl vairāk sarežģīts, ja sākam kritizēt 1715.g. datus.

Proti, arī laikā no 1715. līdz 1863.g. pieaugums ir noticami augsts - 11,5 % gadā, turpretim laikā no 1847. - 1863.g. konstatējam vairāk pieņemamu - 9,0 % pieaugumu. Šis skaitļi liecina, ka mūsu avoti par 18.g.s. lauku iedzīvotāju skaitu Vidzemē dod nepareizu ainu. Tik liels pieaugums, kādu aplēšām laika sprīdīn no 1715. līdz 1863.g., kļuva iespējams tikai, pieņemot, ka iecelošanas kustība Vidzemē bijusi ievērojama. Vai tāda tiešām bijusi, par to pētījumam trūkst.

Ja nepieļaujam iespēju, ka Vidzemē bijusi kaut cik ievērojama iecelošanas kustība, tad jāpieņem, ka mūsu rīcībā esošie 18.g.s. dati par iedzīvotāju skaitu ir par zemiem un ka patiesais iedzīvotāju skaits bija daudz lielāks. Tas nozīmē, ka mēri mūsu skaitam sev kārt vajadzēja būt daudz zemākam, nekā par to liecina attiecīgais avots²⁾, proti, sekojošo apsevēruma dēļ. Ja būda katastrofā no 1695.-

1) Autors, Vidzemes arklu revīzijas 1601.-1638.g., (Rīgā, 1938), 140.lpp.

2) Ziņas par mēru upurim Vidzemē ir nedrošas. Vēl nedrošākas ir ziņas par upurim Kurzemē. Kamēr 1710.gadā uz laukiem mēri mūsu skaita vērtē uz 200.000, tikmēr dzīvu palikušo skaits vērtēts uz 70.000-80.000 personām. Sal. Z.Karlsons, Liels mēris Kurzemē (1709.-1711), (Jelgavā, 1936), 19.un 28.lpp. Lietuva, Grodņas novads 1708.gadā mēri mūsu skaita vērtē uz trešdaļu no visiem iedzīvotājiem. Sal. W.Conze, Agroverfassung, 143.lpp.

- 1697.gadam tiešām miruši 20 % no iedzīvotājiem, tad kopējam iedzīvotāju skaitam pirms mēra jābūt zemākam par 127.000, lai pieaugums kvote būtu zemāka nekā mūsu aplēsumā. Ja turpretim būda katastrofā miruši mazāk par 20 % iedzīvotāju, tad varētu arī būt, ka mēri mirušo skaits sasniedz avotā minēto līmeni. Alternatīva tū tad ir, ka vienā no lielajām katastrofām - būdā vai mēri - mirušo skaits mūsu aplēsumos figurē ar pārāk lielu skaitli.

*Spoku-
lija.*

Lai samazinātos pieauguma kvote, ko aplēsumā par laiku no 1688.g. - 1695.gadam, vēl varam pieļaut iespējamību, ka mūsu 1688.gadam aplēstais iedzīvotāju skaits ir par zemu. Šāda iespējamība tomēr nav ticama, jo kritiskā pārbaude, ko iedarījām ar 1688.gada arklu revīzijas materiālu, ņemot palīgā Āraišu draudzes baznīcas grāmatu, pietiekoši nostabilizēja pamatus, no kuriem izgājām savā kopējā lauku iedzīvotāju skaita aplēsumā.

*De nu
Bj!*

No šī iztirzājuma izriet, ka nevar atrisināt Vidzemes demogrāfijas problēmas izolēti, tikai par vienu laiku. Tikai tad, kad būs pietiekoši izpētītas demogrāfiskās parādības kopš 17.g.s. līdz modernajiem laikiem, varēs pareizi novērtēt arī iedzīvotāju skaita zudumu divās minētajās lielajās katastrofās.

Līdz šim vienīgo vērtējumu par Lielvidzemes iedzīvotāju skaitu devis H.Hāgemeisters 1835.gadā. Kā šis vērtējums saskan ar mūsu aplēsumu?

*Koge-
vārtas*

Hāgemeisters vērtē, ka Lielvidzemē zemnieku cīņatos

1688.gadā bijuši 62.500 darba spējīgi vīrieši¹⁾. Spriežot pēc revīzijas arklu skaita, var pieņemt, ka Vidzemē būtu apmēram puse no šī skaitļa jeb precīzāk - 31.000 vīriešu. Mūsu aplēsums deva kopējā 60.000 vīriešus. No tiem 66 % varam skaitīt par darba spējīgiem (atskaitot bērņus līdz 15g. un vecos cilvēkus), kas atbilstu 39.600 vīriešiem jeb 128 % no Hāgemeistera datiem. Tā kā nezinām, vai tiešām Dienvidīgaunijā uz katru revīzijas arklu bija tik pat iedzīvotāju, cik Vidzemē, un trūkstot tāvākiem norādījumiem par to, ko Hāgemeisters saprot ar jēdzienu: darba spējīgie vīrieši, nevaram Hāgemeistera datus nedz akceptēt, nedz noraidīt. Tie tomēr ievērojami tuvojās mūsu aplēsumam un nīmīgā kārtā nav augstāki, bet zemāki. Tikai jānošķir, ka Hāgemeisters nemin sava aplēsuma pamatus, bet jūdomā, ka viņa avots arī ir 1688.gada revīzija.

Savu aplēsumu vēl varam salīdzināt ar O.Līva vērtējumu par Igaunijas iedzīvotāju skaitu gados 1695. - 1697. g. bada. O.Līvs Igaunijas (ieskaitot salas) iedzīvotāju skaitu vērtē uz 325.000 - 350.000 personām, tuvāk nenorādot, vai tie domāti tikai lauku iedzīvotāji, vai ietilpināti arī pilsētaiki²⁾.

Pieņemot, ka minētajā skaitā ietilpst tikai lauku iedzīvotāji, uz 1 kvadrātkilometru būtu 6,7 - 7,3 iedzīvotāji

1) H.v.Hāgemeister, Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands (Rīga, 1836), 23.lpp.

2) O.Līvs, op.cit. 124.lpp. un 78.lpp.

(1937.g. - 23,6). Mūsu dati par Vidzemi 1688.gadā dod 5,8 iedzīvotājus uz 1 kvadrātkilometru, bet 1695.gadā šis skaitlis būtu attiecīgi lielāks par pieauguma tiesu.

Kaut gan Igaunijā zemnieki dzīvoja ciemos, tomēr, ievērojot lielākas purvu platības un zemāko augsnas kvalitāti, nav domājams, ka Igaunijā iedzīvotāju biežums būtu bijis lielāks nekā pie mums. O.Līva vērtējums tādējādi - *hats del* atbilst par augstu.

Pārbaudīsim tagad, kā mūsu aplēstais Vidzemes iedzīvotāju biežums saskan ar citu senju iedzīvotāju biežumu 17. g.s. beigās.

Moskvas apkārtnes rajonā iedzīvotāju skaitu 17.g. s. septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados Gotjē vērtē uz 2.000.000. Šis rajons aptver vēlāko Maskavas, Tveras, Jaroslavas, Kostromas un Vladimiras guberņu, Smoļenskas gub., Gžatska apriņķi, Kalugas gub., Borovkas apr., Rjazanas gub., Kasimovas apr.daļu, Nižegorodas gub. un Balachņinskas un Semeņovskas apriņķi¹⁾. Aplēšot šo guberņu un apriņķu platību²⁾, dabūjam 44.000 km².

Uz 1 km² tā tad būtu 45,5 lauku iedzīvotāji. J.Kulīšers norāda, ka krievu avoti ir nepilnīgi, lai aplēstu iedzīvotāju skaitu Krievijā³⁾.

1) J.Gotjē, Zemņokovnij kraj v XVII voke (Moskva, 1937), 167.lpp.

2) Dati pēc Военно-статистический сборник. Россия (3.Петербург, 1871), 25.un sek.lpp.

3) J.Kulischer, Russische Völkergeschichte (Jena, 1925), 164.lpp.

Kulišers piemin Miljukova, Ogarovska un Pokrovska aplēsumus.

Kaut gan Gotjē avoti ir labāki, tomēr arī viņš pats norāda, ka aplēsuma rezultāti nav pietiekoši droši, lai tos uzskatītu par neapšaubāmiem zinātnes faktiem; viņa dati esot priekšlikums, kas izteikti jautājuma svarīguma dēļ¹⁾.

Par iedzīvotāju biežumu pārējās Eiropas valstīs datus savākuši Baudens, Karpovičs un Ušers²⁾, labojot un papildinot Dītrici (Dietrici) materiālu.

Aplēšot pēc viņa datiem iedzīvotāju biežumu uz 1 kvadrātkilometru par 1700.gadu, gūstam šādu rezultātu.

	Uz 1 km ²		Uz 1 km ²
Norveģijā	1,8	Anglijā un Velsā	35,0
Zviedrijā	3,5	Nešatelē	36,0
Sarācinijā	13,0	Toskanā	37,0
Spānijā	14,0	Holandē	38,0
Skotijā	15,0	Saksijā	39,0
Dānijā	16,0	Virtembergā	40,0
Irūnijā	16,0	Sicīlijā	41,0
Irījā	18,0	Francijā	43,0
Portugālē	18,0	Lombardijā	54,0
Šveicē	21,0	Pjenontā	54,0
Holsteīnā	22,0	Beļģijā	54,0
Hanoverā	23,0		
Heapolē	29,0		

Virjeme 5,8
Ģermanijā 6,7-7,3

1) J.Gotjē, op.cit. 168.lpp.

2) W.Bowden, M.Karpovich, A.P.Usher, An Economic History of Europe since 1750 (New York, 1957), 31pp.

Šo datu salīdzināšanu ar mūsu datiem traucē tas, ka šeit ietilpst arī pilsētu iedzīvotāji. To loma gan nesasniedza moderno pilsētu nozīmi kopējā iedzīvotāju skaita ziņā, bet salīdzināšanu tie kavē. Mums ir aptuvenas ziņas par pilsētu lomu apdzīvotībā. Vācijā 17.g.s. sākumā apmēram 75 % bija lauku iedzīvotāji¹⁾. Zviedrijā daļus gadu desmitus agrāk, apm. 95 % iedzīvotāju dzīvoja uz laukiem²⁾. Francijā 17.g.s. beigās uz laukiem dzīvoja 71,2 % iedzīvotāju. Itālijā šis skaits bija mazāks³⁾.

Viduseiropas lauku iedzīvotāju blīvumu 17.g.s. beigās varam vērtēt uz 20 - 30 iedzīvotājiem uz km², Zviedrijā uz 3 - 4. Ja Zviedrijā iedzīvotāju skaitu etiķcinātu tikai uz apdzīvojamo zemi, dabūtu apmēram to pašu līmeni, kādu aplēda Vidzemē.

Skandināvijas pussela un Baltijas jūras austrumu krasts iedzīvotāju blīvums ziņā tā tad, salīdzinot ar pārējo Eiropu, par kuru ir dati, bija visretāk apdzīvots.

- 1) R. Kötzschke, Grundzüge der Deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert (Leipzig, 1921), 176.lpp.
- 2) H. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia I (Stockholm, 1935), 33.lpp.
- 3) W. Bowden, M. Karpovich, A. P. Usher, opera cit. 6. un 7.lpp.

III nodaļa

Lielaiz kadastrs - avots valsts saimniecības vēsturē.

Lielaiz kadastra nosīme valsts
saimniecības vēsturē.

Savā 1688.g. 30.janvāra iesniegumā kralim Liel -
vīdzeses revīzijas komisija revīzijas nepieciešamību val -
stijformulēja šādos trijos punktos ¹⁾:

1) Lai kroga un privātām muižām varētu noteikt
arklu skaitu, pēc kā ņemtu staciņu, jātnieku dienestu un
ārkārtējos atvērējumus (bevilinger).

2) Lai muižu nomniekiem noliktu noteiktu nomas mak -
su, kas vēl neesot izdarīts, jo nevienam neesot bijušas
pilnvaras un instrukcijas tādu noteikt.

3) Lai pagaidām labāk nokārtotu kroga muižu ienāk -
umus no zemnieku nodevām un klaušām, kamēr galīgā veidā šīs
lietas nokārtošot ar speciālo iedalījumu. Tikai ar speciālo
iedalījumu galīgi noteikšot zemnieku pienākumus un pilnīgi
nokārtošot saimniecību.

Kaut gan šie trīs punkti iesniegumā attiecināti ti -
kai uz vienu kadastra sastāvdaļu - revīziju, tomēr tos pa -
šus varam uzlikt par visa kadastra mērķi, pēdējā saturu
paplašinot. Arī pārējiem kadastra darbiem, mērījumiem un
speciālajam iedalījumam vajadzēja stabilizēt valsts ienākumus.

1) Upsalas universitātes bibliotēkā. Coll.Hordin.Historica
Beth.Liv. Visnar Nr.415. Sirona sarakstā (Verzeichniss
livländischer Geschichte-Quellen) iesniegums nepareizi
datēts ar 1686.gada 3.janvāri.

Bija svarīgi nokārtot zemnieku stāvokli tā, lai zemnieks spētu samaksāt viņam uzliktos maksājumus un pildīt kļaušas. Tas garantētu budžetā paredzēto summu ieplūšanu no reducētajām muižām un no pašu zemnieku nodokļiem.

Lai nodrošinātu stabilus ienākumus no valsts muižām, vienai, vai izšķirtos par to iznomāšanu, vai arī tās apsaimniekotu pati valsts, bija nepieciešami dati par minētajām muižām.

Ja muižas apsaimniekotu valsts, tādus datus vajadzētu ierādāt kontrolei un saimniekošanas plāna sastādīšanai. Izšķīroties par muižas iznomāšanu, datus vajadzētu ņemt augstuma apīššanai un budžeta sastādīšanai.

Tā tad apstāklis, ka karalis pēc plašām debatēm kamerkollēģijā galīgi izšķīrās par reducēto muižu iznomāšanu, kadastru nebūt nepadarīja lieku.

Parciza nomas noteikšana sevišķi svarīga kļuva tad, kad atteicās no muižu iznomāšanas vairāksolīšanā.

Kā visās lietās cenšoties pēc skaidrības un noteiktības, arī šajā jautājumā karalis vēlējās gūt pareizu pārskatu.

Liela kadastra materiāli kadastra uzdevuma dēļ ir svarīgs avots Zviedrijas, resp. vienas tās provinces finanšu vēstures pētījumiem. Tā kā kadastru izdarīja vienā laikā ar redukciju, un tas ar pēdējo bija saistīts, tad redukcijas vēstures rezultāta pareizs novērtējums iespējams tikai, dibinoties uz Liela kadastra pētījumiem un izojot no tā kvantitatīviem datiem. Vienīgais kvantitatīvais

*Noma, no dokl. lida,
klautas jaun. skaits
arh. helms? 2*

priekšstats, kas mums līdz šim par redukciju bija, ir tas,
ka itkā 5/6 no Vidzemes arklu skaita esot tikušas reducētas.
Ja arī šis skaitlis būtu pareiss, tas tomēr ir pārāk mazs,
lai izprastu redukcijas saimnieciski politisko nozīmi.

Šai nodalā, istīrsājot Lielo kodastru kā avotu
valsts saimniecības vēsturei, parādīta kodastra nozīme
Zviedrijas valsts finansēs : zemnieku nodokļu fiksēšanā un
reducēto muižu iznomāšanā, kā arī mēģināts paplašināt kvan-
titatīvos priekšstatus redukcijas vēsturē.

1688.g. arklu revīzijas loma
valsts saimniecībā.

Par to, kādu jauno revīzijas arklu skaitu uz 1688.
gada revīzijas pamata izrēķināja, literatūrā līdz šim zi-
ņas bija pretrunīgas. Hagemolsters, Ekarts un Tranche-
Rozeneks Lielvidzemē rēķina 6236 arklus. Vēzars rēķina
6317 5/8 arklus, Tobīns - 6291 1/8, bet arī 6236. Ap-
rakstot Lielvidzemes finanses 17.g.s. no savas puces minē-
ja 5929 7/8 arklus 1691.gadam un 6098 7/8 arklus 1693.gadam.¹⁾
Pretrunas ieskaidro tas, ka avotos tiešām sastopams dažāds
revīzijas arklu skaits. Lieta tā, ka pēc arklu skaita,
kas bija izrēķināts uz jaunās revīzijas pamata, tādāļ ne-
varēja iekasēt nodokļus un uzlikt pārējos pienākumus. Kā
no kanonālās grāmatvedības datiem redzams, daudzām iznomātām

1) ERHA, LROGA, XVII.

muižām bija jāatļauj, līdz izbeidzās nomas līgums, maksāt staciju pēc vecā revīzijas arklu skaita. Tikai līgumus pakāpeniski pārjaunojot, varēja reālizēt jauno revīzijas arklu skaitu. Līdz ar to revīzijas arklu kopkaits mainās. Mūsu turpmākajos aplēsumos, runājot tikai par Vidzemi, rīkosimies ar revīzijā izrēķināto arklu skaitu pēc t.s. salīdzinātājas arklu grāmatas (KA, Handlingar rör.Sveriges balt.o.tyska prov.Nr.45). Vidzemē (Latviešu daļā) tas bija 3242 ³/₄. No šī revīzijas arklu skaita tad nu paredzēja no zemniekiem ievākt staciju un pārējos kroņa nodokļus un no muižām prasīt jātnieku dienestu. Revīzijas arklu skaits bija aplēsts visai muižai kopā, nevis katram zemniekam atsevišķi, kā tas principā bija 1638.gadā. Aplēšanas pamatums bija - visas muižas zemnieku nodevas kronim un kungam, kā arī klausas reizināja ar taksu un dalīja ar 60. Tikai t.s. sīkās nodevas atstāja neaprēķinātas. Tas, kā pēc kopējā revīzijas arklu skaita aplēstos pienākumus sadalīt tālāk atsevišķiem zemniekiem, privātās muižās bija atstāts muižnieku ziņā.

Strokirks uz kādu kamarkollēģijas prezidenta jautājumu pakaidroja, ka tehniski gan būtu iespējams fiksēt katru atsevišķu zemnieka pienākumus, bet tas būtu saistīts ar lielu trokani (stoort br⁹⁹āk)¹⁾.

Šādai pīcejai sekas bija tās, ka privāto muižu zemnieki turpināja pildīt pienākumus un maksāt valsts nodokļus pēc sava vakas grāmatā minētā arklu skaita, kamēr muiža fīskam maksāja tālāk pēc revīzijas arklu skaita. Tā tad

1) KA, Kammarkollegii arkiv.Protokoll 1690. 31.I., 315.un sek.lpp.

privāto?

ar 1698.gada revīziju zemnieku maksājumi nemainījās, bet kronis guva vairāk par tik, par cik pasaugstinājās 1698.g. arkla skaits. Muižnieku atlikums no kroņa tiesas, protams, samazinājās. Reducētajās muižās stāvoklis bija citāds.

Te revīzija nozīmēja to, ka nomnieku peļņu no kroņa tiesas pilnīgi likvidēja. Visu zemnieku maksāto kroņa tiesu ieskaitīja nomas aplēsuma dēbetā. Saskaņā ar 1698.g. me moriālu muižas kopējo kroņa tiesu vajadzēja sadalīt ¹ - sevišķiem zemniekiem jaunajās vakas grāmatās. Faktiski tomēr zemnieki turpināja nobērt kroņa tiesu agrākā apmērā, jo stacīgu un jātņieku uzturu fiksēja nevis pēc revīzijas arklu skaita, bet gan pēc faktiskā zemnieku arklu skaita¹⁾

1. stāv
vai vīna?

Spriežot pēc 1693.g. Vidzemes kamerālās grāmatve dības datiem, reducēto muižu nodotais stacīgā bija 42 % no savdāmā. Procentuāli apmēram tikpat liels bija muižnieku guvums no privātajās muižās savāktā stacīga.

Muižnieku izlošanās par to, ka pēc jaunā arklu skai-¹ ta muižniekiem esot par grūtu maksāt kroņa tiesu²⁾, tā tad prauž bēdas par samazinātu papildu guvumu.

Pēc ģenerālgubernatora noraidošās atbildes uz šo vēlēšanos bruņniecība pieņēma rezolūciju, kas izmeklētiem

1. kad?

- 1) Sal. Kl., Handlingar rör. Sveriges baltiska o. tycka provinser, III. 9/51 un A. Svābe, Vestiebolgas zemnieku sūdzība Kārlim XI (Riga, 1927).
- 2) RA Divonica 1935, II, Vol. 91. Desideria 1690. 27.VIII; sal. G. Schirren, Die Recesso der livländischen Landtage (Dorpat, 1865), 144.lpp. Sirena atstāstījums, ka bruņniecība lūgusi tikai 1690.gadam atļauju maksāt pēc vecā arklu skaita, nesaskaņ ar pašu dokumentu.

vārdiem cildināja revīziju un Kārļa XI taisnības mīlestību¹⁾

Izdarītā arķļu revīzija Zviedrijas valsts ienākumos deva prāvu pieaugumu. Ienākumi no kroga tiesas piesaugs nomināli par apm. 25 %. Faktiskais pieaugums bija vēl lielāks, jo tagad centās iekasēt reducētajā muižās agrāk nesamaksāto kroga tiesu. Zemnieku nactas tai pašā laikā ar to netika paaugstinātas.

No zemnieku viedokļa 1688.gada arķļu revīzijai bija nozīme, ka tajā tika fiksēti zemnieku pienākumi, zīmējoties uz kļaušām un maksājumiem. Turpmākās nomnieku patvaļības ar to bija ierobežotas. Tiesiskā ziņā tas nozīmēja zemnieku pozīciju stiprināšanu un, par cik zemnieki līdz tam cieta no patvaļībām, par tik saimnieciskā stāvokļa uzlabojumu. Citā plāksnē revīzija zemnieku saimniecību neietekmēja, ja nekaita oīkus strīdus, ko revīzijas laikā izšķīra, un dažas robežu rēgulējumus starp muižām. Revīzijas uzdevums nebija pārkārtot, bet gan fiksēt esošo. Zemnieku pienākumu mērogu - zemnieku arķļu - revīzija neaiztīka, bet atstāja visu pa vecam. Revīzijas grāmatās par katru ciematu atsevišķi minētie arķļi nav revīzijas arķļi, kam saskaņā ar kadastra pamatdomu vajadzēja saskaņot ar zemnieka zemi. *starpība*
Nedz revīzijas grāmatā minētie "Besitzhaken", nedz "Zahlhaken" nav zviedru novērtējuma rezultāts, bet gan tikai iepriekšējā stāvokļa konstatējums. Šie vecie zemnieku arķļi savas daļādības dēļ

1) C.Schirren, op.cit. 145.lpp.

*arķļi nav
zīmēti ar
mājas num.*

nebija savā starpā salīdzināmi. Tādēļ nevaram arī dalīt re-
vizijas arklu dālderu koptaksi ar zemnieku arklu kopskaitu,
lai aplēstu, cik dālderu caurmērā zemnieku arkli būtu vērti.
To novērojis arī A. Švābe, konstatēdams, ka vēl 1695. un 1705.
gadā valsts muižās pastāvē divējādi arkli - zemnieku arkli un
revīzijas arkli.¹⁾ Šis konstatējums jāpaplašina tā, ka arī
privātajās muižās bija kā zemnieku arkli, tā revīzijas arkli.
Šis formulējums vēl jāpaplašina laika ziņā. Šādi divējādi
arkli Lielvidzemē pastāvēja jau kopš 1630. gada arklu revīzijas.
Šai ziņā stāvokli nemainīja arī 1638. gada arklu revīzija.
Tā tad gandrīz visus zviedru laikus pastāvēja arī muižnieku
peļņa no zemnieku maksātās kroga tiesas, par ko 1695. gadā
zēlojās Veopiebalgas zemnieki.

No jauna noteiktie revīzijas arkli 1688. gadā nedi-
binājās uz mērījumiem, bet uz zemnieku pionākumiem līdz re-
vizijai. Vispār jaunais arklu skaits zemnieku pionākumos
neko nemainīja, nedz arī grozīja līdzšinējo tradicionālo
zemnieku arklu skaitu. Katra zemnieka arklu skaitu, kāds
viņam bija līdz revīzijai, pārņēma jaunās vakas grāmatās.
Ja atsevišķos gadījumos šo arklu skaitu grozīja, tad tēdi
gadījumi konstatējami arī priekš revīzijas. 1688. g. memo-
riāls gan paredz uz mērījumiem dibinātus pārkārtojumus, bet
revīzijas laikā tos nereālizēja (mēģinājumu iedalīt Tīrzas
zemnieku zemi, ģenerālgubernātors apturēja).

// tie bij
fiksēti
1670
su. 1022
- te m. h.

1) A. Švābe, "Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Lat-
vijā", Latvijas agrārā reforma (Rīga, 1930), 115. lpp.

Memoriāla sprauštie m rīki ir plašāki par revīzijā veikto darbu, un tādēļ pēc memoriāla par revīziju spriest nevar.

Sakarā ar revīzijas memoriālu gan izlēma jautājumu par mucas vietu, bet pašas revīzijas dēļ tas nebija vajadzīgs.

Nedz revīzijas memoriāls, nedz pati revīzija nav tiešs avots zviedru valdības agrāro pārkārtojuma pētīšanai. Protams, netieši, kā salīdzināšanas materiālu to var izlietot arī šajā ziņā.

Zemnieku arklu un revīzijas arklu paskaidrošanu izdarīja speciālajā iedalījumā, zemnieku zemi par jaunu uzņēmējot, bonitējot un, kur vajadzīgs, pārdaļot.

Cik varam konstatēt, tikai 10 % no visiem zemnieku ciematiem bija pakļauti šai reformai.

Interesanti pārbaudīt, kādu labumu fiskam būtu devis kamerkolēģijas nereālizētais nodoms, arklus izrēķinot, ņemt vērā arī maižu zemi. Šis nodoms nebūt nebija pārprats, bet uz loģiskiem apsvērumiem dibināts projekts. Doma bija šāda: Ja revīzijas arklu pamatā liek zemnieka spējas, tad šīs spējas vislabāk raksturo tas, ko no zemnieka iegūst maiža, jo maiža prasa iespēst maksimālu. Tareisi tad nu bija ņemt zemnieku faktiskās klausas, nevis vakas grūnatā paredzētās klausas, kuras varbūt nemaz nepildāja. Bet faktiskās klausas vislabāk bija mērit ar apstrādāto maižas zemi. Projektu nereālizēja tikai tādēļ, ka formāli tam runāja pretī maižnieku tiesības uz nodokļu brīvību.

Salīdzinot 36 kā pagādās izraudzītas muižas¹⁾, ku-
ŗa kopējā kļauŗu takse reprezentē 14,5 % no kļauŗu takses,
kas aplēsta pēc Vidzemes revīzijas arkliem, varam konsta-
tēt sekojoŗo :

Las. Muiŗu zemes takses kopsumma - 12.966 Rd²⁾
Kļauŗu takses kopsumma - 12.897 Rd³⁾ *11 M*

Saskaŗa kopsummā tŗ tad gandrīz pilnīga. Ja analizējam
atseviŗo muiŗu abu takŗu saskaŗu, aina kļūst citāda.

Pieņemot muiŗas zemes takŗi par 100, kļauŗu takŗes nesā -
skāŗu ar zemes takŗi rāda šāda tabula :

Ja <u>kļauŗu takŗe</u> pieņemta par 100, zemes takŗe bija	Muiŗu skaits		Muiŗu skaits
160 - 169	3	90 - 99	5
150 - 159	2	80 - 89	4
140 - 149	1	70 - 79	6
130 - 139	2	60 - 69	-
120 - 129	4	50 - '59	2
110 - 119	-	40 - 49	1
100 - 109	6		

- 1) Izraudzītas šādas muiŗas (avota rakstībā): Lindenberg,
Salubēn, Gama Salis, Nya Salis, Ramenhof, Memküll, Adiamünde,
Meselow, Löhser, Ramelshof, Lubbert, Moyan, Wrangelshof, Wohl-
fahrt, Burtneck, Sternhof, Rantzen, Bauenhof, Ottenhof, Wilsenhof,
Wenden, Lenzenhof, Freudenberg, Strickenhof, Lindenhof, Gross
Jungfernhof, Klein Jungfernhof, Widrisch, Intzen, Treiden, Ayasch,
Trikatēn, Lipskain, Flenhof, Sackenhof, Dutkenhof.
- 2) Saskaŗitē pēc muiŗu nesas aplēŗumu rezultātiem KA.
- 3) Saskaŗitē pēc revīzijas grāmatām VA un KA.

Tā tad, kaut arī pēc šī izlases piemēra varam sa-
gaidīt, ka Vidzemes mērogā kļaušu takseskopsumma līdzinā-
sies zemes takses kopsummai, tomēr atsevišķās muižās ir
konstatējamās differences, kas sniedzas līdz 60 % uz vienu
vai otru pusi. Ap trešdaļai muižu difference ir 10 % uz
vienu vai otru pusi, kas būtu jāatzīst par pietiekoši labu
saskaņu. Tas nozīmē, ka, realizējot kamerkollēģijas varian-
tu par revīzijas arklu skaita noteikšanu pēc muižas zemes
un zemnieku nodevām, revīzijas arklu kopsumma, rēķinot pēc
pastāvošās takses, gan iznāktu tā pati, turpretim revīzijas
arklu skaits tikai apm. trešdaļā muižu būtu palicis tāds,
kādu to noteica, ganot vērā zemnieku kļaušas un nodevas.

Lielā kadastra loma muižas nomas noteikšanā.

Pēc tam, kad principā bija izspēkota muižu redukcija
Lielvidzē, tādā uzsāka vēl formāli nereducēto lielāko
muižu iznomāšana. K-2 2

Šis steigas politiskos iemeslus un iznomāšanas gai-
tu redukcijas pirmajos gados savā disertācijā pareizi attē-
lojis J. Vāzars¹⁾.

Iznomāšanas principus šai pirmajā laikā noteica
Lichtonam dotās instrukcijas 14.pants²⁾. Muižas bija pa-
redzētas iznomāt vairākpulītājiem. Puse maksājumu bija jā-
kārto naudā, puse graudā, pie kam labība bija jārēķina pēc

1) J. Vāzars, Die grosse Livländische Güterreduktion (Tartu,
1931), 216. un sek.lpp.

2) RA, Registratūr 1631, 20.I.

takees l speciā Rd mucā. Nomniekiem bija jānod garantijas. Muižām, kas jau agrāk bija tikušas iznomātas, kroņa nomu noteica pēc agrākās nomas maksas, pārējām muižām nomu noteica pēc iepriekšējo gadu ienākumiem.

Sakarā ar to tad arī Snekenšelds, kas pirmajā laikā kārtoja muižu iznomāšanu, nomas sugstumu noteica, dibinoties uz vakas grāmatām¹⁾.

Nomas līgumus parasti slēdza uz 12 gadiem, bet sevišķas klauzulas deva valdībai tiesības no līgumiem atkāpties.

Tā kā bija jākonstatē, ka noma nepareizi aplēsta, jau 1681.gadā sāka spēvērt jautājumu par drošā pamata rašānu nomas aplēsumiem. Kamarkolēģija savā 1684.g. 23.apriļa rakstā karalim²⁾ atzīst, ka pēc tiem dokumentiem, kas saņemti no komisijām, nevar spriest, cik muižas ienes. Šajos dokumentos esot minēts tikai muižu arklu skaits (t.i. zemnieku arkli), bet arkli neesot vienādi.

Lai gūtu drošāku pamatu nomas u.c. jautājumu kītošanai, ģenerālgubernāters sakarā ar revīzijas komisijas vēlēšanos uzaicināja muižturus iesūtīt vakas grāmatas. Šo uzaicinājumu tomēr pienācīgi nepildīja³⁾.

Tā kā ar muižu iznomāšanu nevarēja kavēties, nomu aplēsa pēc komisijas savāktām ziņām par rašas sugstumu, blakus nozāra ienākumiem un zemnieku nodevām muižās. Piemēra šādam nomas aplēsumam min Badenbroks⁴⁾. Muižas lauku

1) J.Vasar, op.cit. 217.lpp.

2) KA, Kamarkollegii arkiv. Registratur.Till K.M.Pol.31.

3) BRKA, LRKA II,10. 108.lpp.

4) Sammlung der Gesetze II,1. 1287. un sek.lpp.

vidējā raža no 1681. - 1685.g. šajā piemērā korrigēta, to pazeminot no la zemes samazināšanas dēļ. Pieskaitot muižas ienākumiem no krogiem un dzirnavām saganto, kā arī zemiņu kunga tiesu, ieguva nomas summu (was das Guth ... jährlich tragen kann).

Nav nepieciešams!

Raksturotais piemērs rāda, ka, šādi aplēšot nomu, bija iespējamas patvaļības. Caurmēra ražu minētajā piemērā pazemina, apveicot, ka nomas līguma laikā raža būs zemāka. Tā kā šādā nomas aplēsumā bija iespējama patvaļība, tad tas nozīmēja, ka bija jāmeklē citi aplēsuma pamati. Par to diskutēja kamerkollēģija un par to domāja valdības ierēdņi Vidzemē.

Nomas aplēšanas pamatu noskaidrošana nebija tik svarīga, kamēr vēl nebija izšķirts jautājums, vai muižas neapsaimniekos pati valsts. Kaut gan jautājums bija diskutēts 1682.gadā un kamerkollēģija bija izšķirusies par to, ka muižas jāapsaimnieko valstij, karalis 1685.gada 31.decembrī uzdeva kamerkollēģijai šo jautājumu izpētīt par jaunu¹⁾.

1686.g. 10.februārī kamerkollēģija sāka jautājumu apspriest²⁾. Domas dalījās. 12.februārī turpināja jautājuma apspriešanu. Apspriedes gaitā Lindjelms aizrādīja, ka, šoreiz lietu izšķirt, esot jāskatās vairāk uz "Causam politicom" nekā uz "Causam cameralen" - esot jābalstās uz pastāvīgo muižnieku, nevis uz nepastāvīgo zemnieku³⁾.

1) RA, Registratūras, 1685. 31.XII.

2) KA, Kamerkollēģijas arhiv. Protokoll 1686. 341.un sek.fol.

3) Uz līdzīga viedokļa kamerkollēģija bija nostājusies jau agrāk. 1682.g.1.jūlija protokolā lasām šādu zīmīgu pārrunu atreferējumu: "ja karalis pats apsaimniekos muižas, viņš iegūs lielāku zemnieku uzticību un mīlestību. Uz to prezidents (t.i.Flemings) aizrādīja, ka panākt Vidzemes zemniekus uzticību ir tikpat neiespējami, kā pataisīt mori baltu.Zemnieki, kas dzīvo Vidzemē, ir daļēdi ļaudis, kas sabēguši no Polijas, Lietuvas vai Krievijas." (Protokoll 1682. 743.-756.lpp).

Kollēģijā pārevaru gava kompromisa viedoklis, ka dāzas, lielākas, muižas būtu jāpārvalda arī administrācijai, bet mazākas jāiznomā, lai neatstuntu muižniekus, kas vajadzīgi valsts aizsardzībai.

Diskutējot principiālos jautājumus par nomu, kamerkollēģija vienprātīgi atzina, ka muižas, kuņas iznomātu, būtu izdodamas nevis temporālā - laika nomā, bet gan perpetuālā - pastāvīgā nomā. Tā kā laika nomā parasti izdeva *mužiā 2* vairāksolītājiem, bet pastāvīgā nomā pēc aplēsuma, tad šāds lēmums pastiprināja prasības pēc droša aplēsuma pamata. To arī kamerkollēģija min savā 27.apriļa atbilde karalim¹⁾, aizrādot, ka nomas saņemšana noteikšanai vajadzīgas ziņas, ko var iegūt revīzijā.

Pretēji kamerkollēģijas viedoklim ģenerālgubernātors un Vidzemes saimniecības lietu kārtotāji panāca, ka tomēr iznomāja visas, arī lielās muižas. Turpretim viedoklis, ka jāpāriet uz pastāvīgu nomu un tās pamatā jāliek revīzijas dati, pilnā mērā uzvarēja.

Domstarpības radās tikai par to, kādi dati īsti izraugāmi nomas aplēsumiem.

Attiecībā uz revīzijas arkla noteikšanu, kā jau minējām, bija radušies divi viedokļi : vieni domāja, ka revīzijas arkla skaits būtu aplēšams pēc muižu zemes un

1) KA, Kamarkollēģii arkiv. Registratur, 1636.

zemiņu nodevām, otri - ka tas būtu aplēšams pēc zemiņu
klausām un nodevām. Pārvaru guva otrais viedoklis. Tur-
pretim par nomas maksas augstuma noteikšanu izveidojās uz-
skats, ka tas pasūtā jāliek novis zemiņu klausu darbs un
zemiņu nodevas, bet gan maiņas zeme un zemiņu nodevas¹⁾
Rezultātā revīzijā bija jāizdara divēji aplēsumi : maiņu
nomas aplēsums un revīzijas arklu skaita aplēsums.

Lai maiņu zemi varētu ietilpināt nomas aplēsumos,
bija nepieciešami zemi pārņemt. Maiņu zeme gan bija uz-
mērīta 1681.-1684.g., bet nebija izdarīta zemes bēnītēša-
na, kas tagad bija nepieciešama. Tādēļ 1687. un 1688.g.no
jauna uzskata reducēto maiņu zemes mērīšanu, noteicot arī
zemes labumu.

Dibinoties uz arklu revīzijas datiem par zemiņiem,
t.i. zemiņu kunga tiesu un maiņu mērījumu datiem, tad nu
varēja izdarīt maiņu ienesīguma speciālo aprēķinu²⁾. Tikai
prakti aprēķinos radās daži sarežģījumi, jo nebija izšķirti
vairāki principiāli jautājumi.

Pirmais jautājums bija, ko skaitīt par mucas vietu-
vai mucas vietas lielumu šķiņst ar vienādu kvadrātolektu
skaitu, vai ar daļēdu, atkarībā no zemes labuma. Bija arī
jāizšķir jautājums, vai mucas vietas lielumu noteikt uz
14.000 vai 18.000 kvadrātolektām.

Otrais jautājums bija, kādu taksu nolikt maiņu ze-
mei. Bez tam vēl bija izšķirami vairāki citi, sīkāki jautājumi.

1) KA, Kamarkollegii arkiv. Registratur 1687. Till Kongl.
Maj. 1687, 5.XI.

2) Sal.KA, Kamarkollegii arkiv. Protokoll 5.XI, 1687,
3690. un sek.lpp.

Problēma par mucas vietas lieluma ir plaši diskutēta vēsturnieku darbos. Diemžēl, šo diskusija pamati ir nepareizi. Jautājums ir nostādīts tā, vai bija attaisnojami arķļu kopskaitu paaugstināt, pazeminot mucas vietas platību no 18.000 kvadrātloktīm uz 14.000 kvadrātloktīm.

Hägemeisters, Ekarts un Transehe-Roseneks ir iepriekšēji stāvokli šādā veidā izteiktā jautājumā, bet citi vēsturnieki apmierinājušies ar konstatējumu, ka tāda arķļu kopskaita paaugstināšana tiešām bijusi¹⁾.

Hägemeisters stāsta, ka tad, kad revīzijas komisija redzējusi, ka revīzijā iznāks mazāks arķļu skaits, nekā sagaidīja - esot izdots rīkojums par mucas vietas lieluma maiņu. Arķļu skaits tad pieaudzis attiecībā 7:9 un muišu nomu kopsumma palielinājusies par 28 %. Transehe-Roseneks piekrit šim domu gājienam un apzīmē mucas vietas platības maiņu par sevišķi praktisku finanču manevru. Ekarts norāda, ka minētā mucas vietas platības maiņa uzskatāma par zviedru valdības neierobežotās mantkārības izpaudumu.

Šie apgalvojumi liecina par pilnīgu Lielā kadastra vēstures neapziņību. Viepirms mucas vietas lielumam nebija nekāda sakara ar revīzijas arķļu skaitu. Revīzijas arķļu skaits tika izrēķināts no zemnieku noševām un kļaušām, reizinot to daudzpus ar taksu un daļot ar 60 dāļdaļiem.

Mucas vietas platība ietekmēja valsts ienākumus vienīgi, aplēšot muišu nomu. Bet arī šajā gadījumā nevar runāt par mucas vietas platības pazemināšanu, bet gan par

1) H.v.Hägemeister, Materialien I, 15. un sek.lpp.; Julius Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert (Leipzig, 1876), 98.lpp.; A.v.Transehe-Rosenek, Gutsherr und Bauer, 64.lpp.

paugstināšanas mēģinājuma likvidāšanu.

Kādi bija patiešām lietas apstākļi? Ar 1688.g. 30.janvāra memoriālu revīzijas komisija patiešām ierosināja pirmās šķiras augsenes mucas vietas platību noteikt uz 18.000 kvadrātolektīm (20 š). Tā paša memoriāla nākošā - jā penti otrās šķiras augsenes mucas vietas platību paredzēja 21.500 kvadrātolektis, III šķiras - 27.000 kv.-ol. un IV šķiras - 36.000 kv.-olektis.

Tas nozīmēja, ka memoriālā minētā mucas vieta bija mainīga lieluma. Vidzemes pirkškadactra praksē mērniecībā tiešām rīkojās ar mainīga lieluma mucas vietām (Uk - senšernas muižas, sk. mērījuma materiālus T₄), kur olīk - tiku zemes kvalitāti atsvēra ar lielāku platību.

Zviedrijā turpretim mucas vietas platība bija ne mainīga - 14.000 kvadrātolektis¹⁾.

Kā redzams, te mucas vietas definīcijā bija divi pretēji principi. Saprotams, ka jautājums nonāca kamarkolēģijas apspriešanā. Tikai tas notika pēc 1688.gada revīzijas - 1689.gadā. Tā kā revīzijas dati vēl nebija apstrādāti un tā kā revīzijas rezultātus mērījumi neietekmēja, tad šī kavēšanās jautājumā, kas mūs šeit interesē, ir mazsvarīga.

1689.g. 7.decembra kamarkolēģijas sēdē²⁾, apspriežot revīziju, Maatfers pārņēma kamarkolēģijai, ka tā vēl

1) Līdz 1634.gadam Zviedrijā mucas vietas skaitīja 13.263 kv.-olektis, vēlāk 14.000. Sal.C.Drolshagen, Die Schwedische Landesvermessung... von Vorpostern (Greifswald, 1920), 51.lpp. Par jaunu 14.000 kv.-olektis apstiprināja 1680.g.kamarkolēģijas instrukcijas mērniekiem.KA, Kamarkolēģijā arkiv. Orterna 1680, II, 16.fol. 9.š.

2) KA, Kamarkolēģijā arkiv.Protokoll 1689, 7.XII, 3291.-3311.lpp.

nav devusi atsaukumi par 1688.g. 30.janvāra memoriālu. Viņš aizrādīja, ka darbs tomēr tādēļ nav apturēts, bet revīzija izdarīta. Sēdes gaitā kamerkollēģija sāka istīrēt atsevišķus memoriāla punktus sakarā ar Hastferam uzstādītiem jautājumiem par revīzijas norisi. Starp citu kollēģijas prezidents Hastferam jautāja, kāds pamats ir skaitīt mucas vietā 18.000 kv.-olektis. Hastfera atbilde bija, ka Mengdens un viņš pats izdarījuši mērijumu, lai pārbaudītu, uz cik lielu platību vienu macu labības var izeēt. Mengdona rezultāts bijis 18.000 kv.-olektis, bet viņa paša rezultāts - nepilni 14.000. Tā kā Mengdona apgalvojis, ka skaitīt 18.000 kv.-olektis mucas vietā ir veca prakse un gribējis pat panākt, lai skaita 21.000 kv.-olektis, tad, lai nekavētu darbu, mucas vietas lielums pagaidām noteikts uz 18.000 kv.-olektim. Ar to nekāds ļaunums, pēc Hastfera domām, neesot izdarīts, jo mucas vietas vēlāk pēc vajadzības varot pārrēķināt. Kad ienākuši pirmie aplēsuma rezultāti (domāti muižu zemes uzņēmējuma rezultāti), viņš, Hastfers, redzējis, ka, skaitot 18.000 kv.-olektis, būtu ievērojami jāpazemina noma. Tādēļ sasauktā revīzijas komisija nolēmusi skaitīt mucas vietā 14.000 kv.-olektis, gluži kā Igaunijā un Zviedrijā. Hastfera paskaidrojumu vēl skaidrāk formulēja Brenšelds¹⁾.

1) ... "Ehrenschiöld: när man tog 18 000 allnar på ett tunneland, funne wy allt för stor difference och brist emot den föore Arrende summan, så att wy fördenskull togo ett annat fundament till 14 000 allnar..." Sal. KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1689, 7.XII.

Doma tā tad bija nevis paaugstināt nomas maksu, bet saglabāt jau agrāk maksāto.

Pēc šī paskaidrojuma prezidents noprasīja, kāds ir komisijas galīgais atzinums šai lietā. Vienprātīga atbilde bija, ka mucas vietā skaitāmas 14.000 kv.-olektis. Prezidents uzaicināja atbildi iesniegt rakstiski, jo karalis akceptējis memoriālā minētās 18.000 kv.-olektis. Strokirks vēl piebilda, ka arī/zemes takse revīzijas komisijas lēmumā */mujās* pacelta no 2 Rd uz 2 ¹/₃ Rd. Arī par to prezidents lika iesniegt rakstu.

Pieprasīto paskaidrojumu revīzijas komisija iesniedza 1689.g. 14.decembrī¹⁾. Šajā rakstā komisija apveŗ abus ap-lēšanas veidus (ar mainīgo un pastāvīgo mucas vietas lielumu) un ierosina apstiprināt 14.000 kv.-olektis vienā mucas vietā, bet lai arī zemākas ražas gados un lidajām muižām noma nebūtu par augstu, ierosina no nomas atlaist sesto daļu.

Liels bija kamerkollēģijas pārsteigums, kad dažus mēnešus vēlāk komisija savu uzskatu bija grozījusi un atkal pieprasīja, lai kollēģija apstiprina mucas vietas lielumu 18.000 kv.-olektis²⁾.

1690.g. 25.februāŗa sēdē kollēģija ar izbrīnu konstatējusi komisijas svārstīšanos šajā svarīgajā jautājumā, ar plašu motivāciju (ko atreferēt šeit būtu lieki) nolēmj apstiprināt 14.000 kv. - olektis vienā mucas vietā. Šo lēmumu tad arī karalis izsludināja 1690.g. 10.martā³⁾.

1) KA, Kameralia, Östersjöprovinserna, Livland 1690.

2) 1690.g.30. un 31.janvāŗa, 8.un 25.febr.sēdēs. Protokoll 281 - 288, 315. un sek., 618. - 630.lpp.

3) ERKA, LRKka V, 16 un RA, Registratur 1690,155.-157.fol.

Bijām spiesti kavēties pie mucas vietas jautājuma tik ilgi tādēļ, ka kadastra vēsturē vairums vēsturnieku tieši šim jautājumam ierādījuši ļoti svarīgu lomu. Īstenībā daudz svarīgāka par mucas vietas problēmu bija kāda cita parādība, kas palikusi nepamanīta - proti, taksas paaugstināšana muižas zemei. Ar to gan paaugstināja *paucunā* nomu, turklāt vēl vīre faktiskās lauku ienesas.

Principi muižas zemes taksas problēmas atrisināšanai bija izteikti karaļa 1687.g. 7.februāra instrukcijas 2.§ un revīzijas komisijas 1688.g. 30.janvāra memoriāla 36.§. *muža*

Pirmajā dokumentā noteica taksācijas principus zemnieku zemei. Proti, mucas vieta pirmās šķiras tīruma zemes, atskaitot zemnieka uzturu, dodot 1 mucu ^{cieta} labības, otrās šķiras zeme - $\frac{5}{6}$ mucas, trešās šķiras - $\frac{2}{3}$ mucas, *akša* ceturtais šķiras - $\frac{1}{2}$ mucu. Tā kā labības takse bija 1 Rd *muža* resp. 90 graši mucā, ar to bija noteikta arī zemnieku zemes takse. Jautājumu par meža zemes taksāciju instrukcija neizšķīra, nosakot vienīgi, ka meža zeme taksējama puses vai trešdaļas apmērā no tīruma zemes ¹⁾

Uz šīs zemnieku zemes taksas pamata revīzijas komisija, komentējot karaļa instrukciju, centās izveidot muižas zemes taksi. Šis mēģinājums fiksēts memoriālā. Karaļa doma esot tā, ka pirmās šķiras tīruma zeme dodot no mucas vietas 2 mucas labības. Zemnieku zemei skaitot vienu mucu tādēļ,

1) RA, Registratūr 1687, 526.fol.; vācu tulkojums Buddenbrock, 1247.lpp.

ka otra mucas vajadzīga zemnieku uzturam. Muižu zemi va-
rot taksēt otrtik augstu kā zemnieku zemi, jo no tās zem-
niekiem nav jāpārtiek. Šis komentārs ir kļūvis tik popu-
lārs vēsturnieku darbos, ka pat skolās māca, it kā tiešām
muižas un zemnieku zeme Lielajā kadastrā šādi būtu novēr-
tēta.

Istenībā muižas zeme nekad nav taksēta tikai otr-
tik augstu kā zemnieku zeme.

Diskutējot par muižu zemes taksēti kamarkollēģijā,
jautājumu saistīja ar mucas vietas lielumu. Kad uzvarēja
viedoklis par 14.000 kvadrātolektu lielu mucas vietu, Hast-
fers un revīzijas komisija, kas vēlējās, lai tomēr nosaka
18.000 kvadrātolektu lielu mucas vietu, kā kompromisu iero-
sināja, lai uz pieņemto 14.000 kv.-ol. mucas vietu attieci-
na 2 Rd taksē¹⁾. Pašā revīzijas komisijā gan par taksēti ne-
bija vienprātības, kā redzams no vairākiem jau iepriekš mi-
nētiem kamarkollēģijas protokoliem. Hastfers aizstāvēja
18.000 kvadrātolektis un $2 \frac{1}{3}$ Rd, bet Ērenšelds 18.000
kvadrātolektis un $2 \frac{1}{2}$ Rd. Bez tam komisija ierosināja
atļaut nonniekiem pasi nomas maksāt graudā, pasi naudā²⁾.

Taksējot mucas vietu par 2 Rd, pamatā bija pre-
sumcija, ka raža, atskaitot sēklu, ir trešais grauds. Tak-
sējot mucas vietu par $2 \frac{1}{3}$ Rd, pieņēma, ka raža ir pus-

1) KA, Kammarkollegii arkiv. Ankomna brev 1689. Hastfera,
Ērenšelda un Strokirka 1690.g. 6.februāra raksts.

2) Hastfers kā šajā, tā citos jautājumos ļoti enerģiski aiz-
stāv Vidzemes muižnieku intereses. Šai un šādu gadu un
dibināto uskatu par Hastfera nelabvēlību Vidzemes muiž-
niekiem nāksies revidēt.

ceturtais grauds virs sēklas¹⁾.

Uzklausot revīzijas komisijas un kamerkolleģijas
viedokli, karalis savā 1690.g. 10.marta rakstā ģenerāl -
gubernātoram izšķīrās novien par 14.000 kvadrātlokšu
lielu mecas vietu, bet arī par 2 ¹/₃ Rd takei pirmās šķi-
ras tīruma zemei, minot, ka pārējo šķiru takei nosakāma
proporcionāli zemāk²⁾. Pēc karaļa atzinuma, šādi taksē-
tu zemes nomu nomnieki spēš samaksāt. Priekšlikumu par to,
ka paši nomas varētu maksāt graudā, karalis noraidīja.

Šajā rīkojumā runāts tikai par tīruma takei. At-
lika izšķirt jautājumu par meža zemes takei, tās aplēšanas
veidu un atmaksas takei.

1690.gada 5.aprīlī ģenerālgubernātors lūdza kamer-
kolleģiju izšķirt jautājumu par meža zemes takei un aplē-
šanas veidu. Līdz ar to viņš iesniedza savu priekšlikumu³⁾.
Tas bija : pirmās šķiras meža zemi iedalīt 18 gadu cīsmās,
2.šķiras - 20 gadu, 3.šķiras - 22 gadu un 4.šķiras - 24 ga-
du cīsmās. Tālāk - pieņemt, ka 1. un 2.šķiras meža zemi
(līdumu) apsēs 3 gadus pēc kārtas, bet 3. un 4.šķiras -
2 gadus pēc kārtas, lai tad atstātu apaugšanai ar mežu. Pēc
Hastfersa domām, tā izrēķināta meža zeme gan daļās muižās
pārniegšot faktiski apsētās platības, proti, tur, kur trūkst
klausīnteku. Tādēļ Hastfers lūdz tiesības, kur nepieciešams,

1) KA, Kammarkollegii arkiv. Ankomna brev, 1690.6.II rakets.

2) ERKA, LRKA, V, 16. 87.dokuments.

3) KA, Kammarkollegii arkiv. Ankomna brev 1690. Hastfers ka-
merkollēģijai 5.IV,1690.

apzināt nomu pēc faktiski apsētas meža zemes platības un klausīnieku skaita.

Kammerkollegija savā 1690.g. 2.naija sēdē, kurā piedalījās arī pats kasifers un revīzijas komisija, pieņēma šo priekšlikumu.

Tai pašā sēdē pirmais šķiras meža zemes taksi noteica 3 Rd, bet meža zemes mases vietas lielumu noteica 14.000 kvadrātolektis¹⁾.

Avots neizdevās atrast norādījumus, kā izlēmā atnatas taksi, bet, kā redzams no aplēsumiem²⁾, atnātu, salīdzinot ar tīrumu, vērtēja uz pusi zemāk.

Salīdzinājumā ar zemnieku zemes speciālā iedalījuma taksi muižu zemes takse tagad bija šāda (speciāla *as* dāldoņa grašos)³⁾ :

	Š ķ i r a			
	I	II	III	IV
<u>Tīrumi</u>				
Zemnieku zeme	90	75	60	45
Muižas zeme	210	175	140	105
<u>Atmata</u>				
Zemnieku zeme	45	37 1/2	30	22 1/2
Muižas zeme	105	87 1/2	70	52 1/2

1) KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1690, 1522. un sek.lpp.

2) Šeit un turpmāk šai nodaļā, atsaucoties uz aplēsumiem, avots ir VA, Lottiska oeconomic Distriktons i Biffland Utråknings Book un aplēsumi, kas atrodas KA.

3) Avoti : zemnieku zemes speciālā iedalījumā takse redzama speciālā iedalījuma materiālos ERKA; muižu zemes takse redzama iepriekšējā piezīmē minētajos avotos.

Abas šajās zemes kategorijās aplēsuma principi kā zemnieku tā muižas zemei ir vienādi, tikai muižas zemes takse, salīdzinot ar zemnieku zemes taksi, attiecas kā 2,33 : 1.

Mēsa zemes aplēsumos turpretim muižu zemes taksei aplēsa pēc cita principa nekā zemnieku zemes taksei.

Zemnieku mēsa zemei bija divējāda takse. Līdzuma un birzīm, kalkulejot pēc cirkām, aplēsa vienādu taksi. Turpretim norām bija cita takse. Līdzuma un biržu takse bija tikpat liela kā atamāi, bet noru takse uz pasi mazāka.

Glūši citādi novērtēja muižas mēsa zemi. Šeit takses aplēsumā ietilpa vienīgi līdzums un birzis (platība, kāda bija izkalkulēta pēc cirkām - faktiski tā varēja būt arī lielāka vai mazāka), bet norām taksei nemaz neaplēsa.

Ja tagad vēlamies salīdzināt zemnieku un muižas mēsa zemes taksi, tad tas iespējams tikai, ņemot aplēsumam vienādu bāzi - vai nu attiecinot zemnieku zemes taksi arī tikai uz līdzumu un birzīm, vai attiecinot muižas līdzuma un biržu taksi un abu kategoriju zemnieku zemes taksi uz vienu mēsa zemi. Tā kā mums ir zināms, cik ilgu skaitīja mēsa zemes lietošanas periodu un cik ilgu skaitīja atpūtināšanas periodu, tad abējādi aplēsumi ir reālistiski. Šekojošā pārlēsumā izvēlējamies otro ceļu.

Nepārlēstās mēsa zemes takse un pārlēstās mēsa zemes takse ir šāda (speciāla dālderu grafos¹⁾):

1) Apsūstus nepārlēstai taksei sk. iepriekšējā piezīmē.

	<u>Šķīrums</u>			
	I	II	III	IV
<u>Nepārlēstā takse</u>				
<u>Zemnieku zeme</u>				
Līdzums un birzis	45	37 1/2	30	22 1/2
Nora	22 1/2	18 3/4	15	11 1/2
<u>Muižas zeme</u>				
Līdzums un birzis	270	225	180	140
Nora	0	0	0	0
<u>Pārlēstā takse</u>				
<u>Zemnieku zeme</u>				

kopējā meža zeme 26 1/4 21 9/16 16 4/11 9 27/32

Muižas zeme

kopējā meža zeme 45 33 3/4 16 4/11 11 1/4

Tikai un vienādu bazi pārlēstās takse ir savā starpā salīdzināmas un tikai tā varam uzskatīt, cik patiesībā meža zemi ierēķināja un kāda ir meža zemes attiecība pret citām zemeskatēgorijām.

Principā meža zeme bija ierēķināta viszemāk. Tas arī pilnīgi saprotams, jo tikai noteica, vadoties no visas attiecīgās katēgorijas zemes platības ieneses. Tā kā meža zeme bija iedalīta (atkarībā no šķīrums) izmantošanai tikai $\frac{3}{16}$, vai $\frac{3}{20}$, vai $\frac{2}{22}$, vai $\frac{2}{24}$, tad arī, skaitot visu platību, meža zeme vismazāk ienesa. Tādā arī karaļa 1687.g. 7.februāra instrukcijā minēts, ka meža zeme taksējama kā $\frac{1}{2}$ vai $\frac{1}{3}$ no tīruma.

Kums šeit jānorāda A.Franche-Roseneka spriedums,

it, kā mēs šeit būtu bijusi iekalkulēta viendzīgāk, kas
cikt 17. g. s. saimniecības īpašnieks raksturojums¹⁾. Tran-
sche-Roseneka ignorē faktu, ka muišameža zemes takse aplēsta
pēc cita principa kā pārcējm zemes kategorijām. Ar to
tiek salīdzināti divi nesalīdzināmi lielumi. Transehe -
Roseneka kļūda radusies tādā, ka viņš sastādījis nepa-
reisu taksi zemnieku zemei (VI pielikums). Zemnieku ze-
me bija iedalīta nevis 3, bet 4 kategorijās. Šīs katēgo-
rijas ir : tīrums (Bruestecker), atnata (Wustecker),
nora (Transehe-Roseneka apzīmējums - Buschland, pareizi -
abgebrauchtes Buschland - sk. VIII pielikumu) un Transehe-
Roseneka izslēgtā kategorija - līdums (Bodungsland, sk.
VII pielikumu). Izvietojot sevā tabulā visas 4 kategorijas,
Transehe-Roseneka būtu bijis spiests konstatēt atšķirību
ar muišas zemes kategorijām, kuru bija tikai trīs, jo no-
ra nemaz netaksēja. Pilnīgi aplams ir Transehe-Roseneka
pieprasījums VI pielikumā, ka zemnieku " unbesachenes Buschland"
(nore ?) nemaz netaksējot, pie kam viņš atsaucas uz Häge-
meisteru, kas attiecīgajā vietā runā par 1804. un 1809. gada
taksāciju !

Tei pašā Transehe-Roseneka darbā VII pielikumā ir
vēl cita kļūda. Atsaucoties uz 1687. g. 7. februāra instruk-
ciju un 1688. g. 30. janvāra memorālu, viņš min muišu pļavu
un dārgu taksi. Minētajos dokumentos tādas takses nav, un

1) A. Transehe-Rosenek, Gutsherr und Bauer in Livland
(Strassburg, 1890), VII pielikums.

arī nevienā 17.g.s. muižu nomu aplēsumā tāda nav lietota. Par pļāvām runā vienīgi memoriāla 43. un 26. §, paredzot, ka muižu nomā jāpieskaita liekais siens, ko var pārdot, un uzdod revīzijā ievākt ziņas par muižu pļavu lielumu. Pašā Transehe-Roseneka minētā piemērā (Aijažu aprēķins VIII tabulā) redzams, ka muižu pļavas netaksēja un nomā neieskaitīja. Ka VII tabulā minētā pļavu takse neattiecas uz 17. g.s., redzams arī no tā, ka tai pašā Transehe-Roseneka minētā tabulā parādīto siena daudzumu, ko iegūst no attiecīgās šķiras pļavas (sk. 242.lpp.), reizinot ar siena taksi - $\frac{1}{4}$ Rd, dabūjam pavisam citu summu nekā pļavu taksē minēts. Tāpat avotos nav apstiprinājuma VII tabulā minētajai dārza taksei. Arī šai gadījumā Transehe-Roseneks sajaucis 17.g.s. zviedru kadastra metodes ar 19.g.s. praksi. //B

Ja salīdzinām zemnieku zemes taksi ar muižas zemes taksi, tad redzam, ka zemnieku zemes takse ir izveidota ļoti konsekventi. Līdzuma takse ir puse no tīruma takses, bet noras takse ir savukārt puse no līdzuma takses. Muižu meža zemes taksē šādas konsekventas uzbūves nav. Līdz ar to muižas meža zemes taksē nav tās attiecības pret zemnieku zemes taksi, kāda ir tīrumiem un atmatai. Kamēr muižas tīrumu un atmata takse attiecas pret atbilstošās zemnieku zemes kategorijas taksi kā 2,33 : 1, tikmēr pirmās šķiras meža zemes takses attiecība ir 1,7 : 1, otrās šķiras - 1,6 : 1, trešās šķiras - 1 : 1 un ceturtais šķiras - 1,2 : 1. Tā tad divas pēdējās, visvairāk sastopamās šķiras ir novērtētas gandrīz vienādi, kā muižai, tā zemniekiem. Šis

nekonsekvences cēloņi kļūst saprotami, studējot kamer - kollēģijas protokolus. Visu laiku norisinājās cīņa starp Hastferu un revīzijas komisiju no vienas puses un kamer - kollēģiju no otras puses par un pret muižas zemes zemāku notaksēšanu.

Hastfers un revīzijas komisija neatlaidīgi centās panākt, lai muižas zemi notaksētu lētāk. To viņi mēģināja gan tieši, gan ierosinot palielināt mucasvietas platību, gan iesniedzot priekšlikumus par nomas atlaidumiem, gan ierosinot tad, kad labības cenas bija noslīdējušas zem takses, atļaut nomniekiem maksāt daļu nomas grūdā. Tā kā visus šos priekšlikumus noraidīja, tad Hastferam beidzot izdevās panākt lētāku muižas zemes taksāciju apslēptā veidā ar šķietami augstāku, faktiski zemāku meža zemes taksi. Meža zeme kopējā muižas zemes taksējumā deva 10 - 20 %. Ja meža zemes takse būtu izveidota tādā pašā proporcijā pret zemnieku zemes taksi, kā pārējo zemes kategoriju takse, tad nomas nauda būtu bijusi augstāka. Piemēram, Liezeres noma pieaugtu no 1238 Rd uz 1302 Rd, t.i. par 5 %, Vilzēnu noma no 550 Rd uz 590 Rd, t.i. par 7 %.

Īstenībā, raugoties no Vidzemes apstākļu pazinēja viedokļa, muižas zemes tīrumu takse bija nolikta par augstu.

Jau aprādījām, ka revīzijas komisija muižu tīrumu taksi gribēja noteikt zemāk, nekā to vēlējās kamerkollēģija un beidzot apstiprināja karalis. Nosakot pirmās šķiras tīrumu zemes taksi 2 Rd 30 gl, t.i. 210 grašus, pieņēma, ka

raža, atskaitot sēklu, ir $3 \frac{1}{2}$ grauds, kamēr komisijas priekšlikumā bija rēķināts, ka raža ir trešais grauds un takse paredzēta 2 Rd, t.i. 180 graši. Tā kā aprēķinu pamatā ir "cietā labība" - rudzi un mieži, kam takse bija 1 Rd macā, tad tas nozīmēja, ka valdība atļauj nomniekiem no muižas laukiem 50 % lielu peļņu. Proti, $3 \frac{1}{2}$ macu labības takse bija 315 graši, bet attiecīgā zeme bija tak - sēta par 210 grašiem. Patiesībā tomēr muižu raža nesa - sniedza pusceturto graudu. Rēķinot kopā rudzus un miežus, raža 1682.gadā bija 3,2 grauds, 1683.g. - 3,4, 1684.g. - 2,0, 1685.g. - 3,3, 1686.g. - 2,9 un 1687.g. - 3,3 grauds¹⁾ } 4
Ņemot vērā, ka auzu raža bija ļoti zema, piešķaitot to "cieto labību" ražai, aplēstais grauds vēl pazeminātos.

Muižas nomnieku nominālā peļņa no laukiem tā tad nebija 50 %. Tā bija, ja skaita trešo graudu par normālu, tikai apmēram puse no šī procenta. Cik liela bija faktiskā peļņa, bez muižu grāmatām (kas par šo laikmetu nav atrastas), aplēst nevar. Katrā ziņā galvenā muižu nomnieku peļņa bija naturālija takses un tirgus cenas difference.

Mums šeit jākonstatē vienīgi tas, ka Hastfera pa - nāktā nomniekiem izdevīgā meža zemes takse kompensēja pa daļai neizdevīgo aņanzemes taksi.

Bez muižu zemes taksētās vērtības nomas aprēķina ¹⁹⁰ dābetā vēl ietilpa šādi posteņi, par kuriem ieguva ziņas kadastrēšanas darbos :

1) Aplēsts pēc 1688.g. revīzijā minētiem datiem pēc revī - zijas grāmatām VA, KA, ERKA.

- 1) ienākumi no mešiem,
- 2) lašu zveja, ko veic ar ārkārtējām kļaušām,
- 3) saldo no muižu dzirnavu matu miltiem un zemnieku dzirnavu rente,
- 4) krogu rente,
- 5) ienākumi no kaļķu un ķieģeļu cepļiem,
- 6) pārceltavju un gada tirgu maksas,
- 7) zemnieku nodevas muižai, kļaušu darbu varbūtē -
jais pārpalikums un brīvzemnieku leidas nauda,
- 8) zemnieku nodevas valstij ¹⁾

No šiem postejiem ievērojamākais un daudzās muižās arī lielākais bija zemnieku naturālās nodevas. Šīs nodevas uzņēma nomas aplēsuma dēbetā pēc tās pašas taksas, pēc kādas ^{Kur} ^{Taksē?} izrakņāja revīzijas arklu skaitu.

Saskaņā ar karaļa 1690.g. 5.jūnija rakstu ²⁾, neap-
rēķinātas palika t.s. sīkās nodevas : salmi, siens, virves,
kāposti, olas, vistas, maisi, malca un dēļi. Tāpat neaplē-
sa lopu ganu darbu un vērpsēšanas darbus, ko veica zemnieki.
Motivācija šo sīko nodevu un specificēto kļaušu neaplēša -
nai atrodama revīzijas komisijas iesniegtajā kamerkollēģijai,
datēta ar 1690.g. 26.maiju ³⁾. Preti, sīkās nodevas nav ap-
lēšamas tādej, ka tās izlieto pati muiža.

-
- 1) Sal. A.Švābe, "Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā", Latvijas agrārā reforma (Rīgā, 1930), 110.lpp. (lietota A.Švābes terminoloģija).
 - 2) RA, Reģistratūr 1690, 5.VI.
 - 3) KA, Kamarkollegii arkiv. Ankomna brev 1690, 26.V.

Ja neskaita taksoto zemi un zemnieku nodevas, pārējiem nomas aplēsumā ietilpinātiem posteļiem nebija liela nozīme. Piem., krōgi deva atsevišķai muižai 5 - 10 Rd. Ienākumi no mešiem bija kaut cik lielāki tikai muižās, kurū tuvumā bija koku pludināšanai izmantojamas upes. Pie ienākumiem no mešiem pieskaitāmi arī pelnu ceļū ienākumi.

Liels kadastrs deva arī materiālu nomas kredita, t.i. atskaitījumu aplēšanai. No ienākumiem atskaitīja :

1) valsts nodokļus, kas bija zemniekiem jāmaksā caur muižu, un jātņieku dienesta u.c. kara spēka uzturēšanas izdevumus,

2) kļaušu darba varbātējo atlikumu,

3) nomnieku nodevas mācītājiem, ķesteriem un ekolotājiem,

4) četrus procentus no zemnieku nodevām, lai kompensētu zemnieku parādus muižai¹⁾.

Bez tam vēl atskaitīja muižkungu algas un deputātu un $\frac{1}{3}$ atskaitījuma no nomas maksas terciālām muižām.

Atskaitot šos kredita posteļus no dēbeta posteļiem, dabāja nomas maksu. Muiža zēlastības muižas un izpērkamās muižas no nomas sanaksas tika atvabinātas.

Vidzemes (latviešu daļas) kopējie fiska ienākumi zviedru dālderēs sudraba naudā 1693.g. bija šādi²⁾:

1) A.Švēbe, ibid. 110.lpp.

2) Autora "Vidzemes zviedru laiku finances" Yeltījums (Rīgā, 1936), 95.lpp.

Ienākumi no Vidzemes kroņa muižām

Dēbets	Sudr.dāld.	Kredits	Sudr.dāld.
1. Nomnieku parādi	26.831:12	Atlaidumi:	
2. Nākas pēc līgumiem	206.494: 9	1. Mūša zēlast. muižām	21.238:22
No zemniekiem iekasējamie valsts nodokļi :		2. Terciālām mē.	10.440: 2
3. Armijas uzturs	21.290:25	3. Postāžas	295:21
4. Staciņš	58.220:24	4. 4 % pēc līgumiem	2.716:13
5. Pārmaksas	4.863:25	5. Dažādi Maksājumi:	3.602: 7
		6. Mācītājiem	3.241: 1
		7. Muižkungiem	15.920:16
		Nodokļi un valsts dēbetējumi:	
		8. Staciņš	24.308: 8
		9. Pālena pulka uzturs	14.779:17
		10. Jātn. dien.	4.854: -
		11. Parādi	58.220:24
		12. Norakstījumi	9.034:12
		13. Saņemts	149.049:16
	<hr/>		<hr/>
	317.700:31		317.700:31
	=====		=====

Tranche-Roseneka minētais fiska ienākums no Lielvidzemes ir otrtik liels nekā to liecina kamerālās grāmatvedības dati, kas arī ir augšējā pārskata avots (sal. BREKA, LRKKA XXII un Tranche-Roseneck, Gutsherr und Bauer, 81.lpp.). Tranche-Roseneka kļūda radusies tā, ka viņš uzskatījis par fiska ienākumu visu konta slēguma summu. Vidzemē tad 149.000 ziedru sudraba dālderu vietā kroņa ienākums no muižu nomas būtu 317.700 sudraba dālderu, kas, protams, būtu nepareizi.

Augšējā kontā ietilpst divēji lēmumi. To neievērojot, nespeciālists kontu var viegli nepareizi interpretēt. Kontā ietilpst, pirakārt, kroņa muižu nomas lēmums un, otrkārt,

šo muižu zemnieku nodokļu lēsums. Uz nodokļu lēsumu jāat-
tiecina šādi posteņi :

Dēbets		Kredits	
Postenis	Summa	Postenis	Summa
1.	26.831:12	8. - 10.	43.941:25
3. - 4.	79.511:17	11.	58.220:24
5.	4.863:25	12.	9.034:12
		Diference uz nomas lēsuma	9:25
	<u>111.206:22</u>		<u>111.206:22</u>

Nomnieki nomas maksu parasti parādā nepalika, jo
pretējā gadījumā draudēja līgumos paredzētā sankcija, un
viņi, protams, nevēlējās zaudēt nomas objektus. Turpretim
nodokļu parādi bija parādība, kas vērojama arī pirms reduk-
cijas, un ar to fiks parasti rēķinājās, sastādot budžetu.

Kaut arī nomas maksas nesasniedza tādus apmērus, kā
to pieņem, balstoties uz Transehe-Roseneka kļūdainā apgal-
vojuma, vēlākā literatūra, tomēr Lielajam kadastram bija
ļoti svarīga nozīme Zviedrijas valsts ienākumos.

Tikai uz kadastra datu pamata varēja sastādīt pa-
reizus nomas līgumus.

Tā kā Lielvidzemes muižu noma, spriežot pēc Aksel-
sona datiem¹⁾, 1699.gadā deva 14 % no visiem Zviedrijas
valsts naudas ienākumiem, tad ar šo faktu vien kļūst saprotama

1) G. Axelson, Bidrag till k nnekedom om Sveriges tillst nd
p  Karl XII tid (Visby, 1888), 112.un sek.lpp.. Axelson-
na ap reuma pamatus man neizdevās pārbaudīt.

Lielā kadastra izcilā nosīme Zviedrijas valets saimniecībā.

Uz kadastra pamata aplēsa jaunos staciņa u.c.šēm -
niķu nodokļu maksājumus, kas arī deva prāvu ienākumu fis-
kam. Gandrīz divdesmit gadus turpinājās Lielā kadastra lo-
ma zviedru valdības finansēs. Kad pēc Lielā ziemeļu kara
Lielvidzemi iekaroja Krievija, arī tā turpināja izmantot
Lielā kadastra datus. Par krievu valdības interesi lie-
cina vairākkārtējie diplomātiskie demarši zviedru galmā,
lai atgūtu uz Zviedriju no Lielvidzemes aizvestos kadastra
materiālus. Šie centieni vainagojās panākumiem, un vairā-
kos pagāzienos kadastra materiālus atveda atpakaļ Rīgā.
1726.gadā Krievijai izdeva 41 sējumu ar kartēm un vēl citus
materiālus, bet 1825.gadā izdeva jaunu partiju Lielvidzemes
kartes un baznīcu zīmējumus¹⁾.

Lielais kadastrs - redukcijas vēstures avots

Par redukcijas apmēriem literatūrā līdz šim publi-
cētas ziņas ir ļoti traucīgas. Vecākajā literatūrā vienīgi
minēts, ka no visas Lielvidzemes arklu skaits esot reducē-
tas $\frac{5}{6}$. J.Vāzers savā tieši redukcijai veltītajā darbā
sniedz tikai skaitliskus datus par muižu piederību pēc to
valdītāja stāvokļa un par 1682. - 1684.g. Lielvidzemes re-
dukcijas komisijas lēmumiem par muižu īpašuma tituliem un
iegūšanas veidu. Visas šīs ziņas min tikai arklu skaitu.

Izmantojot Lielā kadastra materiālus, varam mūsu

1) Svenska lantmateriet 1628 - 1928 (Stockholm, 1928).
Del II 408.lpp.

zināšanas par redukcijas apmēriem ievērojami paplašināt. Tikai no Lielā kadastra varam iegūt datus, bez kuriem nav iespējams raksturot valsts saimniecību Vidzemē pēc redukcijas.

Ja arī literatūrā minētais skaitlis par $\frac{5}{6}$ no arklu kopkaita reducēšanu būtu pareize, tomēr no tā nevar gūt pareizu ieskatu par redukcijas apmēriem, jo nebūt ne varam apgalvot, ka revīzijā konstatētie arkli par reducētajām un privātam muižām ir savā starpā tieši salīdzināmi. Taisni otrādi, ja vecākajā literatūrā atrodams apgalvojums, ka privātas muižas arklu skaitu noteica ar citu metodi nekā kroņa muižās¹⁾, būtu pareizs, tad jau nekādā ziņā nevar apgalvot, ka, reducējot $\frac{5}{6}$ no arklu kopkaita, līdz ar to būtu reducētas $\frac{5}{6}$ muižu, vai $\frac{5}{6}$ zemes platības, vai $\frac{5}{6}$ zemnieku.

Pirms aplēšam, kādi īsti bija redukcijas apmēri, jāatgādina, ka reducēto muižu stāvoklis ar redukcijas aktu nebija noteikts nopelnīgi un galīgi. Vairākas reducētās muižas atdeva atpakaļ, kad noskaidrojās, ka reducēšanai nav bijis pietiekama pamata. Reizēm restitūtās muižas pēc kāda laika reducēja par jaunu. Tas nozīmē, ka reducēto muižu samēro svārstījās.

Mūsu turpmāko aplēsmu pamatā likts stāvoklis, kāds attēlots t.s. salīdzinātājā arklu grāmatā²⁾, kō citā plaksnē

1) Sal. A. Francke-Boseneck, Gutsherr und Bauer, 78.lpp.

2) KA, Handlinger pōr.Sveriges balt.o.tyska prov., Nr.45.

savem darbam jau izmantojis J.Vāzaru¹⁾. Dokuments attiecas uz laiku pēc 1690.gada. Vadoties no atzīmēm šajā dokumentā, Vidzemē konstatējamas šādas muižu grupas :

	Revisijas arkli	%	Ciematu skaits	%
1) Kroņa muižas: Reducētās muižas	1887 ³ / ₄	58,7	6725	54,8
Desmitu gadu šē- lastības muižas	232 ¹ / ₄	7,2	731	6,0
Izpērkamās muižas	189 ¹ / ₄	5,9	698	5,6
Muiža šēlastības muižas	151 ³ / ₄	4,7	615	5,0
Karalienes-atraitnes atraitnes daļas mui- žas	138 ³ / ₄	4,3	350	2,8
	2999 ³ / ₄	80,8	9109	74,2
2) Privātās muižas: Nereducētās muižas	556 ¹ / ₄	17,3	2184	17,8
Pilsētu patrimoniāl- apgab.un nann.muižas	-	-	798	6,5
	556 ¹ / ₄	17,3	2982	24,3
3) Muižas, kuru lik- tenis nav izslēgts	59	1,9	181	1,5
Kopā	3215	100,0	12272	100,0

Reducētās muižas bija tās, ko kronis pārņēma savā ziņā un iznomāja. Desmitu gadu šēlastības muižas karalis atstāja bezmaksas lietošanā to valdītājiem uz 10 gadiem. Izpērkamās muižas kronis paredzēja izpirkt, vai nu tādēļ, ka tās bija ieķīlātas, vai arī tādēļ, ka to muižu zemnieki dzīvoja iekšēti kroņa muižu teritorijā. Izpirkšana

1) Sal. J.Vazar, op.cit. 336.lpp.

parasti notika tā, ka muižas reducēja, bet uz zināmu laiku atstāja to valdītājiem bezmaksas lietošanā. Muiža zēlastības muižas bija tās, kas atstātas to valdītājiem bezmaksas lietošanā uz visu mūžu.

Jau no cionatu un revīzijas arklu skaita salīdzinājuma izriet, ka pēc revīzijas arklu skaita par reducēšanas apmēriem nevar spriest. Aina groza jau tas, ka Rīgas patriarhātsapgabala muižas neietilpst revīzijas arklu skaitā, jo šo muižu zemniekiem nebija jādoš kroņa tiesa.

Reducēšanas apmēri tā tad ir šaurāki nekā to rāda revīzijas arklu skaits.

Attiecībā uz muižu un zemnieku zemi aina ir šāda (nepapildināti skaitļi) :

<u>Tirumi</u>	Zemnieku zeme mucas vietas	%	Muižu zeme mucas v.	%
Kroņa muižas:				
Reducētās muižas	87.215	60,8	24.590	52,4
Desmita gadu z. muižas	7.337	5,2	2.523	5,4
Izpērkamās muižas	6.899	4,8	2.297	4,9
Muiža zēlastības mē.	6.937	4,8	3.173	6,8
Karalienes-atr. mē.	5.276	3,7	1.319	2,8
Kopā	113.714	79,3	33.902	72,3
Privātās muižas :				
Nereducētās muižas	23.272	16,2	10.168	21,7
Zemnieku muižas	4.527	3,2	1.979	4,2
Kopā	27.799	19,4	12.147	25,9
Muižas, kuru liktenis nav izlēmts	1.851	1,3	836	1,8
Tirumu revīzijas kopā	143.364	100,0	46.885	100,0

No kurienes?

195

<u>Atmats</u>	Zemnieku zeme muca vietās	%	Maižas zeme muca vietās	%
Kroņa maižās	5.489	76,4	2.411	71,0
Privātās maižās	1.627	22,6	927	27,2
Maižās, kuru liktenis nav izlemts	79	1,0	62	1,8
Kopā	7.195	100,0	3.400	100,0
<u>Meža zeme (līdums)</u>				
Kroņa maižās	28.443	79,8	7.839	69,8
Privātās maižās	6.512	18,3	3.099	27,6
Maižās, kuru liktenis nav izlemts	680	1,9	288	2,6
Kopā	35.635	100,0	11.226	100,0

Redzam, ka redukcija skāra ap 80 % no zemnieku zemes un ap 70 % no maižu zemes. No tā izriet, ka privātās maižās maižu saimniecība bija vairāk attīstīta nekā kroņa maižās.

Tiešām, kamēr privātajās maižās no visu apstrādāto tīrumu platības 70 % bija zemnieku valdīšanā, tikmēr kroņa maižās šis procents bija 77. Meža zemes (līdums) attiecīgais procents privātajās maižās ir 68, kroņa maižās 79.

Salīdzinot ciematu skaitu ar zemes platību, redzam, ka kroņa maižās ciematu procents ir mazāks nekā šo ciematu apzemes procents. No tā izriet, ka kroņa maižās bija lielāki ciemati nekā privātajās maižās.

Valsts rokās ar redukciju tā tad nonāca saimnieciskā ziņā labākos apstākļos esošie zemnieki, kam bija lielākas

zemes platības, bet tai pašā laikā labvēlīgāks stāvoklis
kļaušu ziņā, jo muižu kopplatība bija relatīvi mazāka.

Privātajās muižās turpinām ar labāk attīstīto
muižu saimniecību palika saimnieciski vājāki zemnieki. Tas
nozīmēja, ka privātajās muižās kļaušu smagumu zemnieki iz-
juta vairāk nekā kroga muižās. Kļaušu lielākā loma pri-
vātajās muižās arī dod atrisinājumu problēmai, ko izvir-
zīju 1938.gadā, bet kas līdz šim palika neatrisināta.
Problēma ir šāda: salīdzinot 1638.gada revīzijas arkļus
ar 1698.gada revīzijas arkļiem, redzam sekojošo - 1638.gadā
revīzijas arkļu skaitu pieņemot par 100, 1690.g. arkļu
skaits bija - reducētajās muižās - 124, desmita gadu šā -
lastības muižās - 88, izpērkamās muižās - 128, māte šāla -
stības muižās - 121, privātajās muižās - 159, vidēji - 127.

Uz jautājumu, kā izskaidrot, ka revīzijas arkļi pēc
1638.g. revīzijas nepārprotami visvairāk paaugstināti tieši
privātajās muižās, nekā tieši divējās iespējās¹⁾: vai
nu redukcijā muižniekiem atstāja tās muižas, kuru zemnieki,
salīdzinot ar 1638.gadu, bija ievērojami uzlabojuši savu
saimniecisko labklājību, vai arī revīziju izdarīja ar ten-
denci par sliktu muižniekiem.

Ar materiālu, kas tagad ir mūsu rokās, jāatrisina
abi šie izskaidrojuma mēģinājumi. Arkļu skaits privātajās
muižās relatīvi pieauga 1638.gada revīzijā tādā mērķī, ka tieši
šajās muižās zemnieku nestas bija lielākas nekā pārējās.

1) Autors, "Divu zviedru laiku Vidzemes kadastru jubileja",
Senatne un māksla, 1938., III, 25.lpp.

Par māj!

Tāds izskaidrojums ir ticams vēl šāda iemesla dēļ. Reducējamā skāra noteiktas muižu kategorijas - pirmām kārtām lielās zviedrū magnātu Vidzemes muižas. Vietējo muižnieku sīkās muižas lielāko tiesu palika nereducētas. Šajās muižās saimniekoja paši muižu valdītāji, kamēr lielajās muižās bija izplatīts absentisms. Tā kā, pirmkārt, sīkajās muižās zemnieku darba spēku varēja izmantot intensīvāk, jo tas bija labāk pārrēdzams, un otrkārt, tā kā muižkungi nebija tik ļoti ieinteresēti muižas saimniecībā kā sīko muižu administrātori, kas bija paši muižnieki, tad arī pilnīgi saprotams, ka zemnieku nestes sīkajās muižās bija lielākas. Starpība starp sīko un lielo muižu zemnieku stāvokli izpaudās arī klausu un nodevu normu faktiskajā pildīšanā. Lielajās muižās zemnieku parādu raksti ir relatīvi lielāki.

Šie konstatējumi izskaidro daļai arī tādu mūsu tiesību vēsturesvēl neizpētītu jautājumu, ka protēji 1637.g. deklarētajai, ka valdībai gar privāto muižu zemniekiem nav nekādas daļas, desmit gadus vēlāk sāka apvērt jautājumu par tāda paša reglamenta izdošanu privāto muižu zemniekiem, kādu izdeva kroga zemnieku saimnieciskā stāvokļa kārtošanai un aizsardzībai.

IV n o d a ļ a

Lielais kadastrs - muižu saimniecības vēstures avots

Muižu skaits un lielums

Muižu skaitu pēc kadastra materiāliem var noteikt tikai ar rezervi, ka reizēm par atsevišķu muižu skaitīta arī tāda kunga sēta, kas nebija kļaušu organizācijas vai nodevu savākšanas centrs.

Saprotams, vienam kungam varēja būt un bija vairākas muižas. Piemēram, Uksenšernam, Bjelkem, Krūsam, Banēram, Hārnām pirms redukcijas piederēja prāvs muižu skaits. Istenībā 16 sviedru lielmuižnieku dzimtu rokās atradās puse no visām Lielvidzemes muižām, skaitot pēc arkliem¹⁾. Šie muižu komplekti arī pēc redukcijas bieži nonāca viena nomnieka rokās.

Tādos apstākļos atsevišķas muižas kā kļaušu organizācijas centri varēja samērā viegli tikt likvidētas, atstājot sarakstos tikai to nosaukumus. Muižas varēja arī sadalīt un nodibināt no jauna kā blakus muižas, pusmuižas vai lopu muižas, pie kam šie nosaukumi apzīmē vienu un to pašu muižas veidu²⁾.

Izmantojot kadastra datus, varam 1681. - 1688.g.

- 1) J. Vasar, Die grosse Livländische Güterreduktion (Tartu, 1931), 207.lpp.
- 2) Vācu terminoloģijā 17.g.s. šādas blakus muižas sauca Viehhof, bet 18.g.s. ieviešas vārds Hoflage (sk. Hupel, Topo-graphische Nachrichten I, 59.lpp.). 17.g.s. termins Hoflage nozīmē jebkuru, arī galveno muižu.

saskaitīt pavisam 537 muižas. Bez tam vēl bija 41 mācītāju muiža, par kurām pēc kadastra datiem nevar apriest, vai mācītājiem bija savi zemnieki, vai nebija.

Muižu grupējumu pēc to lieluma, resp. pēc muižā apvienoto apdzīvoto zemnieku ciematu skaita rāda sekājošā tabula.

Ciematu skaits muižā	Muižu skaits	Ciematu kop skaits šajās muižās
0	67	-
1 - 10	178	953
11 - 20	114	1770
21 - 30	57	1439
31 - 40	31	1090
41 - 50	21	949
51 - 60	15	847
61 - 70	10	672
71 - 80	12	904
81 - 90	7	598
91 - 100	7	666
101 - 110	4	428
111 - 120	4	464
121 - 130	3	396
131 - 140	2	272
141 - 150	2	287
151 un vairāk	3	547
Kopā	537	12.272

Sr. 80 g.

Bez tam 41 mācītāju muiža, kuru ciemati ietilpst jau minētajā skaitā.

Līdzīgu grupējumu esmu izdarījis jau agrāk pēc 1638.gada datiem. Salīdzinot muižu skaitu un grupējumu 1638. un 1688.gadā, gūstam šādu ainu :

1638.g. un 1688.g. muižu skaita salīdzinājums

Ciematu skaits muižā	Muižu skaits				Zemnieku ciematu sk.			
	1638.	%	1688.	%	1638.	%	1688.	%
0 - 10	214	59,2	245	45,6	1107	17,0	953	7,7
11 - 20	77	21,3	114	21,2	1085	16,7	1770	14,5
21 - 50	38	10,5	109	20,3	1310	20,0	3478	28,3
51 - 80	19	5,3	37	6,9	1224	18,8	2423	19,7
81 -140	10	2,8	27	5,1	1103	17,0	2814	23,0
Vairāk par 140	3	0,9	5	0,9	690	10,5	834	6,8
Kopā	361	100,0	537	100,0	6519	100,0	12272	100,0

No salīdzinājuma redzams, ka galvenos vilcienos struktūra 50 gadu starplaikā nav mainījusies. Tomēr vērojams, ka vidējo un lielo muižu nogāme pieaugusi, samazi-
noties sīko un ļoti lielo muižu relatīvajam skaitam.

Lielās muižnieku dzimtas ar panākumiem centās pa-
plašināt savu muižu skaitu, kā tas spilgti redzams no Uk-
senšernas muižu saimniecības grāmatām¹⁾.

*Viņi muižu
absoluti
stabilli
Ka tas nozīmē ?*

1) Tids archivā.

Muižas zeme

Pašu muižu saimniecības raksturošanai pirmo priekšstatu dod muižu aņanzeme.

Muižu zemes mērījumus kadastra laikā izdarīja divas reizes: pirmo reizi Emerlinga vadībā, zemi nebonitējot, otru reizi, vācot materiālus nomas aplēsumiem un šoreiz novērtējot arī zemes labumu. Tikai pirmais mērījums aptveņ principā visas muižas. Otrais mērījums aptvēra tikai kroņa muižas. Salīdzinot abu mērījumu rezultātus, redzējām, ka pirmā mērījuma dati ir ticami.

198

sal. 49 g. un 50 g.

Pēc šī pirmā mērījuma tad arī varam konstatēt muižu aņanzemes kopplatību. To iespējamās divējas pieejas. Pie muižas zemes varam pieskaitīt arī to zemnieku postažu zemi, ko muiža bija pagaidām pārņēmusi savā lietošanā, un varam skaitīt tikai pastāvīgo muižas zemi. Kaut gan starpība starp abējiem datiem nav liela, skaidrības dēļ minēsim abus.

	Pastāvīgā muižas zeme mucas vietās	Pastāvīgā muižas zeme un lietošanā pārņemtās postažas mucas vietās
Tīrumi	46.886	47.225
Atmata	3.401	3.474
Lidums	11.223	11.306

Procentos no kopējās aņanzemes platības muižas

aņanzeme bija :

	Pastāvīgā muižu zeme	Pastāvīgā muižu zeme un lietošanā pārņemtās postažas
Tīrumi	24,6	24,8
Atmata	32,2	32,8
Lidums	24,0	24,0

Atmatā parasti atstāja tīrumus mēlu trūkuma dēļ. Tādēļ nesaskaņā starp tīruma un līduma, no vienas puses, un atmatas, no otras puses, procentuālo attiecību pret kopējo attiecīgo platību izpaužas muižas grūtības vajadzīgo mēlu sagādāšanā. Hercoga Jēkaba domēnēs šīs grūtības centās novērst, nosakot, ka kļaušiniekiem ir pienākums, ierodoties darbā, atvest uz muižu sienu, viršus vai la - pas, kas bija paredzēti kompostēšanai¹⁾.

Muižas tīrumus parasti apstrādāja pēc trīslauku sistēmas, pavisam reti sastopama divlauku sistēma.

Atsevišķo lauku lielums ir diezgan vienāds. Piemēram, Urgas Vitenberģes muižā rudzu lauka lielums bija $14 \frac{1}{8}$ mucas vietas, vasarāja lauka lielums bija $12 \frac{5}{8}$ mucas vietas, papuves lauks bija $13 \frac{1}{2}$ mucas vietas. Vēl vienādāki lauki ir Rubenes Sprēstīņu muižā, kur rudzu lauks bija $15 \frac{1}{2}$ mucas vietas, miežu lauks - 15, bet papuve $15 \frac{1}{2}$ mucas vietas. Turpmākajos aplūkos pieņemam, ka no tīruma kopplatības apņēma $\frac{2}{3}$.

Spriežot pēc bonitēšanas datiem, muižu laukos bija vairāk pirnās un otrās šķiras auzenes nekā zemnieku ciematu laukos.

Ar visu to muižu lauku ražas bija zemākas nekā zemnieku lauku ražas, jo muižu laukus mazāk mēloja un sliktāk apstrādāja. Kā atsina paši Vidzemes saimniecības lietu vedītāji, zemnieks savus laukus apstrādājis labāk, tādēļ, ka

1) A. Švābe, "Kurzemes hercoga Jēkaba lauksaimniecības likumi, LVI, 1937., 376.lpp. (15.8).

Piemēru
daru
par
mūž!

///

11/07

apsinoties, ka strīdā pats savā labā.

Ja tādos apstākļos muiža tomēr centās paplašināt savus laukus, tad iemocis bija tas, ka ievest muižas rījā labību no muižas laukiem bija vieglāk nekā piedzīt be-rus no zemnieka ražas.

Pai
muj-
kriev
darba
spēks

Zemnieku nodevas un kļaušas muižai

Muiža 17.g.s. zemnieku ekspluatēja divējādi. Pirmkārt, piespiedu kārtā ievācot daļu zemnieka paša saimniecības ražojumu, otrkārt, organizējot zemnieku kļaušas muižas pašas saimniecībā. Abos gadījumos darba smagums gūlās uz zemnieku, jo viņam bija jāliet savs inventārs un darbs. Kopš muižas saimniecības sākumiem līdz zemnieku emancipācijai muiža centās paplašināt pašas saimniecību, t.i. centās samēru starp kļaušu darbu un zemnieku nodevām pabīdīt kļaušu paplašināšanas virzienā. Sevišķi spilgti šī tendence izpaūzās 18. un 19.g.s. Arī 17.g.s. šī tendence pastāv, tikai muiža to nevar realizēt tādēļ, ka, pirmkārt, tradīcijas sargā reiz nodibināto samēru starp nodevām un kļaušām un, otrkārt, 17.g.s. beigās zemnieku aizsardzības likumdošana kavē muižas tieksmes paplašināt kļaušu darbu.

De
muj

2

Septiņpadsmitā g.s. otrā pusē tā tad ir izejas stāvoklis turpmāko gadsimtu svarīgajam attīstības procesam. No šī viedokļa piesaug interese par to, kāds īsti 17.g.s. otrā pusē bija samērs starp kļaušām un nodevām. Diezgan daudz rakstīts par kļaušu un nodevu absolūto lielumu, ņemot

21

katru par sevi. Galvenais šajā virzienā tad arī noskaidrots. Mums ir diezgan precīzi dati par to, kādas un cik nodevas bija kādā laikmetā zemniekam jānod, un par to, kādas un cik ilgas klausas viņam bija jāpilda. Mazāk precīzi dati ir par to, cik zemnieks faktiski pildīja kā vienu, tā otru pienākumu. Mums ir arī jau radies skaidrs priekšstats par to, ka nodevu un klausu katalogs ir ļoti raibs un ka šajā ziņā vēl jaunākajos laikos valda vislielākais partikulāriisms kā viduslaiku mantojums. Šis raibums nodevu lielumā, daudzo naturāliju nosaukumos, atšķirīgajos mēros, dažādajās maksājamās naudas sugās, dažādajās klausu dienu skaitā, dažādajās klausu rakstūrā (kājām, ar sirgu) rada lielas grūtības, ja vēlamies salīdzināt vairāku vietu nodevas vai klausas. Grūtības pieaug, ja vēlamies salīdzināt klausas ar nodevam, bet šādu salīdzinājuma izdarīt, kā redzējām, ir svarīgs mūsu saimniecības vēstures uzdevums. Ar to paveic darvis turpmākajiem pētījumiem.

Glūži šī pati klausu un nodevu salīdzināšanas problēma kā praktisks uzdevums nostājās Vidzemes saimniecisko lietu kārtotāju priekšā tad, kad viņi izšķīrās zemnieku nodevas un klausas likt pamatā zemnieku aplikšanai ar nodokļiem. Ar interesi varam konstatēt, ka atrisinājumu problēmai par klausu un nodevu salīdzināšanu atrada glūži tādā pašā veidā, kā modernajos laikos. Arī tagad rodas uzdevums salīdzināt un apvienot, izsakot vienā skaitlī šķietami nesalīdzināmus un neapvienojamus lielumus. Šādu uzdevumu tagad atrisina, aplūkot indeksus.

Lielā kadastra 1638.g. revīzijas materiālā reģi -
strēto zemnieku nodevu un klausu aplēšamu un saskaitīšanu
kopējā summā, lai noteiktu revīzijas arklu skaitu, varam
apziņst par zemnieku vienību nodevju spējas indeksa aplēsumu.

Salīdzinājums starp klausām un nodevām šajā aplē -
sumā tā tad jau izdarīts.

Mums tikai atliek pārbaudīt, vai šis salīdzinājums
ir pareizs. Te rodas divi jautājumi : vai ziņas, kas liktas
aplēsuma pamatā, ir pareizas un vai aplēsumā metode ir
pareiza.

Gluži kā katru indeksu aplēšot, arī arklu skaita ap -
lēsuma pamatā bija likti savāktie dati, kuriem izraudzīja
attiecīgo svaru. Jautājums tā tad ir :

- 1) vai ir pareizi aplēsuma dati un
- 2) vai ir pareizi šo datu svāri ?

Pareizības kritērijs ir tas, vai izraudzītie svāri
atbilstoši veicamā klausu darba efektu, mērojot to nododamās
naturālijās, un vai nodevu un klausu pienākums arī faktis -
ki pildīja.

Par svāriem kā nododamās naturālijām, tā veicamām
klausām bija izraudzīta nodevu un klausu takse naudā.

Mūsu nodevums tagad ir kā vienu, tā otru taksei kri -
tiski pārbaudīt.

Klaušu takses kritika.

*Speciāls fees
L. K. K. K.
2.*

Lai noteiktu zemnieku ciematu revīzijas arklu skaitu, zemnieka nodevas un klausības muižai aplēsa pēc noteiktas takses naudā, 60 dālderus pielīdzinot vienam revīzijas arklam. Klausību takse bija šāda: par 1 zirgziniņa dienu skaitīja 4 speciāla dālderu grašus, par 1 kājnieka dienu 3 speciāla dālderu grašus. Lai zemnieks ar zirgu atkalpotu 1 dālderu, viņam bija jāstrādā 22 1/2 dienas¹⁾.

Līdzus?

*las
las*

Šajā sakarā jāizstrāda uz Budenbroka likumkrājuma¹⁾ ieviešoties kļūda, ko atkārtējuši visi rakstnieki, kas pēc viņa pieminējuši klausību taksi. Budenbroka publicētajā klausību taksē minēts, ka 1 zirgziniņa diena novērtēta 4 Alberta dālderu grašos un 1 kājnieka diena - 3 Alberta dālderu grašos. Speciāla dālderu grašos tas atbilstu 3,83 resp. 2,87 grašiem, kas uz katru dālderu nozīmētu 1 zirgziniņa dienu vairāk, t.i. 23 1/2 dienas. Paroiznu klausību taksi, kur graši apzīmēti par speciāla dālderu grašiem, publicēja 1861. gadā K. Sirens²⁾. No kadastra vakas grāmatas redzams,

1) Sammlung der Gesetze II, 1, 1890. lpp.

2) C. Schirren, Verzeichniss livländischer Gesichtsquellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken (Dorpat, 1861-1868), 229. lpp. //12/ pēc Nordina krājuma Upsalas univ. bibliotēkai.

Pēc A. vābes domām, dālderu iedalījums grašos neatbilst nevienai naudas sistēmai (Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, 112. lpp.). Tā jāpieņem, ka pastāvēt sucas naudas iekārtai, vispār nevar runāt par naudas sistēmu. Vidzēnē 17. g. s. turpināja kalt grašus, kas cirkulēja Vidzēnē un Polijā. Kadastra laikā speciāla dālderu takse bija 90 graši, bet Alberta dālderu takse 66 1/4 graši. Faktiskais speciāla un Alberta dālderu kures atšķirās sk. otrā lpp.

2.

ka nedēļas zirdzinieku takse bija $10 \frac{2}{3}$ speciņa mā. Sa-
skaid ar 1688.g. 30.janvāra memoriālu, skaitot 5 dienas
nedēļā un atskaitot 20 dienas svētkiem, atliek 240 dienas,
kas, rēķinot 4 speciņa grašus dienā, dod minēto dālderu
summu.

Budenbroka kņūda nozīmē pāri par 3000 zirdzinieku
dienas Vidzemē. Tā kā līdz šim nav izdarīta aplūkošana mē-
ģinājums par 17.g.s. kņūdu smagumu, šī kņūda palikusi
nopamanīta. 2

Plašākus komentārus literatūrā radījuši Tērbatas
universitātes profesora Grasa 1856.gadā izveiktie spriedu-
mi par kņūdu takses augstumu. Sekojot Grasei, visi rakst-
nieki, kas kopš 19.g.s. vidus ar šo jautājumu nodarbojušies,

Turp.no lepr.lpp.

no šīs takses atkarībā no tā, kādā naudas sugā - speciņa
vai Alberta dālderis - maksāja nolīgto summu. Ja 1 vec-
dālderis, piem., maksāja šķilipos (270 šķilipi = 1 vecdāl-
deris), tad 1676.g. kurss bija 43 graši, ja maksāja spe-
ciņa dālderis, tad 92 graši, turpretim 100 Alberta dā-
deru kurss bija 206 vecdālderu šķilipos. Saprotams, ka
nedz Alberta dālderis, nedz speciņa dālderis 90 grašus ne-
sadalījās, tāpat kā Alberta dālderis (Vidzemē bija apgro-
zībā lielāko tiesu Nīderlandes Alberta dālderis) nesada-
lījās nedz 16 pimberos, nedz 80 sviedru (!) vārdinos. Pa-
stāvēt ~~ar naudas iekārta, nav vērojama modernajos~~
laikos parastā parādība, ka sīknauda saslēgta noteiktā
sistēmā ar rupjo naudu, piem., 100 fenini = 1 marka. Su-
gas nauda raksturo tieši tas, ka katrs naudas nosaukums
("suga") cirkulē ar savu kursu, kaut arī bieži to cenšas
piespiest būt pēc noteiktas takses. Tādos apstākļos arī
pilnāsi saprotams, ka 17.g.s. Vidzemē vienam Nīderlandes
Alberta dālderim kā rupjai naudai pielīdzināja 86 $\frac{1}{4}$
polu grašus sīknaudā, kamēr Zviedrijā, kur arī bija ap-
grozībā Nīderlandes Alberta dālderis, to atkal pielīdzī-
nāja ārēn un kādā citā zemē atkal cita nosaukuma sīknaudai.

Šal.autora "Dažas Rīgas tirdzniecības parašas 17.un 18.
g.s.", LVI, 1938., 2. (6.) nr., 252.un sek.lpp.

spried, ka klausas šajā tekoš esot lielā novērtētas pārāk liēti. Argumentācija šādam secinājumam parasti ir tā, ka to pašu dālderu, ko varēja atstrādāt 22 1/2 dienās, ar kunga piekrišanu varēja nolīdzināt, piemēram, ar 2 zāvētiem lašiem, vai 2 podiem līdaku, vai 2 eitiņ, vai 2 asin māksas.

Šāda argumentācija ir principiāli nepareiza, jo tā prezumē, ka klausas un nodevas kunga varēja pēc savas patikas vienu ar otru atvietot. Tā prezumē tālāk, ka dālderos izteiktie zemnieka pienākumi bija pilnīgi atvērti ar viņam piešķirto zemi, kas arī bija izteikta dālderos. Tā prezumē vēl, ka arkla noteikšana dālderos bija iedarbīga tikai, lai noteiktu zemnieka pienākumus pret muižu.

Noviens no šiem pieņēmumiem nav pareizs. Pirmkārt, klausas un nodevu lielumu un savstarpējo saistību bez paša zemnieka piekrišanas 17.g.g. grozīt nevarēja, kā to norādījis A. vābe¹⁾ un kam pastiprinājumu atrodama avotos²⁾.

Škot ar 1696.gadu, šāds princips bija arī fiksēts vienā redakstajam muižu obligātā ekonomijas reglamenta III daļā³⁾.

Otrkārt, speciālais iedalījums, kā redzējam, nebija pabeigts vēl sviedru laiku beigās, un līdz ar to vakas grāmatās bija fiksēti pienākumi, kuras zemniekam līdz tam pienācās veikt, bet viņa tiesības par to saņemt pretinā paredzētā

- 1) Pagasta vēsture, 335.lpp.
- 2) Autors, Oksenbērnās Vidzemes muižu saimniecības grāmatas, 85.lpp.
- 3) Skat. vācu tulkojumu Buddenbrock, Sammlung der Gesetze II, I (Rīga, 1821), 1211.lpp.

2!

*Par to šeit
tikai par
Rīgas muižu*

18
2
Pulcā
Leids!

2

»

Net Abas bij!

labuna un daudzuma zemi vēl nebija reālizētas.

Treškārt, arklu noteikšanas pirmais mērķis bija sadalīt kroge tiesu (etaciņu un citus nodokļus) un rast bazi reducēto muižu iznomāšanai. Turpretim norēgulēt zemnieku pienākumus - kļaušas un nodevas, vai likarta formulējumā - noteikt zemnieku zemes vērtību, ņemot vērā arklu revīzijas mērķi. Zemnieku tiesības un pienākumus paredzēja nokārtot speciālajā iedalījumā, pie kam praksē nevien par - dalīja zemnieku zemi, bet grozīja arī viņu arklu skaitu un, sastādot jaunu vekas grāmatu, noteica jaunās kļaušas un nodevas. Vispār runāt, ka zemniekus skāp kļaušu takse kā ekvivalents par saņemto zemi, var tikai par ties zemniekiem, kuru clemati jau bija iedalīti.

Kurš darba?

|| M

Tādi problēma par kļaušu takses samēru ar naturāliju taksi tomēr pastāv nevien teorētiskas intereses dēļ, kas mums ir tagad, bet tā rodas vēl divos speciālās gadījumos. Pirmkārt tad, ja zemnieku pieprieda citam kungam, vai arī, kungam vienojoties ar zemnieku par leldu; otrkārt - nesadēriņams - tarp kļaušas un naturāliju taksi varēja izraisīt radušos muižu nomnieku tendenbi nelegāli pastiprināt zemnieku kļaušu nastu.

Analizēsim šos gadījumus. Izdarot zemnieku piepriešonu (Zuschlagung der Bauern)¹⁾ ir pilnīgi dabiski, ka

1) M. Stepermanis "Zemnieku piepriešana zviedru laikos Vidzemē "Filologu b-ās raksti", 1930., 117. lpp.: Zemnieku piepriešana "ir tāds juridisks akts, ar kuru atbildētajam piederošus zemes us-caimniekus, kopā ar miju, iekārtu un saimi nodod uz nenoteiktu laiku prasītāja lietošanā". Sk. arī M. Stepermanis, "Vidzemes zemnieku iekāršana, piepriešana un celdšana zviedru laiku parādā lietas XVIII g.s. sākumā", Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1931., 3.nr.

2
kredītoram radās vajadzība pārbaudīt, vai viņš, teiksim, ar zemnieka klausām atgāts savu kapitālu un augļus. Zemniekiem pārejot uz leidu, radās līdzīga problēma, jo muižai intereseja zināt, kā šī pāreja ietekmēs muižas ienākumus. 2!

Tie kredītori, kas klausu darbu nevarēja izmantot, bija spiesti parcelt zemniekus uz leidu, un tie radās problēma, vai klausu taksas dēļ nav tomēr izdevīgāk klausniekus iznomāt atpakaļ dēbītoram¹⁾.

Sakarā ar to arī avotos atrodam kalkulācijas par klausu darba vērtību, no kurām vienu jāatdala svarīguma dēļ atreferēsim. Skatīties nedatētā vakarā grāmatā, kas attiecināma uz 17. g. s. septiņdesmito gadu sākumu²⁾, atrodams šāds aplēsums. 2

Zemnieks, kam jāpilda klausas ar zirgu, dod leidu 1 birkavu lauku svarā lielus, kas maksā 12 1/2 Rd, un 6 pūrus radzu un 6 pūrus miežu, kas maksā 6 Rd, kopā 18 1/2 Rd. Turpretim klausu taksas Vidzemē (Landt Taxen i Bijfland) nav lielāka par 14 Rd. Otrinieks, kas pilda klausas kāļiem no Jūrtiem līdz Biķeļiem, dod leidu 5 podus lauku svarā lielus, ko aplēš par 3 1/4 Rd, bez tam 3 pūrus radzu un 3 pūrus miežu par 3 Rd, kopā 6 1/4 Rd. Pēc taksas viņa klausas ir 5 Rd. Šajā dokumentā lasām, ka pēc zemes pārdošanas gada sirdznieks jāiestrādā zemē 6 pūri ziemeļu un

1) Par Straupes Rozbeķiem arklā revīzijas grāmatā lasām: "Es berichtet a jedoch die Bauren, das weil sie mehren theils den Creditoren angeschlagen sind, so liegen die Polder meistens unbesarbeitet".

2) RA, div. 1935 : II, vol. 669.

leidu maksā par aiņu!

18 pūri vasarāja. Tā kā zirgi nespēj tik liela norma veikt, parasti jāpmierinās ar 4 pūriem ziemāju un 4 pūriem vasarāja. Rēķinot biektu graudu raža ir 40 pūri pa $1/2$ Rd = 20 Rd. Atekaitot sēklu, klausas ienes 16 Rd. Tādas klausas, kas muižai ienesot 16 Rd, zemniekam esot vieglāk pildīt nekā dot/leidu par 18 $1/2$ Rd vai maksāt naudu 14 Rd. Klausas viņš pildot pakāpeniski un nemaz nemainot, kas tas jau izpildītas; turpretim naudu vai naturālijas jāmaksā - jot uz reizi. Tas nākoties grūti, kādā tās jāpildīdzenot ar stingru eksēkūciju. Ar klausām turpretim muiža zeme tiekot labāk kultivēta un vairāk ienesot.

Atreferētais dokuments novien spilgti parāda muižu-
turu mentalitāti, bet arī tākos lielumus īsi pirms 1668. gada "Livlāndische Landesordnung" 1).

dokuments nedabots!

Šajā kalkulācijā zirdzinieka takse ir 14 Rd un otrinieka takse 5 Rd, kopā 19 Rd, turpretim 1668.g. noteikumos, ko apstiprināja 1671.g.²⁾, zirdzinieka un otrinieka takse ir 15 Rd, bet zirdzinieka takse 10 Rd. Arī aplēsuma naturālija takse tikai pa šai saska ar 1668.g. noteikumiem, proti, labībai. Turpretim īsi pēc aplēsuma vērtēti 0,49 Rd pašā, bet pēc 1668.g. noteikumiem īsi vērtēti

- 1) Pēc Johana domas, tur publicēta takse bija pirmā, ko notarā vērtēja. Sal. J. Johanson, Abhandlungen aus und zu der Veranschlagung der Bauerländereien (Mitau, 1835), 14.lpp.
- 2) Iesniegts "Livlāndische Landes-Ordnungen nebst dazu gehörigen Placaten und Statuten" (Riga, 1707), 20.lpp. Sal. L. Arbusov, Die "Livlāndische Landesordnung" von 1668. Quellen und Forschungen zur Baltischen Geschichte Heft 2, (Posen, 1942), 1. un sek.lpp.

?

0,25 Rd podā. Pārlešot pēc 1668.g. noteikumu takses piemērā minētos datus, iegūstam šādu rezultātu (iekavas aplēsuma takse) :

Zirdziniēka leidas takse	16	Rd (18,50)
Otriniekā leidas takse	4,26	Rd (6,25)
Klaušu takse zirdziniēkas gadā	15	Rd (14)
Klaušu takse otriniēkam gadā ..	5	Rd (5)

No šī salīdzinājuma secināms, ka 1668.g. noteikumi grozījuši garākas parašas, klaušu taksi pacelot, bet naturāliju taksi pazeminot. No Pīrzas zemnieku piespriešanas specifikācijas¹⁾ un citiem līdzīgiem dokumentiem, kas saglabāti lielākā skaitā, redzams, ka 1668.g. noteikumi pēc 1671.gada bija spēkā.

21
 h. Wegg
 Not jāpār-
 ņem!

Lielā kadastra aplēsumos nedēļas zirdziniēka gada takse ir 10 ²/₃ speciā Rd, bet otriniēka takse (kalpo kā jām no Jāprien līdz Nīķeļiem) 2 spec.Rd. Gada takse nedēļas strādniekam, kas strādā kājām, ir 8 spec. Rd.

cas

No Skujānes piemēra aplēsīsim, kāda ir ar šo strādnieku darbu ierīto rašojumu vērtība pēc Lielā kadastra takses. Ja ar gada zirdziniēka darbu var ražot vieni sekis 32 pūrus labības, tad pēc Lielā kadastra takses (rēķinot muižu ražu samēru starp 3 labībām) tas atbilstu 14 ¹/₂ speciā Rd. T.i. klaušu takse attiektos pret naturāliju taksi kā 100,66 : 140,50, bet pret tirgus cenām 1894.gadā kā 100,66 : 174,00.

1) RA Bielkesenling, Nr.33. Dokumentā minēta arī apiņu takse (pods - 60 gl), kas nav ievietota llo.

Ja noņemam šādu ~~mākslīgi konstruētu~~ pienēru, kādu sastādījis Skujenes vakas grāmatas autors, bet gan pārbaudām šo jautājumu Vidzemes mērogā, tad rezultāts ir cits.

Ja
nu
bū!

Izdarot salīdzinājumu starp 1688. gada revīzijā aplēsto kļaušu taksu (saskaitot atsevišķo muižu taksas kopsomas) un to pašu muižu lauku ražu, reizinātu ar attiecīgo labības taksu, konstatējama sekojošo. Salīdzinātajās 58 draudzēs kļaušu taksas kopsoma ir 79.524 ²⁵/90 spec. Rd, turpretim muižu kopsoma, aplēsta pēc vidējās ražas un muižu sējumiem, pēc taksas dod 78.232 spec. Rd. Attiecība ir 100 : 98. Šoprotoam, ražojumu kopsoma ir pārsniegusi augstāka, jo aplēsumā neietilpst sīkas kultūras : kvieši, griķi u.c. Tā kā šie ražojumi muižās, par kuriem dati bija pieejami, sastāda 4 - 5 % no kopējās ražas taksas, tie, protams, kopainu nespēj pārsniegt. Kopsomas tomēr aplēpj lielās atšķirības, kas parādās šādā salīdzinājumā atsevišķās muižās un draudzēs. Tādās draudzēs, kur ražas takse pārsniedz kļaušu taksu, ir 34. Šajās draudzēs kļaušu takse ir 42.390 ¹/90 sp. Rd, bet ražas takse 49.746 ⁹/10 spec. Rd. Attiecība ir 100 : 116.

X
//MS

Turpretim draudzēs, kur ražas takse nepārsniedz kļaušu taksu, ir 24. Attiecīgās kopsomas ir : kļaušu taksai 36.634 ²⁴/90 spec. Rd un ražas taksai 28.465 ¹/10 spec. Rd. Attiecība ir 100 : 78.

Izskaidrojums šai parādībai, ka ražas takse tik plaši mērogā ir zemāka par kļaušu taksu un ka starp atsevišķām

rešitātes!

*frakti
glt. J. 1895*

draudzēm ir tik lielas svārstības, ir tas, ka vakar grāma-
tās paredzētās kļaušas zemieki pilnā mērā nebūt nepildīja.
 Šādu parādību jau varējām konstatēt 1638.gada arklu revī-
 zijas materiālos. No otras puses, kur ražas takse pārsniedza
 kļaušu taksi, tur ar bez izņēmumiem ir vieglāka zeme, kas
 atļāva apstāt lielākas platības. Saprotams, tur arī raža
 bija zemāka, bet tā ki mēs esam spiesti operēt ar vidējām
 ražām, šī parādība mūsu aplūcumā neizpaužas. No otras pu-
 ses, kur kļaušu takse nesasniedza mūsu aplūcuma ražu taksi,
 ražas var būt arī stākas nekā vidējā raža mūsu rēķinā.

///
2
Teju
B!

No šīs apsvērumiem izriet, ka kadztra aplūgtai
 kļaušu taksei apmēram līdzinās iegūto lauku ražošanu takse.
 Turpretim, izdarot atsveidīgās draudzēs pārbaudes, salīdzinot
 taksi ar tirgus cenām, jākonstatē, ka ražošanu cenas
 pārsniedza kļaušu taksi. Attiecības starp kļaušu taksi un
 ražošanu taksi tā tad mainās atkarībā no tā, 1) cik inten-
 sīvi kļaušniekus nodarbinā, 2) kāds ir zemes zemes labums
 un kādas kultūras veids, 3) kāda ir attiecīgā gada un attie-
 cīgā novada raža. Salīdzinājumā ar tirgus cenām mēs kļūst
 vēl viena svarīgā elementa, pati tirgus cena.

2
1/11
}

Aplūst kaut kādas ilgstošas stabilas relācijas tā -
 dēļ nemaz nav iespējams. Tas nozīmē, ka jāteikts no re-
 lācijas, ko Johans Teodors Grass 1856.gadā nodibināja savā
 disertācijā izvirzītāja tezi: ka faktiski dālderis naturā -
 llijas attiecoties pret dālderī kļaušās, pret dālderī tiruma
 un pret dālderī visās zemnieku zemes kā 2:5:2 ⁸/10:4.

Karls ja likums?

kamēr Kārļa XI revīzijā un 1804. un 1829.g. likumdošanā un praksē šis attiecības pieņemot kā 1:1:1:1¹⁾.

Šis Grasa relācijas, aprakstot Lielo kadastru, līdz šim vairākkārt atkārtotas. Visplašāk šo Grasa tezi atreferēja 1899.gadā A.Tobīns²⁾, pie kam viņa citātā no tā paša Grasa darba ir minētas citas attiecības starp naturālijām, kļaušām, taksēto zemi un visu zemi. Tobīna atreferējumā attiecības ir 2: 4²/7: 2¹/10: 4²/7. Nesaskaņā izskaidro Tobīna piezīme, ka viņa rokās bijis Grasa vairākkārt pārstrādātais un pārlabotais manuskripts, pie kam Tobīna rokās manuskripts bijis pēc Grasa nāves 1872.gadā³⁾.

Redzams, ka Grass vēlāk savā disertācijā aplēstās relācijas kļaušām un taksētai zemnieku zemei pazeminājis, bet kopējai zemnieku zemei paaugstinājis.

Pēc Tobīna sprieduma Grasa stingrā kritika iet pārāk tālu, jo viņš aplēsumos ievēdot gan domājamas, bet neiespējamas varbūtības⁴⁾.

Kaut gan Grasa darbs, spriežot pēc virsraksta, noslēdzas ar zviedru laikiem un kaut gan Tobīns aplēstās relācijas arī attiecina uz zviedru laikiem, tomēr no Tērbatas

- 1) J.T.Grass savu disertāciju ar nosaukumu "Quid valerint leges ad rem agrariam Livonise provehendam ab initio polonici usque ad finem sveicici imperii" aizstāvēja 1856. gadā Erlangas universitātē. Grasa disertācija autorem nebija pieejama, bet šeit minētā teze iztirzāta pēc atreferējuma Grasa personālaktī ERKA UA Ei Konseils-Personalakte der Lehrkräfte, Nr.1651.
- 2) A.Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands in 19. Jahrhundert I (Berlin, 1899), 63.lpp.
- 3) Sol.op.cit. 56.lpp. 1.piezīmi.
- 4) Op.cit. 63.lpp.

ko dara ~~šis~~ Krievu valodas ut liter. prof. Jeksons vēstures ut filozofijas fakult. no 1858.

universitātes Grass personālakti ievietotā darba atrefe -
rējuma var izlobīt ko citu.

Spriežot pēc šī atreferējuma, minētās relācijas
Grass attiecinājis uz 19.g.s. vidu, operējot ar 19.g.s.
ražām, cenām un taksēm. Tā kā dālderis un graši 19.g.s.
vidū vairs nebija reāla nauda un tā kā nodibinātās attie-
cības starp atsevišķām naturālijām un kļaušu rezultātu
170 gadu laikā bija ievērojami attālinājušās no 17.gadsim-
ta līmeņa, pilnīgi saprotama Grass teze, kas noraida dāl-
deri, kā "zemes mēra vienību". Attiecināt viņa spriedu-
mu uz Lielā kadastra laiku nav pamata.

Tieši visas Vidzemes mērogā izdarītais salīdzinā-
jums rāda, ka (lai gan šajā salīdzinājumā ir nepilnības)
aptuveni normālos ražas gados 17.g.s.beigās kļaušu takse
saskanēja ar muižu ražu taksi.

Šo spriedumu varam paplašināt ar to, ka arī zemnie-
ku naturālo nodevu takse saskanēja ar kļaušu taksi, jo no-
devās dominē tie paši lauku ražojumi, ko audzēja muižā. Bet
tā kā no zemnieku kunga tiesas takses 22 % bija maksājami
naudā, tad, pastāvot augstām tirgus cenām, zemniekam bija
izdevīgāk maksāt naudu nekā nodot ražojumus vai pildīt kļau-
šas. Te tikai jāievēro apstākļi, uz ko aizrādīts Skujenes
vakas grāmatā - proti, ka kļaušas varēja nokārtot pakāpe-
niski, kamēr maksājumi naudā un graudā bij jānokārto uz rei-
zi. Jāievēro arī tas, ka zemnieks bija spiests pārdot savus ra-
žojumus saistītajā Rīgas tirdzniecības kārtībā par zemāku

cenu nekā iešuva zaimnieki, oļģ ar līgas zemnieku tirdz -
niecības monopola.

Zaimnieku intereses, protams, bija pret jau zemnie-
ku interesēm. Tā ietekmējams fakts, ka par loidiņiem
bieži vien kļūst nevis bagātākie, bet gan nebagātākie zem-
nieki, kas neapņēj klausības pildīt un kam jānodē iespēja at-
ņemties¹⁾. Daudz mazāk ir gadījumu, kur zemnieks maksā
leida "cieņas dēļ" arī tad, ja apziņā, ka leida ir
augstāka nekā ciemats ienes.

Mūsu secinājums tā tad ir, ka, runājot tikai par
Lielā kadastra laiku, tā klausību takse, ko lietoja kadastra
aplēsnes, bija izraudzīta pareizā sumārā, pārņēties un
efektu, ko klausības deva zaimniekiem. VEL vairāk - šī kiau-
šu takse samaksāja arī ar netaisnīgu nodēvu taksi. Tā ova-
ri kopejā salīdzinājuma aplēšanai takse tā tad bija pareizi
izvēlēta.

Bet no otras puses mēs mījam aplēsti konstatēt, ka
dati par nodēvu un klausību, kopas ar šo taksi evēra, nebet
neatpoguļoja to, ko zemnieks faktiski pildīja. Vakus grūnā-
tās ievestās nodēvu un klausības rāda to, ko maiņa no zemnie-
ka prasā, nevis to, ko tā iegūst. Aplūšot klausību un nodēvu
sumāru pēc šiem datiem, tā tad konstatējam tikai šo klausību
un nodēvu gribēto sumāru un pamākmā sugotīko robežu.

Saprotams, ka arī tādā gadījumā, kur klausību takse

1) Sal. A. vābes minētos piemērus, Pagasta vēsture, 311. lpp.

Mazsonarjs!

bija saskāņota ar naturāliju taksu, muižu vairāk interesēja zemnieku klaūšas, un proti, ļoti vienkārša iemesla dēļ kas izauga muižas laukos, drošāk nonāca muižas klētīs nekā zemnieku laukos augušais.

No zemnieku viedokļa turpretim taksas samērs jāvērtē citādi. Tā kā zemnieka paša saimniecībā darbs bija produktīvāks, tad tas nozīmēja, ka, strādājot savā saimniecībā tikpat ilgi, cik klaūšinieks nostrādāja muižā, zemnieks būtu varējis nobērt kunga klētī nevien muižas ražu, bet viņam būtu palicis vēl atlikums kā produktīvāka darba rezultāts. Zemnieks tā tad bija ieinteresēts pēc iespējas atvītot klaūšas ar nodevām.

Tā kā ne viena, ne otra puse šos savus centienus nevarēja brīvi realizēt, tad vienīgais pareizais ceļš aprēķināt taksu samēru ir, izejot no tā, ko faktiski realizēja.

Noskaidrojuši relatīvo samēru starp klaūšu un naturāliju taksu, pievērsīsimies jautājumam par šīs taksas attiecību pret tirgus cenām.

Tikai šo jautājumu noskaidrojot, varēsim izprast muižu nomnieku interesi par nomas objektiem.

Kunga tiesas taksas un cenas.

Avots 17.g.s. cenām ir KA likvidācijas komisijas materiāli¹⁾. Diemžēl, dati sniedzas tikai līdz 1684.gadam, tā ka par 1688. - 1690.g., kas mūs speciāli interesē, materiālu

1) KA, Likvidationskommisionen, Markesgång och myntvalör: 1600-talet, Nr.215 un 472.

Sal. 155 g.
1686 - 1690 g.

trūkst. Labības cenas, kas mūs visvairāk interesē, bija sevišķi zemas 1669.gadā, līdz 1675.gadam tās kāpa, pēc tam līdz 1680.gadam iestājās kritums, lai līdz gadsimta beigām ar svārstībām atkal kāptu (pie kam par laiku no 1686. - 1691.g. datu nav)¹⁾.

1684.gada labības cenas periodā no 1664. - 1685.gadam iepiem vidēju līmeni, bet ir zemākas nekā sekojošā periodā līdz gadsimta beigām.

Šī sprieduma vērtību mazina tas, ka labības cenas gada laikā ļoti stipri svārstījās, piemēram, 1684.gadā rudzi janvārī maksāja 15 Rd, bet tā paša gada novembrī 42 Rd laists.

Šīs grūtības turpmākajā salīdzinājumā mēģinātas pārvarēt, izraugoties gada vidējo cenu, kas reprezentē vislielāko mēnešu skaitu.

Sekojošo 6 ražojumu cenas izdevās salīdzināt ar taksēm.

Rūpi — 9 mēnešos

	Takse	Specija dālderis (decimāldaļās)	
		Tirgus cena	
		1680.g.	1684.g.
Rudzi 1 pūrs	0,50	0,39	0,64
Mieži 1 "	0,50	0,33	0,60
Zirņi 1 "	0,33		0,71
Kaņepāji 1 pods	0,25		0,37
Sviests 1 "	0,83		1,18
Cūkgala 1 "	0,33		0,80

Handwritten notes and scribbles on the right side of the table, including the word 'kāds' and 'mēnešos'.

1) Sk.grafiku O.Liiv, op.cit. 300.lpp.

Minētā tirgus cena attiecas uz Rīgu. Tas tomēr salīdzinājumu ar taksi netraucē, jo ražojumu transportu uz Rīgu no Vidzemes muižām veica zemnieki kļaušu kārtā. Muižai transports neprasija nekādus izdevumus, un arī par zudumiem ceļā atbildēja zemnieki.

Papildinot takses un tirgus cenas salīdzinājumu, vēl jākonstatē, ka maksājumus naudā zemnieki izdarīja ar Alberta dālderiem. Tos piegāma par speciāla dālderiem, rēķinot 1 Alberta dālderī (90 grašus) par 86 $\frac{1}{4}$ grašiem, kaut gan šīs naudas sugas kurss bija 88 graši speciāla dālderis¹⁾.

Minētie salīdzinātie ražojumi un naudas maksājumi reprezentē 79 % no zemnieku kunga tiesas²⁾. Tā tad ar šiem ražojumiem pietiek, lai novērtētu takses un tirgus cenas samēru. Izdarot salīdzinājumu par vairākām muižām³⁾ un sverot kā takses, tā cenas ar zemnieku nodevu daudzumu, kas bija ierakstītas vakas grāmatās, konstatējam, ka 1684.g. zemnieku naturālās nodevas un samaksāto naudu varēja iz- vērtēt par 19 % augstāk nekā tie bija taksēti.

Pārrēķinot tāpat A.Švābes minēto tipisko kunga tiesu, ražojumu tirgus cena un naudas maksājumu kurss pāreniedz

- 1) Autors "Dažas Rīgas tirdzniecības parašas 17.un 18.g.s.", LVII, 1938., 257.lpp.
- 2) A.Švābes oniegtajā tipiskajā nodevu specifiskācijā (Agrar-geschichte Lettlands, 211.lpp.) šie ražojumi un naudas maksājumi reprezentē 77 %, pie kam kļaušas te nav pēntas vērā.
- 3) Aplēsums izdarīts par Turaidu, Lieseri, Mēdzulu, Zasu, Jumpravmuižu, Pabažiem, Burtniekien, Jaunburtniekien un Vidrižiem.

Secinājumi!

taksi par 20 % 1).

19-20%

Klaušu un nodevu samērs.

Noskaidrojuši, ka takses ir pietiekoši pareizs svars, lai salīdzinātu zemnieka pildāmās klaušas un nodevas, varam izlietot Lielā kadastra 1688.g. revīzijas materiālu, lai spriestu par klausu un nodevu samēriem.

Pēc avotiem varam salīdzināt 2865 revīzijas arkļus, t.i. 88 % no revīzijas arkļu kopsummas.

Salīdzinājuma rezultāts ir šāds :

Visu zemnieku pienākumu vērtība dālderēs bija 171.924
No tā klausu " " " 82.084

Klaušas tā tad ir 48 % no visiem pienākumiem, bet 52 % aptver zemnieku kunga tiesu un kroņa tiesu.

11/11

Šie relatīvie skaitļi pietiekoši labi raksturo stāvokli, jo svārstības starp atsevišķo draudžu relatīvajiem skaitļiem ir mazas. Vienīgi tajos novados, kur blakus lauksaimniecībai lielāka loma bija zvejniecībai, klausu nozīme ir mazāka. Tādas draudzes ir Rīgas apkārtnes ezeru rajonā, Rīgas jūrmalā, Daugavas lejas galā un Burtnieku ezera tuvumā.

Kā jau pasvītrots, skaitļi raksturo vienīgi prasības

1) A.Schwabe, Agrargeschichte, 211.lpp.

	<u>Takse</u>	<u>Cena</u>
	<u>Rā ar decimaldaļām</u>	
Rudzi	7,00	8,95
Mieži	7,50	9,00
Zirņi	0,22	0,47
Kaņepāji	0,25	0,37
Nauda	4,80	4,90
	<u>19,77</u>	<u>23,69</u>
Procentos	100	120

un kļaušu augstāko robežu.

Kāds samērs bija starp kļaušām un nodevām faktiski, to pēc Lielā kadastra datiem noteikt nevar. Šai virzienā avots būtu muižu saimniecības grāmatas.

Muižu sējumi.

Muižu sējumus kadastra laikā registrēja divos pagē-
mienos. Pirmo reizi 1684. - 1685.gadā - rezultāti ierak-
stīti revīzijas komisijas protokolos¹⁾. Šajā reizē registrē-
ja sējumus par laiku no 1682. - 1684.g. ieskaitot. Otru
reizi sējumus registrēja 1688.gadā ģenerālrevīzijas laikā.
Šīs registrācijas rezultāti ierakstīti revīzijas grāmatās.
Šoreiz registrācija aptver dažādās muižās dažādu periodu,
bet ļoti bieži dati attiecas uz 1682/83. - 1687/88.saimnie-
cības gadu.

Sējumi registrēti pūros, bet pūra lielums atse-
višķās muižās bija dažāds. 1688.g. komisijas uzdevumos ģen-
ietilpa arī muižas pūra izmērīšana, nosakot tā tilpumu Rī-
gas pūros, bet tas bija domāts zemnieku nodevu pārlēšanai
Rīgas mēros. Tā kā bieži muižās sēklu iemērīja ar viena
tilpuma pūru, bet zemnieku nodevas saņēma ar cita tilpuma
pūru, uzdotos redukcijas skaitļus nevar sējumu pārlēšanai
izlietot. Tomēr daudzos gadījumos komisija bija arī at-
zīmējusi sēkles pūra lielumu, bet, kur pūra lielums nebija

1) VA, Vidzemes ekonomijas arhīvs IV, A, Nr.9: Protokolle
der gen.Revisionskommission für die Katastrierung u.Ein-
schätzung der Landgüter Livlands. Sal.H.Bruiningk, Die
Arbeiten im Livländischen Ritterschaftsarchiv 1911/13
(Riga, 1913), 41.lpp.

minēts, nācās to aplēst salīdzinājumā ar muižas aņanzemes platību.

Raksturīgs piemērs mēru sistēmas nevienlīdzībai ir Vecbebrī, kur sēklu iemērija ar Rīgas pūru, ražu mērija ar pūru, kas bija $\frac{5}{4}$ no Rīgas pūra, bet zemnieku nodevas ievāca vēl ar cita lieluma pūru. Vēl jāņem vērā, ka pūrus mērija gan ar kaudzi, gan bez tās. Tādos apstākļos sējuma ap- } *MS*
lēsumi nevar būt sevišķi precīzi, un tikai, apstrādājot pēc iespējas lielāku muižu skaitu, var cerēt iegūt cik necik drošus datus.

Otra šķērslis rodas, ja vēlamies izsētās labības daudzumus salīdzināt ar apsejto platību.

Šeit jāatrisina divējas problēmas.

Pirmkārt, jāzina, kādu daļu zemes apseja, resp., kāda daļa skaitāma papuvē, otrkārt, jāatrisina jautājums par kopējo iņģijas daudzumu.

Uz pirmo jautājumu rodama atbilde pašā avotā. Praktiski visās muižās pastāvēja trīslauku sistēma. Kaut gan lauku lielums svārstījās, tomēr ar lielu palēvību papuvē var skaitīt no tīrumiem trešo daļu. Daudzos mērījumu rezultātos tīruma triju lauku platības specificētas atsevišķi. Lauku parastais apzīmējums ir " Rogācker ", " Kornācker " (kurā sēja nevien miežus, kā rāda nosaukums, bet arī auzas) un " Trēdes ācker ". Reizēm (parasti uz kartēm) minēti arī lauku vārdi, un vienā gadījumā šajos nosaukumos atpoguļojas atmiņas no trīslauku sistēmas sākumiem. Proti :

Lenču muižas lauku vārdi ir : " 1. Leyes Tyrum, 2. Mesche Tyrum, 3. Kalne Tyrum ". Redzams, ka sākumā bijuši divi tīrumi - lejas tīrums un kalna tīrums, bet trešais tīrums iekopts vēlāk meža zemē. Ar trešā tīruma vēlāku iekopšanu daudzos gadījumos izskaidrojams tā atšķirīgais lielums.

Kamēr no tīrumiem tā tad apsēja aptuveni $\frac{2}{3}$, tikmēr meža zemē apsēja visu attiecīgajam gadam uzarto līduma platību. Neapsēta, saprotams, bija atnata un pārējās meža zemes kategorijas ("Utrynd" u.t.t.).

Par issējas daudzumu mūsu avots atbildes nedod. Arī mūsu 17.g.s. lauksaimniecības rokas grāmatās tādu ziņu nav, un tikai 18.g.s. literatūrā sastopam pirmos norādījumus, šādas ziņas dod Hupels¹⁾. Salīdzinot Hupela ziņas ar Jung-Stillinga²⁾ publicētajiem statistiskajiem datiem par 19.g. s., redzama šāda aina :

Uz vienu pūrvietu sēja	Pēc Hupela <i>Kādi?</i>	Pēc Jung-Stillinga	
		Pūri uz purv.	Pārīšot: Pūri uz ha.
Rudzus	1,36 - 1,02	1,32	3,55
Miežus	2,01 - 1,50	1,41	3,80
Ausas	2,72 - 2,04	2,50	6,72

1) A.W.Hupel, Topographische Nachrichten II (Riga, 1777), 280.lpp. Das Säen.

... fast alle Bauern säen ihre Saat sehr dick. Etliche säen auf eine russische Desſtine (die 80 Faden lang und sonst 40, seit 1756 aber nur 30 Faden breit ist, jeder Faden zu 7 Fuss gerechnet) 3 bis gegen 4 rigische Löße Roggen; und wenn es Küttis ist, nur 2 Löße; andere weit mehr ...

Auf eins Stück in welches man 1 Loef Roggen sät, rechnet man 1 1/2 Loef Gersten oder 2 Löße Haber-Saat.

2) Fr.v.Jung-Stilling, Ein Beitrag zur Livländischen Agrarstatistik (Riga, 1881), 22.lpp.

Hupels norāda, ka līdumā sējot tikai pusi no tā sēklas daudzuma, ko issēj tai pašā platībā tīrumā. Šo parrādību kādē iesniegumā kamerkollēģijai starp citu paskaidro Hastfers, Brenšelds un Strokirke¹⁾.

Pēc šī paskaidrojuma līdumā vienas mucas labības issēšanai vajagot vairāk zemes tādēļ, ka tur esot celmi un citi traucējumi.

Ka līdumā, rēķinot uz platības vienību, sēja mazāk nekā tīrumos, jāņem vērā, pārlēšot issētās sēklas daudzumus platībā un otrādi.

Minētās 18. un 19.g.s. issēšanas daudzuma normas izlietosim kā bazi mūsu aplēsumiem par sējumiem.

Visvairāk datu par sējumiem attiecas uz 1686/87.gadu, kas arī likts aplēsuma pamatā. Tomēr, kur šī gada datu nebija, nācās papildinājumam ņemt arī iepriekšējo gadu datus. Rodas jautājums, vai to var darīt, resp. vai neapvienojam nevienveidīgus lielumus. Šo jautājumu atrisināt ir interesanti vēl divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, sējumus varam salīdzināt ar platībām tikai, lietojot dažādu gadu datus - 1681. - 1684.g. mērījumu datus un 1686/87.gada issēšanas daudzumus. Otrkārt, arī par zemnieku saimniecībām esam spiesti salīdzināt minēto gadu mērījuma datus ar 1687/88.gada sējumu datiem.

Revīzijas grāmatu ierakstos varam sanāklēt nepārtrauktus sējumu datus par 42 muižām, kuŗi turpinās no 1682/83. -

1) KA, Cameralia Ostersjöprov. Lifland 1690. Skriv.till Kungl.Majt. 1689, 14.XII, "Förklarning".

no 537

- 1686/87.gadam. Pēc daudzuma 1686/87.gada dati šajā rindā reprezentē 20 - 23 % no visiem registrētajiem sējumiem tai pašā gadā. Līdz ar to šo 42 muižu sējumi uzskatāmi par pie- tiekoši reprezentatīviem, lai spriestu par pārmaiņām kopējos issējas daudzumos izpētītajā laikā sprīdi.

Pieņemot 1682/83.gada kopējo issējas daudzumu par 100, turpaākiem gadiem aplēšam šādus skaitļus :

	1682/83.	1683/84.	1684/85.	1685/86.	1686/87.
Rudzi	100	107,32	94,66	102,09	93,31
Mieži	100	92,39	95,43	91,10	91,69
Auzas	100	88,92	85,31	89,02	91,62

No salīdzinājuma izriet, ka kopējais issējas dau- dzums muižās nav stabils lielums. *Var papriekšda!*

Kaut arī esam konstatējuši svārstības, salīdzinā- šanai izlietosim dažādo gadu datus, bet ņemsim vērā, ka 1686/87.gada kopējais issējas daudzums ir mazāks nekā ga- dos, par kuriem ir mērījumu rezultāti. Pārlēšot par 1686/87. gadu (ar papildinājumiem no iepriekšējiem gadiem) avotā minētos datus Rīgas puros, dabājam muižās šādus issējas daudzumus :

Rudzi	27.101,1	Rīgas pūri
Mieži	16.820,4	" "
Auzas	16.864,5	" "

Šos datus nācīs papildināt par nepilnīgi registrētajiem va- sarāja sējumiem (aplēšot proporcionali to muižu vasarāja sējumiem, kur dati par pēdējiem bija pilnīgi) :

ar 1/100 kōde?

Mieži 814,1 Rīgas pūri

Auzas 909,1 " "

Civ?
Metode

Bez tam vairākām muižām un draudzēm pilnīgi trūka datu par sējumiem. Šo muižu un draudžu sējumi aplēsti šādi.

Arauzenes platība muižās, kurām nav datu par sējumiem, ir 3629 mucas vietas tīrumu un 1441 mucas vieta līduma. Dati par sējumiem ir par 38.596 mc.v. tīrumu un 9864 mc.v.līduma. Skaitot, ka no tīrumiem apsētas $\frac{2}{3}$ un ka līdumā sēj pusi no tā daudzuma, ko tīrumā, kopējā zemes platība, kurā normāli apsēj, būtu 30.662 mc.v. jeb 15.146 ha (aplēsums attiecas uz muižām, par kurām ir sējumu dati). Šajā platībā tad izsēti augšā minētie labības daudzumi. Pieņemot pēc Jung-Stillinga aplēsto izsējas daudzumu uz platības vienību, iegūstam šādu tabulu :

	Izsētais daudzums un apsētā platība			
	Pūri	%	ha	%
Rudzi	27.101,1	43	7.648,1	51
Mieži	17.634,5	28	4.655,5	31
Auzas	17.773,6	29	2.644,7	18
	<u>62.509,2</u>	<u>100</u>	<u>14.948,3</u>	<u>100</u>

Apsētā arauzeme iepriekš minētajā aplēsumā bija 15.146 ha, kas atšķiras no tabulā aplēstās platības par 1 %. Tā kā aplēstā sējumu platība attiecas uz gadu, kurā kopējais izsējas daudzums vērtējams par 6 - 8 % zemāks nekā zemes mērījuma gadā, atšķirība būs pretējā virzienā par 5 - 7 %. Citiem vārdiem, pēc izsējas daudzuma aplēstā platība

svārstās ap mērījuma konstatēto apmēzemes platību. Tā tad varam pilnā mērā izlietot Jung-Stillinga datus par izejas daudzumiem.

Ar tabulas datiem varam aplēst izeštos daudzumus muižās, kur datu trūkst, ejot aplēsumos no platības uz izešas daudzumiem.

Kopsummā visās muižās pēc šī aplēsuma būtu izešts:

Rudzi	32.972	Rīgas pūri jeb	44 %
Mieži	21.247	" " "	29 %
Auzas	19.884	" " "	27 %
<hr/>			
	74.103	Rīgas pūri =	100 %

Mūsu skaitīšanas datu papildinājums aptver 13 %, jo 82 % no kopējā izešas daudzuma ieguvām no avota tieši skaitīšanas ceļā. Šis apstāklis un sākapa ar izešas normām nodrošinādatu ticamību.

Hāgemeisters Lielvidzemes muižās izeštos daudzumus vērtē šādi¹⁾:

Rudzi	53.400	pūri jeb	43 %
Mieži	38.100	" " "	31 %
Auzas	32.700	" " "	26 %
<hr/>			
	124.200	pūri =	100 %

Aplēšot sējumus proporcionāli revīzijas arklu skaitam, pēc mūsu datiem Lielvidzemes mērogā iegūstam :

1) H.v.Hāgemeister, op.cit., 23.lpp.

Rudzu sējums	66.000	pūri
Miežu	"	42.500 "
Auzu	"	40.000 "
		<hr/>
		148.500 pūri

t.i. izsētie daudzumi pēc mūsu datiem kopā pārsniedz Hāge-
meistera datus par 20 %.

Mūsu aplēsumos par muižu sējumiem ietilpinātas ti-
kai trīs labības. Pārējās kultūras : griķi, kvieši, mists,
lini tiek sēti tik mazos daudzumos, ka tos varam ignorēt.
Turpretim, ja 17.g.s. muižu sējums vēlamies salīdzināt ar
19.g.s., tad šīs pārējās kultūras jāņem vērā, jo to nozīme
piesūgusi.

dati V. J. J. J.

Illustrācijas dēļ salīdzināsim muižu sējumus 1688.
gadā un 1888.gadā¹⁾.

		<u>Muižu sējumi</u>	
		R i g a s p ū r o s	
		1688.g.	1888.g.
Rudzi	32.972	44 %	124.251 27 %
Mieži	21.247	29 %	112.110 25 %
Auzas	19.884	27 %	223.272 48 %
		<hr/>	<hr/>
		100 %	100 %
Kvieši	---		4.545
Kartupeļi	---		258.378

1) Aplēsts pēc "Обзор Вишландской губернии за 1888 год"
(Rīga, 1889).

Ražas muižas

cin ? 15752

Reizē ar otru muižas sējumu reģistrāciju vairākās muižas ievāca ziņas par iegūto ražu. Uz šiem datiem attiecas visas tās pašas grūtības datu izmantošanā, kuŗas raksturojām apskatā par muižas sējumiem. Ziņas par ražām varām iegūt par laiku no 1682.-1687.g. Ņemot par pamatu atsevišķos gados izsētās labības daudzumu, šīs ziņas aptver šādu % no 1686./87.gadam aplēstajiem kopējiem sējumiem :

1681/82.g. - 8,5 %	1684/85.g. - 23,8 %
1682/83.g. - 15,0 %	1685/86.g. - 27,1 %
1683/84.g. - 23,0 %	1686/87.g. - 27,0 %

Ziņas par ražām aptver muižas visos izpētāmā apgabala novados. Par 4 pēdējiem gadiem šīs ziņas ir pietie-kami reprezentatīvas, lai pēc tām vērtētu visas Vidzemes ražas attiecīgajos gados. Tādēļ jānoraida O.Līva pesimi-stiskais spriedums, ka materiāls esot pārāk trūcīgs un ne-jauda rakstura, lai pēc tā spriestu par ražām¹⁾.

Saprotams, pieejot ar modernās statistikas prasībām, mūsu ražas aplēsums būs nepilnīgs tajā ziņā, ka tas būs gan aplēsts, izejot no tā, kāds grauds ražots, bet nebūs ievērots mainīgais labības naturālais svars. Datu par novāktās labības svaru pavisam trūkst, jo labību sēja, novāca un pārdeva tikai ar tilpuma mēru.

Tikai pēc 18.g.g. avotiem dabūjam zināt, ka Rīgas

1) O.Līv, op.cit. 157.lpp.

eksportā gāja kaltēta labība, kuņas naturālais svars bija: rudziem 115 - 120 mārciņas pūrā, miežiem 90 - 100, kviešiem 120- 128¹⁾). Atskaitot miežus, tās ir kondicijas, kādām arī tagad jāatbilst labai labībai. Vai arī 17.g.s. labība bija tik augstas kvalitātes un kāda tā vispār bija, par to ziņu nav. Kums tādēļ ražas aplēsumos jāapmierinās ar datiem, kas aplēšami pēc kopējā izešjas daudzuma un vidējās ražas.

Pēc mūsu materiāliem, vidējā raža atsevišķos gados bija (neatskaitot sēklu) :

R a ē o t a i s g r a u d s

	1682.g.	1683.g.	1684.g.	1685.g.	1686.g.	1687.g.
Rudziem -	3,75	4,44	2,50	3,89	3,84	4,16
Miežiem -	4,86	4,32	3,81	4,99	4,01	4,39
Auzām -	3,09	2,58	2,17	2,86	2,07	2,70

Šis, ar tagadējo mērauklu vērtējot, ļoti zemais ražas līmenis saskan ar citiem avotiem. Vidzemes brūņniecība 1681.gadā rēķināja ceturto graudu²⁾). Trešo un ceturto graudu skaitīja arī muižu saimniecības organizācijas plānos³⁾, kamēr labi mēslotos laukos kā augstāko ražu sagaidīja 6. - 8.graudu.

18.g.s. labāko tīruma ražu Hupels vērtē no 6. - 12.

- 1) Autors, "Daļas Rīgas tirdzniecības parašas 17. un 18. gadu sīnteni", LVI², 1938., 269.lpp.
- 2) Sal. C.Schirren, Die Recessen der livländischen Landtage 1681-1711 (Dorpat, 1865), 52.lpp. un autora "Divi Lielā Kadastra dokumenti", LVI², 1937., 1.nr., 115.lpp.
- 3) Autors, Uksenērnas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.-1654., 161.lpp.

graudem, bet lišuma ražu no 9. - 20. gaudem¹⁾, kas liekas pārspilēti daudz. Lietuvā 18. g. s. vēl joprojām rēķina 3. graudu²⁾.

Igaunijā 17. g. s. otrā pusē, laikā, kas mūs interesē, rudzu vidējā raža ir 3. - 5. grauds, miežu 4. - 5., auzu 4. - 6.³⁾.

Salīdzinot šīs ražas ar iepriekš aplēstajiem datiem par Vidzemi, dužas acīs, ka auzu raža Igaunijā ir daudz augstāka nekā Vidzemē. Zemā auzu raža, salīdzinot ar rudziem un miežiem, dokumentēta arī revīzijas muišu ienesīguma piemērā, ko iespiedis Budenbroks (Sammlung der Gesetze II, 1, 1287. lpp.). Relatīvi zemākās auzu ražas varētu izskaidrot ar to, ka auzas sēja sliktākā zemē.

Pēc aplēstā issējas daudzuma Vidzemes muižās 1686./87. s. g. un vidējās ražas varam aplēst 1687. g. kopējo ražu muižās šādi apmērā :

Rudzi	137.300 pūri,	atskaitot sēklu,	104.300 pūri		
Mieži	93.200	"	"	71.900	"
Auzas	53.650	"	"	33.750	"

Šie dati ir interesanti nevien paši par sevi, bet arī, lai novērtētu zemnieku kļaušu darbu rezultātu.

Salīdzināsim Hāgemeistera vērtēto 1688. gada ražu muižās Lielvidzemē ar mūsu aplēsuma divkārtoto rezultātu:

- 1) Hupel, Topographische Nachrichten I, 98. un sek. lpp., II, 201., 261. un sek., 282. un sek. lpp.
- 2) W. Conze, Agrarverfassung, 195. lpp.
- 3) O. Liiv, op. cit., 161. lpp.

	<u>Pēc Hāgemeistera vērtējuma</u>	<u>Pēc mūsu vērtējuma</u>
Rudzī	208.000 pūri	274.600 pūri
Mieži	154.700 "	186.400 "
Auzas	83.900 "	107.300 "

Salīdzinot ar mūsu aplēsumu, Hāgemeistera dati ir zemāki. Kaut arī Dienvidigaunijas ražas varētu būt zemākas, tomēr starpība ir par lielu, lai Hāgemeistera vērtējumu akceptētu.

Par pārmaiņām muižu saimniecībā 200 gadu laikā ražas salīdzinājums starp 1688. un 1888.gadu dod vēl iespaidīgāku ainu nekā izeētās sēklas daudzuma salīdzinājums. 1888.g. kopraža Vidzemes muižās bija šāda¹⁾:

Rudzī ...	698.234 pūri
Mieži ...	820.647 "
Auzas ...	1.068.912 "

Izsakot šo labību kopējos izeējas daudzumus un kopražu mērcakaitļos un pieņemot 1688.g. datus par 100, iegūstam šādu ainu :

	<u>Sējumi</u>	<u>Raža</u>
Rudzī ...	380	510
Mieži ...	520	880
Auzas ...	1120	1190

Kamēr pirmā ailē izpaūšas muižu saimniecības progress, tikmēr otrā ailē jo epilgti vērojami lauksaimniecības tehnikas

1) Obzor Līflāndskoi gub.

Secinājumi

sasniedzumi. Turklāt jāievēro, ka 1889.gada raža bija ne -
daudz zem 1841. - 1914.g. trenda¹⁾.

Muižu lopi.

83

Kāds?

Gustavs fon Mengdens vairākās reducētās muižās uz-
ņēma inventāru. Plaši aprakstītas muižu ēkas un starp ci-
tu minēti arī pašu muižu lopi²⁾.

Sakopojot sējumā iekaisītos datus par muižu lopiem,
gūstam šādu ainu :

<u>Muižu skaits</u>	<u>Zirgi</u>	<u>Vērši</u>	<u>Govis</u>	<u>Bulli</u>
83	129	1035 ³⁾	1912	66

Dati par govslapiem pa daļai dibinās uz vērtējumiem,
jo avotā vairākkārt skaitītas kopā govīs, resp.vērši ar jaun-
lopiem. Šeit sniegtajos datos mēģināts jaunlopus atdalīt.

*21
sai 1913*

Tabulā minētās 83 muižas nav salīdzināmas ar 537
muižām, kuras konstatējām Vidzemē, jo pirmajā skaitlī skai-
tītas par atsevišķām muižām arī oīkās lopu muižas, kuru
saimniecība nebija patstāvīga.

Sa. Vīg

Lai gātu ieskatu, kādu daļu no visām Vidzemes mui-
žām mūsu dati par muižu lopu skaitu aptver, minēsim, ka šīs
83 muižas bija kļaušu organizācijas centri 2932 zemnieku cie-
matiem, kas šajās muižās ietilpa. Tas nozīmē, ka šīs muižas
aptvēra 24 % no visu zemnieku ciematu kopskaita.

- 1) Sal. autora, "Pētījums par Latvijas ražām 1840.-1936.g.",
Tautas vēsturei (Rīga, 1938), 368.lpp.
- 2) VI, Vidzemes arklu revīzijas, Nr.10: Inventaria über nach-
folgende in Liffland belegene königl: Güter, welche dem Seel:
Hochw:lg: H. Baron General Major, Eltesten Landt Raht und Ge-
neral Revisions Commissario Gustavo von Mengden gewesen.
- 3) Bez tam Bauno 2 barojumi vērši.

kurss!

Šie dati liecina, ka raksturotas tieši lielākās mui-
šas.

sn. 1708.

Cik tālu Mengdena inventāra datus varam izlietot,
lai novērtētu visu Vidzemes muižu mājlopu skaitu ?

No vienas puses, varam sagaidīt, ka inventarizēta -
jās muižās, kā lielākajās, mājlopu bija relatīvi vairāk ne-
kā pārējās. No otras puses, liekas pamatots pieņēmums, ka,
izdarot redukciju, daļa šo muižu mājlopu pārgāja reducēto
muižu īpašumā¹⁾. Šo abu apsvērumu rezultātā varam pieņemt,
ka mājlopu skaits Mengdena inventarizētajās muižās bija ap-
taveni tāds pats kā pārējās. Mūsu vērtējums par mājlopu

2!

skaitu visās Vidzemes muižās tādēļ ir šāds :

<i>Sal. 1734</i>	Zirgi	540
	Vērši	4300
	Govis	8000
	Bulļi	270

534
*Šā tur tikai 1
gribs katrā muižā.
Ko tad jūza karīte
ar ko jāja ierēdnie?*

Mēģināsim šo vērtējumu pārbaudīt, analizējot Meng-
dena savākto materiālu, kas ir augšējā aplēsuma pamatā,
Vispirms kritizēsim darba lopu skaitu. Var sagaidīt, ka
darba lopu skaita samērs ar apstrādājamās zemes platību ir
paelīdz konstants lielums. No tāda viedokļa mazākais rau-
dzijās 17.g.s. lauksaimniecības prakse²⁾, likumdošana, kā

1) Reducēto muižu valdītājiem bija pienākums sēklas labību un
dzīvo inventāru pārdot kronim vai nomniekam. Lai aizkavētu
ši rīkojuma aplēšanu, ģenerālgubernātors izdeva attiecīgu pa-
tenti, kas, pēc Vāzara sprieduma, mas līdsēja. Skat. J. Vasar,
op.cit. 212.lpp.

2) Sal. daudzos piemērus, kas minēti autora darbā Vidzemes 1638.
gada arklu revīzija, DXXII un sek.lpp.

1708?

tas dokumentēts revīzijas 1688.g. 30.janvāra memoriālā¹⁾, un toreizējā lauksaimniecības literatūrā²⁾.

Kamēr prakse un literatūra darba lopu skaitu saista ar iestrādājamās labības daudzumu (14 - 18 pūri labības uz arklu), tikmēr 1688.g. 30.janvāra memoriāls konstatē, ka no prakses izrietot, ka ar lebu zirgu vai pāri vēršu, skaitot 5 kleušu dienas, var apstrādāt atkarībā no augšanas smaguma 40.000 - 70.000 kvadrātolektis zemes vasarējam un tikpat daudz ziemājiem. Kopā uz zirgu vai 2 vēršiem tā tad skaita 80.000 - 140.000 kvadrātolektis jeb 2,8 - 4,9 ha.

Ar prakses izvirzīto normu - 14 līdz 18 pūriem sējumu - minētā platība aptuveni saskan. Skaitot rudzu, miežu un ausu sējumu attiecību kā 13 : 10 : 10, dabūjam 3,9 ha sējumu platību aņanzemē, bet attiecīgi lielāku līdumā.

Ja tagad salīdzināsim 1688.gada revīzijā konstatētos zemnieku darba lopus un Mengdena inventarizēto muižu darba lopus ar kopējo aņanzemes un līduma platību, kuru zemnieku saimniecībās un muižās konstatēja 1681. - 1684.gada mērījumos, tad iegūstam šādu pārskatu :

<u>Draudze</u>	<u>Uz 1 darba lopu kv.-ol.</u>	<u>Draudze</u>	<u>Uz 1 darba lopu kv.-ol.</u>
Laudona	43.000	Smiltene	49.000
Skujene	47.000	Limbaži	51.000
Āraiši	49.000	Jaunpiebalga.....	52.000

1) Autors, Vidzemes 1688.gada arklu revīzija, DXXII lpp.

2) Sal. Der getreue Amt-Mann 14.lpp.: Item in producirung der Rechnung muss der Hauss-Wirth auff jeden Pfluge zum allerwenigsten 18 Loof Sommer und Winter Korn verrechnen ... Sal. arī turpat 26.lpp.

<u>Draudze</u>	<u>Uz 1 darba</u> <u>lopu kv.-ol.</u>	<u>Draudze</u>	<u>Uz 1 darba</u> <u>lopu kv.-ol.</u>
Cesvaine	53.000	Valtenberge ..	72.000
Dzērbene	55.000	Matiši	76.000
Piebalga	56.000	Ērgļi	76.000
Liezere	56.000	Tirza	76.000
Rauna	59.000	Bērzaune	82.000
Durtnieki	66.000	Cēsis	82.000
Trikāta	66.000	Valmiera	91.000

Aplēsumu apgrūtina vairāki apstākļi. Pirmais, nevarēja vienmēr precīzi noteikt, kādās muišās kļaušinieki pildīja savus kļaušu pienākumus un kāpu muišu zeme bija jāattiecina uz attiecīgajiem zemnieku darba loplem. Otrkārt, nav atrisināma problēma, vai muišas inventārā minētie zirgi un vērsi tika izlietoti lauku darbos vai ne. Varbūt muišas zirgus lietoja tikai izbraukumiem. Varbūt vērsus muiša turēja tikai nobarošanai. Piemēram, Baņos ir 2 vērsi, kas apsīmēti par " Mast Ochsen ". Turpretim Lizumā 10 vērsi apsīmēti par " Zug Ochsen ", tāpat Mēdzulā 14 vērsi. Mēdzulā vērsu un zirgu specifikācija vispār ļoti sīka :

" ... 14 Zugochsen, 4 Zugochsen ins 4te Jahr, 14 Zugochsen ins 3te Jahr, 6 alte Stuten, 5 junge Stuten, 8 Wagen Pferde und Kleppern ... ". Ar terminu " gute Wagen Pferde " apsīmēti 3 zirgi Lodē (Thielen), bet Mūrmuišā minēti " 5 Brauch oder Fahr Pferde ".

Vairāk šādu mūsu tik ļoti noderīgu apzīmējumu nav. Trešais apstākļis, kas traucē aplēsumu, ir tas, ka

vairākos gadījumos bijām spiesti no muižas vērtējiem un
sīrgiem vērtēšanas ceļā atskaitīt telus un kumeļus.

Ceturtkārt, jāņem vērā, ka starp mērījuma laiku
un mājlopu skaita konstatēšanas laiku bija pagājuši vai-
rāki gadi, kāpēc attiecības varēja būt mainījušās. Sa -
līdzinājumu traucē arī tas, ka zemes mērījuma dati pil -
nīgi neatbilst tam oīematu skaitam, uz ko attiecas mājlopi.

Šie apsvērumi padara apšaubāmu liendzema materiālu,
bet mums jāpārbauda arī mērogs, ar ko šos materiālus vē -
tējam, proti, vai salīdzinātās zemes platības ir drošas.

Kritizējot pirmā mērījuma rezultātu, redzējām, ka
liiduma platība būtu divkāršojama. Ja tagad mūsu nupat iz -
darītā aplēsuma materiālā papildinām liiduma platību līdz
šai augstākajai robežai, tad kvadrātoleķu skaits uz katru
darba lopu pieaug. Sekojošā tabulā salīdzināts aplēsums
pirms un pēc šīs korektūras.

A p l ē s u m s

D r a u d z e

Apartā zeme kvadrātoleķtīs
uz 1 darba lopu vienību

Pirms korektūras

Pēc korektūras

Ļaudona	43.000	47.000
Skujene	47.000	52.000
Āraiši	49.000	63.000
Smiltene	49.000	55.000
Limbaži	51.000	57.000
Jaunpiebalga ..	52.000	71.000
Cesvaine	53.000	60.000

Dzērbene	55.000	69.000
Vecpiebalga ...	56.000	70.000
Liezere	56.000	75.000
Rauna	59.000	71.000
Burtnieki	66.000	79.000
Trikāta	66.000	87.000
Valtenberge ...	72.000	97.000
Matīši	76.000	99.000
Brgļi	76.000	107.000
Tirza	76.000	86.000
Bērzaune	82.000	109.000
Cēsis	82.000	112.000
Valmiera	91.000	133.000

Pēc korrektūras iegūtie rezultāti labāki iekļaujas normās, ko min memoriāla 38.§.

Tomēr no analizētajām 20 draudzēm 12 draudzēs arī pēc korrektūras apartās zemes platība nesasniedz memoriālā minēto minimumu.

Ja līdumu platību aplēstu līdz $\frac{2}{3}$ no tīrumu platības, kas būtu līduma augstākā robeža, tad apartā zeme uz l darba lopu par 17 draudzēm iekļautos memoriālā minētajās normās. Citos aplēsumos tomēr pieņemam, ka reģistrētā līduma platība divkāršojama, jo, kaut gan zemnieku ciematos līdums sasniedza $\frac{2}{3}$ no tīrumu platības, muižās tā bija relatīvi mazāk.

No kā tas vejas!

Ar 1 darba lopu apstrādātā zemes platība būs tu-
vāk korigētajiem nekā nekorigētajiem skaitļiem mūsu ta-
bulā.

Muitas darba lopu skaita vērtējumā duļķas acīs vēr-
šu lielais pārsvars pār zirņiem, kas pilnīgi pretējs mūsu
novērojumiem zemnieku saimniecībās. līdzīga parādība kon-
statēta Krievijā¹⁾.

J. Gotjē

1) J. Gotjē, op.cit. 320.lpp.

V n o d a ļ a

Lielais kadastra - zemnieku saimniecības vēstures avots

Ciematu skaits.

Kadastra izpratnē ciemats ir zemnieka saimniecība, kas bija patstāvīga nodokļu, nodevu un klašu devēja vienība. Formāli ciemata patstāvība izpaudās apstākļi, ka ciematam bija savs noteikts zemnieku arklu skaits - vai nu vesels arkls, pusarkls, $\frac{1}{4}$ arkla vai sīkāka vienība - un ka ciematam bija savs vārds.

Šāda uz ārieni patstāvīga saimniecība parasti (83% no kopskaita) arī tiešām bija viengebalaina vienība. Tomēr daudzos novados ciematā ietilpa vairākas savā iekšējā saimniecībā patstāvīgas vienības, katra ar savu saimnieku. Šo parādību sauca par pušelniecību.¹⁾

Gluši pilnīga pušelnieku saimnieciskā patstāvība nebija, jo bez kopējiem pienākumiem, pušelniekiem bija kopējās saimniecības ūkas, meži pļavas un ganības²⁾.

Pušelnieki varēja rasties divējādā ceļā - vai nu, mūjas sadalot mantinieku starpā, vai arī tad, ja pats saimnieks vai kungs pieņēma ciematā otru saimnieku, kas palīdzētu pildīt pienākumus pret muižu.

1) Sal. A. Svābe, Pagasta vēsture, 273.lpp.

2) Ibid. 119.lpp.

No pušelnieku sētām varēja arī izvaidoties attiecībās pret muižu patstāvīgas saimniecības - ciemati. Tādā gadījumā katrs pušelnieks ieguva savu zemnieku arklu skaitu, bet ciemata vārdā bieži atpoguļojas agrākā kopība.

Pušelniecības institūta izplatību Lielā kadastra laikā var konstatēt pēc 1688.g. arklu revīzijas. Proti, revīzijā blakus ciemata vārdam ierakstīti atsevišķu saimnieku priekšvārdi. Saskaņā ar 1688.g. 30.janvāra memoriālu revīdentu pienākums bija pierakstīt ciematu saimnieku skaitu un viņu vārdus.

Saprotams, rodas jautājums, vai revīzijā pušelnieku vārdus un skaitu fiksēja vienmēr un visur.

Salīdzinot Āraišu baznīcas grāmatu ar revīzijas datiem, jākonstatē, ka pēc baznīcas grāmatas draudzē bija vairāk pušelnieku nekā to atzīmē revīzijas materiāli. No tā secināms, ka skaitļus, kas būtu pilnīgi droši, par pušelniekiem pēc revīzijas datiem nevarēs iegūt. Tomēr, tā kā pušelniecības izplatībā vērojama zināma likumība, ko nav ietekmējis ne revīzijas komisijas dažāda sastāvs, ne revidentu attiecīgā memoriāla panta dažādais iztulkojums, arī ar eventuālām revīzijas kļūdām varam par pušelniecību gūt pietiekami pārskatāmu ainu.

Pēc 1688.gada revīzijas datiem par pušelniecības centru uzskatāma Jaunpiebalga, Vecpiebalga un Ļaudona. Minētajās draudzēs pušelnieku ir procentuāli visvairāk. Sevišķi tas dūras acīs Jaunpiebalgas draudzē, kur ciematu

skaitis ar vienu saimnieku ir tikai piektdaļa no kopējā ciematu skaita. Pēc Piebalgas materiāliem varam arī iegūt daļas ziņas par pušelniecības attīstību 17.g.s.

Salīdzinot 1638.g. revīzijas datus par Piebalgu ar 1671.g. Piebalgas vakas grāmatu, kurā minēts katra ciemata saimnieku skaits, konstatējam sekojošo :

Ciemati ar saimniekiem:	Ciematu skaits :	
	Pēc Piebalgas 1671.g.vakas grāmatas	Pēc 1638.g. revīzijas 1)
Ar vienu saimnieku	50	53
Ar diviem saimniekiem	55	53
Ar trim saimniekiem	8	7
	<hr/>	<hr/>
	113	113

Salīdzināti tikai tie ciemati, kas identificējami abos dokumentos.

Saskaņā starp 1671. un 1638.gada datiem ir iespējami pilnīga. Tas liecina, ka pušelniecība 1638.g. revīzijā neatpoguļo pārejošu parādību. Kas zīmējas uz Piebalgu, tad, pēc Kaudzītes Matīsa liecības, pušelniecība tur pastāvēja līdz jaunākajam laikam²⁾.

2) Spriežot pēc 1638.gada arklu revīzijas, Piebalgā pušelniecība būtu radusies tikai 17.g.s. otrā pusē, jo 1638.g. ciematos pušelnieku tikpat kā nav³⁾. Tomēr pušelniecības institūts vispār ir vecāks par 17.g.s., un Piebalgas 1638.g. aina var būt kļūdaina⁴⁾.

1) RA, Liv.1935, II: vol.669, Pēbalgsche Wackenbuch.
2) Kaudzītes Matīss, Vecpiebalga (Rīgā), 21.lpp.
3) Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, 1279.un sek.lpp.
4) Komisija, kas 1638.g.revīdēja Piebalgu, strādāja sevišķi kļūdaini. Sal. ibid. CDLXXIII lpp. Par pušelniecības institūta vecumu sk.A.Švābe, op.cit.118.un sek.lpp.

*Nav arī
ne pieņem
ne kurā!*

*Ar statistiku
reģistrāciju, lai
konstatētu pušelnie-
cības*

Pēc 1688.gada revīzijas datiem, pušelniecība Vidze-
mē vairojama teritoriāli noslēgtā rajonā, proti, Vidzemes
dienvidaustruma daļā, velkot robežu no Gaujienas uz Dzēr-
beni, Nītauri un Doli. Visā rajonā uz dienvidaustrumiem no
šīs aptuvenās robežas līdz Daugavai un Aiviekstei pušelnie-
ku ciematu procents no kopējā ciematu skaita ir lielāks ne-
kā pārējā Vidzemē. Vislielākais procents, kā minēts, ir *Nav
no darba*
Jaunpiebalgas draudzē. Otrā vietā šajā ziņā ir Laudonas *veģas!*
draudze, trešā vietā Vecpiebalgas draudze.

No šī konstatējuma izriet, ka revīzijas materiālos
ciemata jēdziens neatbilst zemnieka saimniecības jēdzionam.

Arpus Vidzemes pušelniecības institūta bija plaši
izplatīts Lietuvā un Baltkrievijā (" potuņpiki "). Arī
tur, gluži kā Vidzemē lielā kadastra laikā, pušelnieki nav
tikai lielajās zemnieku saimniecībās, bet arī sīkākās¹⁾.

Nodibinot kāda laikmeta ciematu skaitu, mums tā tad
viennēr jāpatur prātā, ka ar terminu " ciemats " var apzī-
nēt divējas lietas : 1) ciematu kā vienību attiecībās pret
mišu, kura valdītāji varēja būt vairāki pušelnieki, un 2) ciematu
kā patstāvīgu mājturību ar savu saimnieku, viņa ģimenes lo-
cekļiem un līgtu saimi.

Konstatēsim, kāds bija ciematu skaits Vidzemē ka-
dastra laikā pēc abiem šiem apzīmējumiem.

1) Konce (op.cit. 37. un 38.lpp.) maldās, pielīdzinot Balt-
krievijas un Lietuvas pušelniekus Latvijas un Igaunijas
pusgraudniekiem. Graudniecība principiāli atšķiras no pu-
šelniecības ar to, ka graudnieks ar savu inventāru strādā-
ja saimnieka zemi, saņemot par to daļu ražas. Pušelnieki
turpretim strādāja katrs savu zemi, paturot sev visu ražu.

Vispirms ciemati ar patstāvīgu arkla skaitu.

Kadastra dažādo posmu materiāla apstrādājums dod dažādu ciematu kopskaitu.

Pēc 1681. - 1684.g. mērījuma rezultātiem Vidzemē varam saskaitīt šādu ciematu skaitu : apdzīvoto ciematu un postažu kopskaitis ir 11.588, bez postažām - 11.294, bet, atskaitot tos ciematus, kas mērīšanas laikā nodoti citu saimnieku lietošanā, vai iznomāti nezemniekiem, vai kurus izmantoja muiža, atliek 11.176 ciemati¹⁾.

Pēc 1688.gada arklu revīzijas konstatējam kopā ar postažām 10.268 ciematus, bez postažām - 9687 ciematus, bez postažām un citiem lietošanā nodotajiem ciematiem - 9557 ciematus. Arklu revīzijas materiāli nav uzglabājušies par Rīmi, Lugašiem un Rūjienu, bet par Krimuldu materiāls ir nepilnīgs. Nemaz nav revidētas (tikai mērītas) Rīgas patrimonāllappabala muižas.

Šo arklu revīzijas materiāla robu dēļ nevaram to izmantot kopējā ciematu skaita nodibināšanai, bet šis materiāls ir ļoti vērtīgs, lai konstatētu, cik pilnīgs ir pēc mērījumiem saskaitāmais ciematu skaits.

Tādu ciematu (ieskaitot postažas un saimniecības, kas nebija patstāvīgas), kas ietilpst kā mērījumos, tā saglabātajos revīzijas materiālos, ir 8827. Ciematu skaits, kas minēti tikai revīzijā, ir 1441, bet, kas minēti tikai mērījumos - 2787. Pavisam kopā par abiem dokumentu veidiem

1) Nozudušie mērījuma materiāli restaurēti pēc 18.g.s. kopijām ERKA.

8827
1441
2787

13.055

9687

Jatic

2

2 "vii" = ? Land?

}}

1441

konstatējami 13.055 daļādi ciemati.

Vai mērijumos saskaītāmie 11.176 apdzīvotie un patstāvīgie zemnieku ciemati ir visi, vai arī šiem skaitļiem vēl pieskaitāma daļa ciematu, kas neietilpst mērijumos, bet gan tikai arklu revīzijā? Salīdzinot 1638.gada arklu revīzijā ierakstītos ciematus ar 1681. - 1684.g. mērijumā ierakstītajiem ciematiem un 1686.gada arklu revīziju, redzam, ka ir tādas mājas, kas ietilpst abās revīzijās, bet nav minētas mērijumos. Piemēram, Jūdašos 1681.g. mērijumā trūkst Uusbasch, Wiese un Quäcke mājas, kas ir atrodamas abās revīzijās. No tā varam secināt, ka mērijumā atsevišķas mājas var būt izlaistas. To apstiprina fakts, ka otrā mērijumā figurē tādi māju nosaukumi, kas nav pirmajā mērijumā. Tāds izlaidums iespējams pirmā mērijumā tad, ja katra māja nebija jāuzmēra atsevišķi, bet kaimiņu zemi, kam bija kopējas robežas, varēja mērīt kopā. Tā tad konstatējums, ka pirmā mērijuma deskripcijā un kartēs neietilpst visas mājas, nebūt nenozīmē, ka šo māju zeme nebūtu uzmērīta.

Savos turpmākajos aplēsumos par apdzīvoto un patstāvīgo ciematu skaitu 17.g.s. 80-tajos gados Vidzemē pieņemam skaitli, ko iegūstam šādi. Kā mērijumā, tā revīzijā konstatējamam apdzīvoto un patstāvīgo ciematu skaitam pieskaitām ir tikai revīzijā, ir tikai mērijumā konstatējamos tā paša rakstura ciematus.

Aplēsums dod 12.272 ciematus vai noapaļojot - 12.300 ciematus.

*Rojas
pabūvs
pajūbās* *Ergeme
Rūjoni
Rūjiena
Dz. Krievu
doz*

Ja izdotos identificēt ciematus, kas nōrijumā ierakstīti ar citu vārdu nekā revīzijā, šis skaitlis sama-
zinātos. No otras puses, par tiem augšā minētajiem novadiem, par kuriem revīzijas materiāls nav saglabājies, var sa-
gādīt ciematu skaita pieaugumu līdzīgi kā pārējās draudzēs.

Pieņemot, ka šis eventuālais pieaugums atbilst iden-
tificēšanas gadījumos sagaidāmajam samazinājumam, varam ar
lielu palīdzību aplēsto ciematu skaitu likt turpaāko aprē-
ķinu pamatā.

Nosakot pēc kadastra materiāliem kopējo ciematu skai-
tu 12.272, varam mēģināt aplēst arī zemnieku saimniecību
skaitu, ņemot vērā pušelniekus.

Pēc 1688. gada revīzijas, to ciematu skaits, kam no-
sakāms saimnieku skaits ciematā, bija 9766. Šie 9766 ciema-
ti pēc saimnieku skaita grupējas šādi :

Ar 1 saimnieku	8108
" 2 saimniekiem	1433
" 3 "	188
" 4 "	28
" 5 "	4
" 6 "	4
" 7 "	1
	<hr/>
	9766

Pēc beig.
šeit, ka
bez postīj.
by tikai 9687
ciemat.
Postījās saim-
nieku skaits
126 1000
ka mē!

Uz apm. 9800 ciematiem pēc šīs tabulas jāskaita
11.800 saimniecības.

Šajā statistikā neietilpst Jurgaši, Ergeme, Rūjiena

un Rīgas patrimonāllagabals, jo par šīs draudzēs sagla -
 btais materiāls nav izlietojams pušelnieku skaita noteik -
 ņšanai. Tā kā šīs draudzes atrodas ārpus pušelniecības
 galvenā izplatības rajona, tad pušelnieku relatīvo skaitu
 tās neapvairo. Varam pieņemt, ka rēķinot trūkstošajās
 draudzēs un angļējā tabulā neietilpstošajos ciematos pro -
 porcionāli tikpat daudz saimniecību, cik bija zināmajos
 9766 ciematos, ar to vairāk pieskaitītais saimniecību
 skaits kompensēs istrākumu, ko radīja neilnīgā pušelnieku
 reāistrācija zināmajos 9766 ciematos. Visos 12.272 ciema -
 tos pēc tāda aplēsuma būtu 14.800 zemnieku saimniecību.

Šis skaitlis uzskatāms par vērtējuma apmēro robežu. Par
 zemāko robežu jāuskskata 14.300 saimniecības ($12.272 + 2028$).
 Vidzemē 1888.gadā tā tad varam skaitīt 14.500 zemnieku saim -
 niecības.

Šo skaitli jau varētu salīdzināt ar tagadējo saim -
 niecību skaitu, ja mūsu modernā statistika konsekventi būtu
 definējusi saimniecības jēdzienu. Tā kā tā tagad konsekven -
 ti neturas pie viena saimniecības apzīmējuma, tad no 1935.
 gadā Vidzemē saķaitītajām 82.942 saimniecībām ar 1937.gada
 skaitliskas datiem var salīdzināt tikai 64.802 saimniecības¹⁾

Ar 1888.gada datiem varētu salīdzināt minētās 82.942
 saimniecības. Neievērojot daudzējādās atšķirības starp 1888.
 gadu un citu laikiem, varam teikt, ka toreizējais saimniecību

1) Sal. V. Jolāns un A. Valdups, Vispārīgā apzīmējumu un mēroņu
 skaitliska Latvijā 1935.gadā (Rīga, 1938), 9.lpp. un
 A. Valdups, Vispārīgā apzīmējumu un mēroņu skaitliska Latvijā
 1937.gadā, (Rīga, 1938), 15.lpp.

skaitis bija nepilna sestdaļa no tagadējā.

Bez apdzīvotajiem ciematiem, kadastra materiālos atrodamas ziņas arī par neapdzīvotiem ciematiem, kuru skaits par postām. 1018 postāžas konstatēšanas kā revīzijā, tā mērījumos. 339 postāžas minētas tikai revīzijā un 52 minētas tikai mērījumos, kopā 1409. No 87 skaita Turaidas, Nītaures un Madrienas draudzēs vien ir 407 ciemati, t.i. 29 %. Nav domājams, ka tieši šajās draudzēs varētu būt kādi cēloņi, kuru dēļ sevišķi liels postāžu procents tur būtu nerādā parādība. Tādēļ jāpieņem, ka kadastrā postāžu jēdziens nav vienveidīgs. Spriežot pēc 1638. gada arklu revīzijas sīkaka postāžu raksturojuma, par postāžām apzīmēja gan tādus neapdzīvotus ciematus, kas bija iekopjami ar smērē un pūšm, gan arī tādus, kuru zeme bija pilnīgi apaugusi ar mežu un kuru iekopšana bija tikpat liels darbs, kā jaunajamniecības ieviešana mežā.

Kāpēc ne?

16. 18.

Ja viens muiža šādas pilnīgi ar mežu apaugušas postāžas vēl apzīmēja ar īpašu vārdu, bet otrā veids ne, tad varēja rasties stāvoklis, ka dažās vietās postāžu skaits bija liels, dažās mazs. Nevienmērīgais postāžu sadalījums novados, kas izsauktas lielā kadastra materiālos, arī būs izskaidrojams ar šādu dažādu pieeju postāžu apzīmēšanai.

Līdz ar to kadastra datus par postāžām nevaram izlietot, lai spriestu par zemes apdzīvotību kādā agrākā laikā posmā.

Postāžu jēdziens vēl citā ziņā nav viennozīmīgs. Piemēram, par kādu Siguldas postāžu lasām "Kissī šr šde mon i

bruuk "1). Kā redzam, bija lietotas un nelietotas postašas. Postašas lietoja kaimiņu zemnieki, maksājot par to muižai īpašu tiesu (dažreiz šo tiesu sauc par "Kreuzkorn", līdzīgi apķilātai labībai), vai arī tās lietoja pati muiža. Vērojami arī tēdi gadījumi, ka postašas lieto citi zemnieki bez muižas atļaujas. Postašu lietošanu muiža dažreiz veicināja, aizrādot, ka tā pasargā zemi no aizaugšanas. Citur turpretim muiža postašas lietot neatļāva, motivējot savu rīcību ar to, ka nevar pieļaut zemes noplicināšanu. Vietās, kur postašas ilgstoši lietoja kaimiņi, tās reizēm sadalīja to lietotājiem²⁾.

Pastāvēt tik lielai dažādībai praksē, protams, nevaram izmantot datus par postašām kādiem tālākiem secinājumiem.

Meklējot iespējas mūsu noteiktā ciematu skaita kritikai, rodas jautājums, vai ir vēl kāds avots, kas ļautu spriest par ciematu skaitu 17.g.g. ?

Tāds avots varētu būt muižu grāmatas, vakas grāmatas un citi muižu dokumenti. Tomēr par visu Vidzemi tādas dokumentus nevaram saņemt.

Varētu domāt, ka ziņas par ciematu skaitu iespējams iegūt no mācītāju ziņojumiem. Tiešām, mācītāji savos pārskatos parasti min savas draudzības ciematu skaitu.

Salīdzinot šos skaitļus ar arklu revīzijas datus,

1) ERMA, Ailasens etc. deskripcijas grāmata, 50. lpp.

2) Visi fakti par postašām pēc: Oksendernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.-1654. un Vidzemes 1638. gada arklu revīzija, pasia.

*Kāpēc ne pēc Lielā
Krievijas ?*

rel. 08/19

tomēr jākonstatē, ka uz mācītāju statistiku nevaram paļauties.

Piemēram par Limbašiem 1697.gadā mācītājs ziņo, ka draudzē esot 300 ciemati, kamēr pēc 1688.gada arklu revīzijas datiem draudzē iznāk 286 ciemati. Vēl citās draudzēs ziņas ir šādas (iekavās minētie dati pēc arklu revīzijas):

Glika vizitācijas protokolā 1688.gadā atzīmēts, ka Tirsas draudzē esot 240 ciematu (309).

Straupes mācītājs 1697.g. ziņo par 270 ciematiem (281).

Par Ērgļu draudzi mācītājs sniedz šādus datus : Ērgļos 68 ciemati (68), Ogrē - 50 (73), Jumurda - 20 (30), Vējavā - 10 (13), Cirstos - 4 (3)¹⁾.

Mācītāju ziņojumu dati jau ar to vien, ka ciematu skaite niēts apaļos skaitļos, demonstrē savu nedrošību. Zīmīgi, ka tie ir vienmēr zemāki nekā mūsu dati, pat zemāki par to ciematu skaitu, kāpus varam identificēt kā mērījumos, tā revīzijā.

Labākais avots ciematu skaita noteikšanai tā tad ir kadastra materiāls. Konstatēt mācītāju ziņojumu nedrošību ir ļoti svarīgi Kurzemes saimniecības vēstures pētījumiem, kur trūkst tik labu avotu, kādi par Vidzemi 17.gls. ir 1638.gada arklu revīzija un lielais kadastrs.

1) Mācītāju ziņojumi apkopoti RA, Liv.II, 1935: vol.618.

Vīrieši

Iedzīvotāju skaits ciematos.

Tā kā dati par vīriešu skaitu ir drošāki nekā dati par sievietu skaitu, ciemata apdzīvotības raksturošanai izvēlēsimies tikai ciemata vīriešu skaitu.

Grupējot ciematus pēc to vīriešu skaita, rodas šāds pārskats :

Vīriešu skaits ciematā	Ciematu skaits	Vīriešu skaits ciematā	Ciematu skaits
0	3	10	78
1	203	11	40
2	915	12	21
3	1827	13	12
4	1904	14	7
5	1336	15	2
6	935	16	1
7	554	vairāk par 16	1
8	300	nezināms skaits	
9	153		3997
		Kopā	12.209 ¹⁾

Ciematā ar 3 - 5 vīriešiem pēc šīs tabulas ir valdošais tips. Arī atsevišķos novados vērojama gandrīz tā pati aina. Tā tad apm. 40 % ciematu būtu 6 - 10 iedzīvotāji. Šo datu nosīmi mūsu konstatējums, ka revīzijā neregistrēja visus iedzīvotājus.

1) 12.272 ciemati un 17 piedzīvotāji, resp. piedzīvotāju saimniecības Salacas draudzē.

Arī par saimniecību lielumu pēc šiem datiem nevar spriest, jo pušelniecības nevienāda izplatījums padara datus šajā virzienā nesalīdzināmus.

Tomēr sīnīgā kārtā tajos novados, kur pušelniecībai bija lielāka lopa, nebūt nav iedzīvotāju skaita ziņā lielākie ciemati. Tikai tādās ekstrēmās pušelniecības novados kā Jaunpietāles draudzē visvairāk ir ciemati ar 7 iedzīvotājiem (vīriešiem), kas, salīdzinot ar pārējām draudzēm, nozīmē maksimumu.

Ciematu grupējums pēc iedzīvotāju (vīriešu) skaita tā tad nav izlietojams, lai spriestu par ciematu lielumu. Šī grupējuma nozīme meklējama citā plākenē. Pēc tam, kad būs apstrādāts revīzijas materiāls par Dienvidigauniju, ar šī grupējuma palīdzību varēs atsegt event. atšķirības apdzīvotības ziņā starp Vidzemi un Dienvidigauniju. Tāpat šis grupējums noder salīdzinājumiem ar 1638.gada arklu revīzijas datiem.

Kurš?

Zemnieku zeme.

25 ar zemnieku lietotās z.

Spriešot pēc pirmā mērījuma, zemnieku zemes kopplatība bija (atskaitot muižu lietotās zemnieku pastažas):

Tīrums	<u>142.020</u>	⁷ / ₇₆	mucas vietas
Atmota	<u>7.058</u>	⁶⁵ / ₉₆	" "
Līdzums	<u>35.496</u>	⁷ / ₁₆	" "
Kopā	184.575	⁶¹ / ₂₉₃	mucas vietas

130 g. citi skaiti

Minētās platības bija 75 % no visas aņanzemes, pārējais bija muižas zeme un nannieku zeme.

Kodāts ?

Atsevišķās draudzēs zemnieku agramzemes procents no kopplatības svārstās šādi :

	Draudžu skaits
Zem 50 %	1
51 - 60 %	2
61 - 70 %	19
71 - 80 %	33
81 - 90 %	8
91 - 100 %	1

*Net. darba veģija
vairāk un
prijas skaits ?*

Šī tabula galvenos vilcienos atspoguļo relatīvo kļau-
šu smagumu atsevišķās draudzēs. Tomēr tādā draudzē, kā Kat-
lakalnā, kur zemnieku zeme bija tikai 27 % no kopējās agramze-
nes platības, par kļaušu smagumu pēc šiem datiem nevar spriest.
Starp Katlakalna zemniekiem bija liela daļa zvejnieku, bet
muižu laukus apstrādāja ar algotiem strādniekiem un pusmui-
niekiem. Līdzīgi apstākļi ir arī citos zvejniecības rajonos,
 kaut arī tie neizpaužas tik galējos skaitļos kā Katlakalnā.

Relatīvi visvairāk zemnieku agramzemes bija Lubānas
draudzē (93 %). Slikto satiksmes apstākļu dēļ un tādēļ,
 ka zemnieki šeit dzīvoja ļoti izkaisīti, muižas saimniecība
 šajā draudzē nevarēja attīstīties. Vislielākā draudžu skai-
 tā zemnieku agramzemes procents no kopējās agramzemes ir 71 -
 80. Tādēļ arī vidējais procents labi raksturo zemnieku agram-
 zemes vietu, ja skaita tikai platību.

Kas zinējas uz zemnieku agramzemes lomu kopējā pro-
 dukcijā, tad vēlreiz jāpasvīturo, kā ar platību šo lomu nevar

raksturot. Rūpīgāka kopšana un labāka zemes mēslošana pa-
nāca to, ka no zemnieku zemes raža bija ievērojami lielāka,
nekā no muižas zemes.

Tāpat kā muižas zemi, arī zemnieku zemi parasti ap-
strādāja pēc 3 lauku sistēmas. Tas redzams no vairākiem
piemēriem speciālā iedalījuma datos. Piemēram, Alūksnes
Ollusingh ciematā (laikam Mēlupes pag. Alūksne) 1689.
gadā Bekmaņa uzņēmījusā uzrādīta rudzu laukā 15 $\frac{1}{2}$ mu-
cas vietas, miešu laukā 15 $\frac{3}{4}$ mucas vietas, papuvē 16
mucas vietas.

Kaut gan trīslauku sistēmas katra lauka lielums spe-
cificēts tikai lielākajos zemnieku ciematos, nevar būt šau-
bu, ka arī mazajos ciematos tīrumus strādāja pēc trīslauku
sistēmas.

Tā kā tas pats zemnieks veica lauku darbus kā muižā,
tā zemnieku ciematos, tad arī zemes apstrādāšanas veidi bija
vienādi kā muižā, tā zemnieku sētā.

Tādēļ varam teikt, ka trīslauku sistēma 17.g.s. jau
pilnīgi ieviešusies un nostiprinājusies. Ja arī blakus pa-
stāv līdzsaimniecība, tas tās nozīme jau sāk norietēt.

Salīdzinot ar muižu, ir raksturīgi, ka zemnieku lau-
ki daudz mazāk atstāti atmatā nekā muižu lauki. Kamēr no
zemnieku tīruma zemes atmatā ir 4 %, tikmēr no muižas tīru-
ma zemes atmatā ir 7 %. Šis parādības iemeslus esam izskai-
drojuši, apcerot muižu zemi.

Ja pēc pirmā mērījuma datiem varējām spriest par

zemieku zemes kopplatību, tad svarīgo jautājumu par zemnieku zemes labuma kategoriju relatīvo sadalījumu var apgaismot ar speciālā iedalījuma datiem.

Sekojošā tabulā redzams, kāda ir speciālā iedalījuma ciematu zemes platība pēc labuma šķirām. (Ar jautājumu apzīmēta to zemnieku zeme, kam labuma kategorijas nebija apzīmētas.)

Kopaina par visu līlī zemnieku ciematu zemi ir šāda (nucas vietās pa 14.000 kv.-ol.; daļas noapaļotas; līlī ciematu skaitā ietilpst arī piegriežumi) :

		Tirumi	Atmata	Lidums
I	Šķira	87	-	8
II	"	2691	85	573
III	"	4979	337	4497
IV	"	1320	146	2086
?	"	3250	93	3478
Kopā		12.327	661	10.642

*Kuros
novērtis!
Kartez!*

		Birsis	Nora
I	Šķira	10	-
II	"	1049	1.459
III	"	7500	20.547
IV	"	4142	16.578
?	"	3323	9.252
Kopā		16.024	47.836

Ja aplēšam labuma šķiru procentuālo sadalījumu, ņemot vērā tikai to zemi, kam labums ir zināms, tad gūstam

Šādu pārskatu :

	Tīrumi	Atmata	Līdzums
I šķira	1,0	0,0	-
II "	29,6	15,0	8,1
III "	54,9	59,3	62,7
IV "	14,5	5,7	29,2
Kopā	100 %	100 %	100 %

	Birzis	Nora
I šķira	-	-
II "	8,3	3,8
III "	59,1	53,2
IV "	32,6	43,0
Kopā	100 %	100 %

Redzam, ka trešās šķiras zeme speciālā iedalījuma novados bija valdošais tips. Šis konstatējums iegūs lielu noāmi mūsu lauksaimniecības vēsturē tad, kad būs izdarīts modernais kadastrs tajos pašos novados. Šinī sakarā interesantā salīdzināt zemes bonitēšanas noteikumus Lielā kadastra laikā ar Latvijas kadastra noteikumiem. Pēdējos apzemesi iedala 9 šķirās¹⁾. Trūdvielu kārtas biežuma ziņā Lielā kadastra prasības I šķiras apzemei ir augstākas nekā modernā kadastra I un II šķirai (60 cm pret 25 cm tagad). Lielā kadastra II šķira apmēram atbilst tagadējai III šķirai, agrākā III šķira tuvojās tagadējai IV - VI šķirai, kamēr Lielā kadastra IV šķira atbilst tagadējai VII - IX šķirai. Kā modernajā, tā Lielajā kadastrā ņem vērā arī

1) Kadastra likums un instrukcija (Rīgā, 1934), 16. un sek. lpp.

augšanas krāsu, ko varam salīdzināt kā vienas, tā otras no-
teikumos. Pārējās augšanas pazīmes, kas minētas lielajā
kadastrē, nav iespējams tieši salīdzināt ar Latvijas ka-
dastru.

Zemnieku sējumi!

Zemnieku sējumi un ražas.

Ziņas par 1687./88.gada izejas daudzumiem zemnie-
ku saimniecībās ievāca 1688.gada arhīvu revīzijā. Dati ir
daudz nepilnīgāki par muižu sējumiem un aptver tikai 2666
ciematus 31 draudzē. Tā tad dati ir minēti par 21,8 % no
ciematu kopskaita.

Pārvēršot avotā minētos datus Rīgas pūros un sa-
skaitot, dabūjam šādu ainu :

2.666 ciematos izeja :

Rudzus ...	11.120	Rīgas pūros	-	46 %
Miežus ...	6.725	"	"	- 28 %
Auzas	6.314	"	"	- 26 %

Kopā 24.159 Rīgas pūros - 100 %

Ja skaitām, ka pārējos ciematos, par kuriem datu nav, iz-
seja caurmērā tikpat daudz kā šajā piektdaļā, tad visos
12.222 ciematos kopējo izejas daudzumu varam vērtēt šādu:

Rudzi ...	51.000	Rīgas pūri	
Mieži ...	31.000	"	"
Auzas ...	29.000	"	"

111.000 Rīgas pūri

precīzāki būtu izdarīt vērtējumu novis pēc ciematu
skaita, jo ciemati dažādos novados bija dažāda lieluma, bet

Kets de

///

pēc apsētās augszemes. Tomēr šāds paņēmieni nav realizējams. Iemesls ir tas, ka pārāk liels skaits zemnieku ciematu mūsu materiālā ir ar kopā samērītu zemi, pie kam daļiem no šiem kopā samērītajiem ciematiem sējumi ir minēti, bet citiem nav minēti.

Lūkosiā tādēļ aplēsuma rezultātus novērtēt ar citu paņēmieni, ņemot par pamatu zemnieku zemes kopplatību. Operējot ar tiem pašiem izejās daudzumiem uz platības vienību, kādus lietojām, aplēšot, mauku sējumus, varam noteikt kopējo izejās daudzumu. Augšā minētajos 2.666 ciematos no kopējā izejās labības daudzuma 46 % bija rudzi, 28 % mieži un 26 % auzas. Tas nozīmē, ka ar rudziem bija apēti 54 % no platības, ar miežiem 30 %, ar auzām 16 %. Zemnieku un Cēsu namnieku augszemes kopplatība ir 143.026 mučas vietas tīrumu un 35.558 mučas vietas līduma. Skaitot, ka no augszemes bija apētas $\frac{2}{3}$, un pieņemot, ka līdumā izej uz pusi mazāk sēklas, kopējā apēstā platība pielīdzināma 113.000 mučas vietās jeb 55.900 ha.

Šai platībai atbilst šādi izejās daudzumi :

Rudzi	106.700 pūri
Mieži	63.200 "
Auzas	60.500 "
	<hr/>
	230.400 pūri

Starpība ar pirmo aplēsuma paņēmiena iznākumu ir tik liela, ka pirmo paņēmiena jau norādītās nedrošības dēļ tā rezultāts jānoraida. Bez tam rodas šaubas par to, vai vispār reģistrā-

cijas dati par zemnieku sējumiem pelnī ticamību. MS₁

Ziņas pierakstīja tikai pēc zemnieku liecības, neizdarot nekādu pārbaudi, un turklāt šīs ziņas par sējumiem nebut nebija galvenais, ko vēlējās iegūt. Par to liecina arī tas, ka šīs ziņas ievāca tikai epn. par pusi no visām draudzēm un tikai par priedaļu no visiem ciematiem. Vispār zemnieku sējumu registrācijas dati arī citos laikos ir nedroši. Piemēram, par 18.g.s. otrā pusē izdarīto zemnieku sējumu un ražas registrāciju Hupels liecina, ka dati neotbilstot patiesajam stāvoklim, bet esot zemāki (Top.Nachr. I, 546.lpp.). Lielāka ticamība sējumu registrācijas datiem ir 1630.gada arklu revīzijā, kad sējumu registrācijai bija ierādīta svarīgāka loma.

Aplūkot zemnieku izsēto labības daudzumu pēc arāmsenes, nepāra vārā, ka arī arāmsenes platība koreģējama, piešķūtot nepilnīgi uzskērito lūdumu. Izdarot šo korektūru, zums būtu jāpavairo izsēto sēklas daudzumi par 15%. Vērtējot, ka par šādu tiesu zemnieku izsējas daudzumi sēklas trūkuma un citu iemesla dēļ varēja gada no gada svārstīties, varas atstāt aplēstos skaitļus nekoreģētus.

Izejot no izsējas daudzuma aplēsama, mēģināsim uplēt zemnieku lauku kopražu. Šis jautājums ir grūtāk atrisināms, nekā par muižu kopražu. Vienīgais fakts, ko par pētījumu iekrēta zemnieku lauku ražām zinām, ir tas, ka Hastera, renšelds un Strokirke sevā 1639.g. 14.decembra paskaidrojumā¹⁾ apliecinā, ka no tā paša labuma zemes platības

1) KA, Cameralia, Österejß. rev. Lifland 1630. Skriv. till Rungl. Maj:t.

zemnieku lauku ražas esot lielākas nekā muižas lauku ražas
(... När hoffländernes fruchtbarheet och inbergning mehr-
endehls sällre än bondeländernes ...). No parādību minē-
tajā dokumentā izskaidro ar to, ka zemnieku lauki neesot
tik lieli kā muižas lauki un ka zemnieks pats baudot sava
darba augļus. Līdzīgu spriedumu par zemnieku saimniecību
1684.gadā kamerkolleģijas sēdē izteica Strokirks¹⁾. Zem-
nieki savā saimniecībā strādājis ar lielāku prieku, tādēļ
zemnieku saimniecības esot labākā stāvoklī nekā muižu
saimniecības. Par to Strokirks esot pārliecinājies, izda-
rot kalkulācijas Uksenērnas muižas.

17.gadsimta avotos neizdevās atrast datus par zem-
nieku lauku ražas lielumu vienai gadā. Tā kā zemnie-
ku saimniecības lopu skaits bija relatīvi lielāks un līdz
ar to bija iespēja laukus labāk mērot, sagaidāms, ka zem-
nieku laukos raža bija lielāka nekā muižu laukos. Mūsu
avotos neatrodam apliecinājumu tādām faktam, kādu min krievu
avoti, proti, ka galējais, kad muižas laukiem pietrūka mēs-
li, tie bija jāuzved zemniekiem no saviem krājumiem²⁾.

Ja pieņemam, ka ražas augstums muižās atbilst zem-
nieku lauku ražu zemākajam līmenim, tad par Vidzemes zemnie-
ku saimniecību lauku kopražas zemāko robežu varam skaitīt

440.000	pūras ražu
260.000	" miežu
153.000	" auzu.

} 2. līnija

1) KA, Kamarkolleģii arkiv. Protokoll 1684, 10. III, 260.-272.lpp.
2) Gotjē, op.cit., 316.lpp.

Kā šie skaitļi saskan ar vērtējumiem līdzšinējā literatūrā ?

Pēc Hāgemeistera domām, zemnieku lauku kopraža bija otrtik liela kā muižās¹⁾. Mūsu vērtējums turpretim dod trīskārtēju muižu lauku kopražu. Šai ziņā esam vienis prātis ar Līvu, kas spriež, ka zemnieku lauku kopraža ievērojami pārsniedza muižu kopražas divkārtšos apmērus²⁾. Lai pārbaudītu augšējo vērtējumu, varam mēģināt aplēst kopražu pēc pienākumiem, kas zemniekiem bija jāpilda, un viņu uzturam un saimniecībai vajadzīgās labības daudzuma. Diemžēl, jautājumā par zemnieku uzturu materiāli ir pārāk trūcīgi, lai secinājumi būtu droši. Vispār Vidzemē uz 1 iedzīvotāju 17.g.s. uzturam mēdza skaitīt 6 pūrus rudzu³⁾. Svarā tas atbilstu apmēram 260 - 300 kg resp. 1400 - 1600 Kal. dienā. Pēc Hermana Neidenburga datiem, kurus apstrādāju citā vietā⁴⁾, vienas personas uzturā no labības ietilptu 7 pūri rudzu un 1 pūrs putrainu, kas dotu 2.700 Kal. dienā. Izejot no šiem abiem avotiem, uz pilnpatērētāju⁵⁾ skaitīsim 6 - 8 pūrus jeb

1) Hāgemeister, op.cit. 23.lpp.

2) O.Liiv, op.cit. 167.lpp.

3) Sal.dokumenta pielikumu autora "Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados", Senatne un māksla, 1936., III, 60.lpp. un 1681.g. bruņniecības ierīgojumu, DVIZ, 1937., 115.lpp.

4) Ukcensērnas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 112.lpp.

5) Pēc Vācijas statistikas prakses līdz 10.g. vecus bērnus skaita par 0,50 pilnpatērētājiem, 10-15 g.vecus - 0,75, sievietes,vecākas par 15 gadiem - 0,90,vīriešus,vecākus par 15 gadiem-1,00. Pēc Lielbritānijas statistikas prakses bērni līdz 10 g.v. ir 0,5, 10-13 g.v. - 0,6; zēni, 14-15 g.v.-0,8; meitenes,14-15 g.v.-0,7; sievietes,vecākas par 15 g.-0,8; vīrieši,vecāki par 15 g.-1,0 pilnpatērētājs. Savā aptuvenajā aplēsumā skaitīsim bērnus līdz 15 g. par 0,75; sievietes,vecākas par 15 g. - 0,90; vīriešus - 1,00 pilnpatērētāju.

fikt.

vidēji 7 pūrus labības. No 120.000 personām, kurām bija jāpārtiek no zemnieku ciematu ražas atlikuma, $\frac{1}{3}$ skaitām par bērniem, bet puse no visiem iedzīvotājiem būtu sievietes. Tas kopā dotu 106.000 pilnpatērētājus. Skaitot uz katru 7 pūri labības, kopējais daudzums būtu 742.000 pūri.

Pēc lieluma nākošais postenis ir sēkla. Tās daudzumu pieņemsim saskaņā ar jau izdarīto aplēsumu. Par kunga tiesu jāsaka, ka tā katrā maišā ir citāda, bet tipiskas nodevas pārskatu devis A. Švābe, ko šeit izlietojam¹⁾: vidēji no arkla bija jāmaksā 14 pūri rudzu, 15 pūri miežu un 11 pūri auzu. Aplēsumā par pamatu ņemam 1690.g. arklu skaitu - 3.150. Mācītāja tiesai rēķinām 1 pūru rudzu, 1 pūru miežu un 1 pūru auzu²⁾.

Kroņa tiesai skaitām 5 pūrus rudzu, 5 pūrus miežu un 4 pūrus auzu³⁾.

Pēc šiem datiem konstatējam šādu vajadzīgās labības daudzumu:

	<u>P ū r o s</u>	
	<u>Rudzi un mieži</u>	<u>Auzas</u>
Sēklai	170.000	60.500
Uzturam	742.000	?
Kunga tiesai	91.400	35.000
Mācītāja tiesai ...	14.600	3.100
Kroņa tiesai	31.500	9.500
Kopā	1.049.500 Min.	108.100

1) A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, (Riga, 1929), 211.lpp.
 2) Ibid., 215.lpp.
 3) Ibid., 215.lpp.

Atbilstoši sadalot, tas būtu 640.000 pūri rudzu, 410.000 pūri miežu un 108.000 - 240.000 pūri auzu¹⁾. Tas nozīmētu, ka rudzu raža būtu sestais grauds, miežu raža - 6,5 un auzu raža - ceturtais grauds, ieskaitot sēklu. Vai tāda raža bija iespējama? 2

Lai iegūtu 5. - 8. graudu, Uksenšernas muižās uz - skatīja par nepieciešamu uz pūrvietas dot laukiem mūsu daudzumu, kādu ieguva no trim govīm²⁾. ➔

Tāds mājlopu skaits, pieskaitot arī sīklopus un zemnieku saimniecībā nodarbinātos darba lopus, pēc mūsu avotiem nesamāc, un no šī viedokļa tik augstas lauku ražas nebūtu iespējamas. Tomēr liekas, ka prasība pēc 3 govīm uz pūrvietas bija pārspīlsta. 11 1/2

Jonsons savā apcerējumā, kas attiecas uz 19.g.s. sākumu, par normālu zemnieku lauku ražu no trešās šķiras tīruma zemes skaita šādu ražu virs sēklas : rudziem sesto graudu, miežiem piekto, auzām ceturto graudu³⁾. 2

Trešās šķiras tīruma zemes, spriežot pēc speciālā iedalījuma datiem, Vidzemē bija visvairāk. Nevaram pārbaudīt, vai arī 17.g.s. sasniedza tikpat augstas ražas kā mināts Jonsona aplēsumā, bet Jonsona liecības gaismā iegūst lielāku ticamību mūsu aplēstie dati par zemnieku lauku ražas augstumu un līdz ar to arī par kopražas lielumu.

1) Proporcioniāli minimālās ražas datiem.

2) Muižas grāmatas, 95. un sek.lpp.

3) J. Johnson, Abhandlungen aus und zu der Veranschlagung der Bauerländereien in Liv- und Kurland (Mitau, 1835), 113.lpp.

Rodas jautājums, vai zemnieks neko neatlicināja no labības ražas tirgum un vai arī event.pārdevumu nevajadzētu ietilpināt aplēsumā. Avotos apliecināts, ka labību zemnieki Rīgā ievēdot maz¹⁾. Galvenais zemnieku ražojums, ko pārdeva un par ko ieguva naudu kunga tiesai un iepirkumiem, bija līni.

Ja mūsu iepriekšējā aplēsumā ieskaitītu zemnieku labības pārdevumus, tad no otras puses jāsamazina kunga tiesai un kroga tiesai paredzētie daudzumi. Visā 17.g.s. avotos atrodam liecības, ka zemnieki prāvu kunga tiesas daļu palika parādā. Par sakaru starp zemnieku labības pārdevumiem un kunga tiesas parādiem liecina atkārtotie aizliegumi zemniekiem pārdot labību, iekams nav nobērtas kunga tiesas.

Saldzinājumā ar stāvokli 200 gadus vēlāk zemnieku saimniecību lauku ražās vērojamas šādas pārmaiņas :

	<u>Kopraža pūros</u>	
	<u>1687.g.</u>	<u>1888.g.</u> ²⁾
Rudzī	640.000	1.051.635
Mieži	410.000	889.563
Auzas	240.000	1.185.642

Pieņemot 17.g.s. datus par 100, samārs starp zemnieku sējumu platībām un lauku ražām divi simts gados mainījies šādi :

- 1) RA, Liv.14. Sal. arī O.Liiv, op.cit. 156.lpp.
- 2) Обзор Лифляндской губ.1888 год (Rīga,1889).

	<u>Sējumi</u>	<u>Ražas</u>
Rudzī 138	138	164
Mieži 202	202	216
Ausas 490	490	495

Kā redzams, zemnieku saimniecībās nav tik liels labības sējumu platības relatīvais pieaugums, kādu konstatējām muižās. Arī kopraža zemnieku saimniecībās nav pieaugusi tik lielā mērā kā muižās.

*Uz
goda
i*

Zemnieku lopu skaits.

Pavisam ziņas par zirgiem un vēršiem 1688.g. arklu revīzijas materiālos savāktas par 8210 ciematiem, t.i. 86 % no revidēto apdzīvoto patstāvīgo ciematu skaita un 67 % no ciematu skaita, ko liekam mūsu aplēsuma pamatā. Ziņas par govīm ievāktas no 8043 ciematiem, t.i. attiecīgi no 84 % un 65 %.

Revīzijas instrukcijas 13.§ paredzēja aptauju par zemnieku mājlopiem tikai kroņa muižās. Tomēr šīs ziņas ievāca arī privātās muižās, un savāktie dati attiecas uz 58 % no kopējā privāto muižu ciematu skaita.

Vispirms konstatēsim un kritiski novērtēsim darba lopu skaitu.

Zemi 17.g.s. Vidzemē strādāja ar zirgiem un ar vēršiem. Vēršu izmantošanu zemes strādāšanā propogandēja lauksaimniecības rokas grāmatas^{x)} un muižas^{xx)}. Tomēr

x) unxx) sk. nūk.lpp.

Vidzemē vēršus lietoja samērā maz. Šāda parādība konstatējama kā 1638.gadā, tā 1688.gadā. Vidzemes mērogā vēršu skaits minētajos 50 gados relatīvi bija pieaudzis. Kamēr 1638.gadā uz saskaitītajiem 9495 zirgiem nāca 975 vērši, t.i. vēršu skaits bija 10,3 % no zirgu skaita, tikmēr 1688.gadā uz 21.566 saskaitītajiem zirgiem bija 4402 vērši, t.i. 20,2 %. Šī parādība ir tieši pretēja novērojumiem Krievijā. Kamēr Maskavas apkārtnes rajonā 16.g.s. zemes strādāšanai vēl lieto vēršus, tikmēr 17.g.s. tie pilnīgi izzuduši¹⁾. Pie mums vērši lauku darbos, kā liekas, izzūd 18.g.s. Turpretim Lietuvā 18.g.s. zemnieku saimniecībās vēršu skaits ir pārsvarā par zirgu skaitu²⁾. Igaunijā vēršus 17.g.s. beigās lietoja vairāk nekā Vidzemē. Tas redzams O.Līva disertācijā publicētajā tabulā³⁾. Pēc šīs tabulas varam aplēst, ka 1388 ciematos, kas izraudzīti no dažādiem Igaunijas novadiem,

no 1epr.1pp.:

x) Salomonis Guberti, Stratagemata oeconomicum oder Akker-Student (Rīga, 1688), 114.lpp. "Es ist eine gerathene Sache mit Ochsen, den Ackerbau zu bestellen, sie werden zwar bald müde aber sie essen sich bald satt, kosten weniger zu halten als ein Pferd, wenn sie alt worden kan man sie schlachten nachdem sie einen Sommer frey gelauffen, geben viel Falch".

xx) Erika Uksenhernas 1653.g. 8.februāra noteikumi muižu saimniecībai: "Jeder Amtman muss sich befleissigen, dass so wohl in den Höfen, als bei den Bauern, hinführo mit Ochsen zu pflügen, müge begüdt, und angewehnet werden..."
Sk. autora Uksenhernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624-1654, 137.lpp.

- 1) J.V.Gotjē, Zamoskovnii kraj v XVII veke (Moskva, 1937), 319.lpp.
- 2) W.Conse, Ackerverfassung, 195.lpp.
- 3) O.Līv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts (Tartu, 1935), 144.-145.lpp.

*Pēc autoru
licenču
kai
skaitļi
27/4*

bija 2084 zirgi un 4297 vērši. No tā var secināt, ka arī Dienvidigaunijā vērši bija vairāk izplatīti nekā Vidzemē.

Vērša darba spēku zemes strādāšanā 1688.g. memoriāls pielīdzina $\frac{1}{2}$ zirgam, t.i. 2 vēršus skaita par līdzvērtīgiem vienam zirgam. Turpmākos aplēsumos tādejā arī turēsimies pie šī samēra.

Ja 1688.g. Vidzemē 8210 ciematos saskaitīti 21.566 zirgi un 4402 vērši, tad kopējais darba lopu vienību skaits atbilst 23.767 zirgiem. Ja tagad pieņemam, ka atlikušajos 4062 ciematos, par kuriem datu nav, būtu caurnērā tikpat daudz darba lopu, t.i. 2,89 uz vienu ciematu, tad darba lopu vienību kopskaitu šajos ciematos varam vērtēt uz 11.759. Kopā par visiem 12.272 ciematiem šāds vērtējums dod 35.526 darba lopu vienības. Pārbaudīsim šo skaitli, izdarot vērtējumu ar citiem pamatiem. Ja pieņemam, ka tiem ciematiem, kam nav minēti darba lopi, pēdējo skaits atbilst aritmētiski vidējam attiecīgā zemnieku arklu kategorijā visā draudzē, tad 57 draudzēs nebūtu registrētas 4323 darba lopu vienības. Pārējās 6 draudzēs šādas iespējas aplēst iztrūkumu nav, jo tur zināms vienīgi tikai usnērītā zeme. Aplēšot darba lopu skaitu šajās 6 draudzēs ar paņēmienu, kuru izmantosim kā trešo vērtēšanas metodi, kopējais neregistrētais darba lopu vienību skaits visās 63 draudzēs būtu 7767. Pavisam Vidzemē pēc šī aplēsuma paņēmiena konstatējam 31.534 darba lopu vienības.

*35,526
1000
bij*

Trešais paņēmiens, ko varam izlietot darba lopu skaita

aplēšanai, ir darba lopu semēra noteikšana pēc apstrādā -
tās aranzemes. Tādā aplēsumā ietilptu arī muižu darba lo-
pi, jo arī tos pa daļai nodarbināja lauku darbos.

Vidzemē konstatējām 190.250 mucas vietas tīruma
zemes. No šīs platības apstrādāja $\frac{2}{3}$ jeb 127.000 mucas
vietas. Pieņemot, ka līdzuma platība bija otrtik liela ne-
kā reģistrēts, t.i. 94.000 mucas vietas, kopējā apstrādāta
zemes platība bija 221.000 mucas vietas. Pēc 1688.g. 30.
janvāra memoriāla ar 1 zirgu vai 2 vēršiem apstrādāja
80.000 - 140.000 kvadrātloktis jeb 5,7 - 10,0 mucas vietas.
Attiecinot šīs normas uz mūsu aplēsto apstrādājamās zemes
platību - 221.000 mucas vietām - darba lopu vienību skaitu
varam rēķināt uz 39.000 - 22.100 vai vidēji, aptuveni rēķi-
not, 30.600 darba lopu vienībām. Muižu darba lopu skaits
Vidzemē vērtējams uz 540 zirgiem un 4300 vēršiem. Atskai - *su 171 g*
tot šos datus no aplēstā kopskaita, zemnieku saimniecībās
paliktu apaļos skaitļos 28.000 darba lopu vienības.

Mūsu 3 daļiņie aplēsuma paņēmieni deva šādus rezul-
tātus (noapaļotos skaitļos) :

Pēc pirmā paņēmiena	35.500	darba	lopu	vienības
Pēc otrā paņēmiena	31.500	"	"	"
Pēc trešā paņēmiena	28.000	"	"	"

Savu aplēsumu rezultātus varam salīdzināt ar kādu
citā, literatūrā bieži citēto vērtējumu. Tas ir vienīgais
vērtējums, kas līdz šim izdarīts par 17.g.s. otrās puses
zirgu skaitu Melvidzemē. Proti, pēc H.Hägemeistera 1836.g.

publicētā vērtējuma, Lielvidzemē zemnieku ciematos bija 61.000 zirgu¹⁾.

Lai kaut aptuveni salīdzinātu šo vērtējumu ar mūsu aplēsumu, pamatosimies uz 1690.g. arklu skaitu Lielvidzemē. Izmantojot J.Vāzara disertācijā publicētās tabulas²⁾, aplēšam arklu skaitu Vidzemē (latviešu daļā) 3150 $\frac{1}{4}$, bet Dienvidigaunijā (Vidzemes igauņu daļā) 3167 $\frac{3}{8}$, kopā 6317 $\frac{5}{8}$. Proporcionāli arklu skaitam Lielvidzemē vajadzētu būt 82.500 darba lopu vienībām. Ja pieņemam, ka Dienvidigaunijā vērši bija tādā pašā skaita attiecībā pret zirgiem, kā augšā minētā piemērā par Igauniju, tad kopējais zirgu skaits Dienvidigaunijā aplēšams uz 29.000, bet Vidzemē, rēķinot tai pašā proporcijā, kāda saskaitītajos ciematos ir starp zirgu skaitu un kopējo darba lopu skaitu, iegūstam 32.000 zirgus. Kopā dabūjam 61.000 zirgu, t.i. tieši Hāgemeistera aplēsto skaitu. Kaut arī tik pilnīga saskaņa ir ne-
jaudība, mums jānoraida O.Liiva izteiktās šaubas par Hāgemeistera aplēsuma pareizību³⁾. Hāgemeistera aplēsums gan pelna pārmetumu pavisam citā plāksnē. Proti, viņa aplēstais skaitlis nav raksturīgs. Aplēšot tikai zirgu skaitu un neko ne - minot par to, ka zemi tik plašos apmēros strādā arī ar vēršiem, rodas nepareiza aina. Mūsu gadījumā vēršu darba spēks ir 26 % no kopējā darba lopu vienību skaita. Atgriežoties

1) H.v.Hāgemeister, Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands (Rīga, 1836), 23.lpp.

2) J.Vasar, Die grosse Livländische Güterreduktion (Tartu, 1931), 365.un sek.lpp.

3) O.Liiv, op.cit., 143.lpp. - 3.piezīme.

pie saviem vērtējumiem par darba lopu skaitu Vidzemē, par ticamāko jāatzīst ar pirmo paņēmiena iegūtais rezultāts. Otrais paņēmiena deva mazāku skaitli tādēļ, ka tie ciemti, par kuriem nebija zināms zemnieku arķļu skaits, ierindoti aplēsumā ar ļoti zemu vidējo darba lopu skaitu. Šī iemesla dēļ otrā aplēsuma rezultāts ir mazāk drošs. Trešā paņēmiena nedrošību rada muižu lopu skaita vērtējums un pieņēmums par nepilnīgi registrēto lūduma platību.

Pieņemot, ka kopējais darba lopu skaits zemnieku saimniecībās ir 35.500 un sadalot šo skaitu proporcionāli par 3210 ciematiem zināmiem datiem, Vidzemē zirgu skaits būtu 32.000 un vēršu skaits 7500. Ņemot vērā to, ka nesamērīgi daudz ciematu, par kuriem datu trūkst, atrodas šiemelvidzemē, kur vēršu bija vairāk nekā pārējā zonā, aplēstais vēršu skaits būtu jāpalielina, attiecīgi samazinot zirgu skaitu.

lai iegūtu aptuvenu mēraukļu Vidzemes 17.g.s. darba lopu skaita novērtēšanai, salīdzināsim aplēsumā iegūtos datus ar pagājušā gada cirtņa un jaunāko laiku skaitļiem. Pārskatāmības dēļ dati parādīti kopējā tabulā. Saprotams, blakus nostādītie dati nav vienveidīgas dabas un salīdzināti tikai, lai noskaidrotu tendenci.

	1888.g.	1876.g. ¹⁾	1937.g. ²⁾
Zirgu ko skaits:			
zemnieku saimniecībās	35.500 ^{x)}		113.938
muižās	2.700 ^{x)}	86.956	-

- 1) Aplēsts pēc Fr.v.Jung-Stillings, Ein Beitrag zur Livländischen Agrarstatistik (Rīga, 1881) passim.
- 2) A.Maldups, Viespārīga sējuma un majlopu skaitīšana Latvijā 1937.gadā (Rīga, 1938), 44. un sek.lpp.
- x) Zirgi un vērši kopā (2vērši = 1 zirgs).

	1688.g.	1876.g.	1937.g.
Zirgu skaits uz 100 ha aņamsenes	23,6	30,8 ^{xxx}	18,38
" " uz 1 saimniecību	2,8 ^{xx}	.	1,38
" " uz 1 kvadrātkilometru	1,7	3,9	4,89

Šī tabula rāda nevien absolūto zirgu skaita pieaugumi modernajos laikos (1688.gadā darba lopu skaits bija 34 % no 1937.gada skaita, kamēr aņamsene bija 24 % no 1937.gada platības), bet te izpaūšes arī kāds cits nozīmīgs fakts. Proti, relatīvi uz 100 ha aņamsenes darba lopu bija par 43 % vairāk nekā modernajos laikos. Tas izskaidrojams ar to, ka ar zirgiem bija jāveic viss lauku ražošanu transporta, kas virzījās uz pilsētām, kā arī pārējie klausu transporta darbi. Modernajos laikos lielu daļu šāda transporta veic citiem līdzekļiem. Bet tam liela nozīme ir arī uzlabotiem senas apstrādāšanas rīkiem, kas padarījuši zirgu darbu efektīvāku, un arī zirgu kvalitāte ir labāka. Jaunākajos laikos nāc vēl kļāt mēchaniskais dzinējspēks.

Pievēršamies tagad zemnieku govju skaitam. Dati ir par 8043 ciematiem. Šajos ciematos saskaitām 25.068 govis. Pārējos 4229 ciematos, vērtējot proporcionāli zināmajam skaitam, būtu 13.000 govis, bet kopā Vidzemē 38.000 govis.

Nāgamoistero govju skaitu Lielvidzemē 1688.gadā vērtē uz 65.600.

xx) Tikai zemnieku zirgi.

xxx) Salīdzinājums ar 1866.g. platību, kas aptuveni tā pati, kā 1893.g., bet tomēr problemātiska. Sal. autora "Strukturālas pārmaiņas Latvijas lauksaimniecībā pēc kara", LVIA 1938., 631.lpp.

Aplēšot pēc arklu skaita govju kopskaitu, gluži kā aplēšam zirgu kopskaitu, dabūjam 76.000 govīs jeb 115 % no Hāgemeistera vērtētā skaitļa. Abu vērtējumu saskaņā ir pietiekoši laba. Govju skaits zemnieku saimniecībās bija daudz mazāk stabils nekā zirgu skaits. Šāds fakts apliecināts avotos. Piemēram, par Silkalna zemniekiem lasām¹⁾ sekojošo : " ... weiln die KŪhe aber bey den Bauern ab und zunehmen und sonst ungewiss ist, ob sie alle Wichtig angeben, als ist ... ". Govīs zemnieku saimniecībās turēja ne tik daudz animalo uztura līdzekļu ražošanai, bet gan mēslu ražošanai. Tāda pieeja izpaūšas daudzās lauksaimniecības instrukcijās, kas mums saglabājušas no 17.g.s.²⁾ Govīs bija slaucamas vienīgi vasarā. Tas starp citu izriet arī no hercega Jēkaba 1663.g. valsts muižu noteikuma 35.§³⁾.

Salīdzinājums ar modernajiem laikiem (ar to pašu rezervi, kā runājot par zirgiem) rāda šādu ainu :

	1688.g.	1937.g.
Govju kopskaits	46.000 ^{xx}	301.216 ^z
Govju skaits uz 100 ha lauks. izmant.zemes	28,5	24,0
" " uz 1 saimniecību	3,0 ^{xxx}	4,7
" " uz 1 km ²	2,0	13,0

1) VA, Vidzemes arklu rev., Nr.14, 107.fol.

2) Sk., piemēram, 1642.g. Uksenšernas muižu laukkopības organizācijas plānu Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.-1654., 161.un sek.lpp. un 176.lpp.un 1649.g.noteikums: "...dass Fundament dess Ackerbauwes auf der Beminstung undt also auf dem Viehe bestehet..."

3) A. vābe, "Hercega Jēkaba lauksaimniecības likumi", Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1937.g., 380.lpp.

x) Tikai slaucamas govīs.

xx) Kopā ar muižu govīm.

xxx) Tikai zemnieku saimniecībās.

Mēb de

Bēdzam, ka modernajos laikos notikušas krasas pārmaiņas, jo govju ceurmēru skaits uz vienu saimniecību ļoti ievērojami pieaudzis. Turpretim govju skaita pārvērs 1688. g. uz 100 ha apmēros ir tikai šķietams, jo salīdzinājuma pamati ir tik dažādi, ka nelielā starpība nedod pamatu noteiktam spriedumam.

Interesantu ieskatu zemnieku saimniecības struktūrā paver zemnieku ciematu grupējums pēc to majlopu skaita.

Tielīdzinot divus vēršus vienam zirgam, Vidzemes mērogā iegūstam šādus datus :

<u>Darba lopu skaits</u> <u>ciematā</u>	<u>Ciematu skaits</u>	<u>Darba lopu skaits</u> <u>ciematā</u>	<u>Ciematu skaits</u>
0	198	7	82
1/2	9	7 1/2	37
1	1288	8	37
1 1/2	112	8 1/2	10
2	2096	9	11
2 1/2	414	9 1/2	7
3	1339	10	4
3 1/2	432	10 1/2	3
4	987	11	3
4 1/2	294	Vairāk par 11	7
5	383		
5 1/2	182	<u>Hexināms</u>	<u>2402</u>
6	211		
6 1/2	88		
			<u>Kopā 10.616</u>

Tabulā neietilpst draudzēs, par kurām vajadzīgie dati vispār nebija pieejami. Visvairāk reprezentētās grupas tā taid ir ar 1 - 3 zirgiem. Arī 1638.gada arklu revīzijā šīs grupas pārstāvētas ar lielāko cietumu skaitu¹⁾. Tikai 1638.gadā vielielākā grupa bija cietumi ar vienu zirgu, kamēr 1638.gadā pārsvarā ir divu zirgu cietumi. Bez tam 1638.gadā pastiprinājies sadalījuma liknes šķībums. Vidējais darba lopu skaits uz vienu cietumu pieaudzis no 1,5 1638.gadā uz 2,9 piecdesmit gadus vēlāk.

Salīdzinot ar modernajiem laikiem, 17.g.s. sakārtojums ir cits. Kaut gan modernā statistika sniedz datus par saimniecībām, kas nesedzas ar cietuma jēdzienu, un kaut gan modernās statistikas datus ietilpst tikai tās saimniecības, kas ir lielākas par 1 ha - salīdzinājumu izdarām. Nolikts ir ar šo ilustrācija rādīt 17.g.s. zemnieku darba lopu grupējumu pa cietumiem, izejot no tagadējā stāvokļa.

Procentuāli saimniecību skaits pēc darba lopu vienību (1638.gadā vērši un zirgi, 1935.g. tikai zirgi) skaita grupējas šādi :

	1638.g.	1935.g.
Bez darba lopiem	2,50	15,61
Ar $\frac{1}{2}$ - $1 \frac{1}{2}$ darba lopu	17,25	35,40
" 2 - $2 \frac{1}{2}$ " "	30,69	33,91
" 3 - $3 \frac{1}{2}$ " "	21,70	10,74
" 4 - $4 \frac{1}{2}$ " "	15,49	3,02

1) Autors, Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, III (Rīga, 1941),
DXVI lpp.

	1638.g.	1935.g. ¹⁾
Ar 5 - 5 1/2 darba lopu	6,98	0,91
" 6 - 6 1/2 " "	3,72	0,23
" 7 - 7 1/2 " "	1,45	0,08
" 8 - 10 1/2 " "	0,10	0,06
" 11 un vairāk " "	0,12	0,04
Kopā	100,00	100,00

Ciematu grupējums pēc govju skaita 1638.gadā dod

šādu ainu:

Govju skaits ciematā	Ciematu skaits	Govju skaits ciematā	Ciematu skaits
0	159	9	32
1	1041	10	25
2	2110	11	5
3	1871	12	11
4	4438	Vairāk kā 12	1
5	680	Nezināms	2590
6	469		
7	122	Kopā	10.633
8	79		

Skaita neietilpst draudzes, par kurām dati nemaz nebija pieejami.

Salīdzinot ar 1638.gadu²⁾, redzams liels uzlabojums. Kamēr 1638.gadā viskuplāk ir pārstāvēti ciemati ar 1 govi, tikmēr 1688.g. lielākā grupa ir ciemati ar 4 govīm.

1) V.Šalnis un A.Šaldups, op.cit., 530.lpp.
2) Autors, Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, III (Rīgā, 1941.),
DXVII lpp.

Izdarīt salīdzinājumus par govju skaitu ar modernajiem laikiem nevar, jo publicētie dati dod ziņas vienīgi par slaucamām govīm, kamēr augšējos datos ietilpst ne tikai slaucamās govīs. Tomēr interesanti atzīmēt, ka arī 1935. gadā Vidzemē saimniecības ar 4 slaucamām govīm bija viskoplāk pārstāvētas.

Zemnieku arkli.

Kas to aizstā v!

Protēji valdošajam uzskatam konstatējām, ka revīzijas grāmatās ierakstītie ciematu arkli nav vis revīzijas laikā no jauna noteikti arkli, bet gan arkli, kādi zemniekiem bija ierakstīti vakar grāmatās. Vairākās muižās, bet lielāko tiesu bij. Uksenšernas muižās ciemati apzīmēti ar divējiem arkliem "Besitzhaken" un "Zahlhaken". Mazākais skaitlis parasti ir "maksājumu arkliem".

"Besitzhaken" Uksenšernas muižās nozīmē ciemata tradicionālo arkli, ko nodibināja zemes iedalījums 17. g. s. vidū, bet "Zahlhaken" nozīmē to arkli skaitu, pēc kāda ciemats pārejošas vai ilgstošas maksātnespējas dēļ savus pienākumus pret muižu faktiski pilda.

Mūsu turpmākajos aplēsmos visur paratā ir maksājumu arkli.

Ka revīzijas materiālos katram zemnieku ciematam individuāli ierakstītie arkli tiešām nav kadastrēšanas darbos radīti, bet tikai esošā konstatējums, to vislabāk rāda sekojošais salīdzinājums.

Draudze	Zemnieku arkli, kas ierakstīti inkvizīcijas grāmatās indi- viduāli katram zemnieku ciematam	Revisijas arkli, kurus noteica kadastrēšanas darbu rezultā- tā, kopskaitē pa muišām	Zemie- ku arkli = 100
Ādaži	29 $\frac{7}{24}$	20 $\frac{1}{2}$	68,4
Aizkraukle	32 $\frac{3}{4}$	30 $\frac{5}{8}$	93,4
Alliņi	50 $\frac{1}{3}$	24 $\frac{3}{4}$	49,1
Aloja	35 $\frac{5}{8}$	38 $\frac{1}{2}$	108,5
Alūksne	166 $\frac{5}{8}$	151 $\frac{1}{8}$	91,0
Arāji	30 $\frac{1}{2}$	25 $\frac{1}{4}$	82,7
Aumeisteris	5 $\frac{13}{16}$	11 $\frac{3}{8}$	198,5
Baltā beznīca	15 $\frac{7}{16}$	28 $\frac{1}{8}$	183,0
Bērzpils	102 $\frac{1}{4}$	90 $\frac{3}{4}$	88,6
Burtnieki	170 $\frac{5}{8}$	119 $\frac{1}{2}$	70,0
Carnikava	11 $\frac{1}{4}$	7 $\frac{1}{2}$	66,7
Cēsis	126 $\frac{5}{8}$	99 $\frac{5}{8}$	78,6
Cesvaine	102 $\frac{3}{16}$	84 $\frac{5}{8}$	82,7
Dikļi	34 $\frac{1}{2}$	31 $\frac{3}{4}$	92,0
Dole	29 $\frac{1}{3}$	25 $\frac{5}{8}$	85,4
Dzērbene	53 $\frac{1}{3}$	44 $\frac{1}{2}$	83,3
Engļi	80	63 $\frac{7}{8}$	79,8
Ivele	45	33 $\frac{1}{2}$	74,5
Gaujiena	34 $\frac{13}{16}$	71	138,6
Gulbene	35 $\frac{1}{2}$	36 $\frac{1}{8}$	101,9
Ikšķile	67	28 $\frac{1}{2}$	42,5
Iļģi	13 $\frac{7}{24}$	4 $\frac{1}{2}$	34,0

Draudze	Zemnieku arkli	Revīzijas arkli	Zemn.arkli = 100
Jaunpiebalga	50 $\frac{5}{8}$	45 $\frac{1}{2}$	89,0
Jaunpils	53	23 $\frac{1}{4}$	53,2
Jumpravmuiža	26 $\frac{5}{12}$	15 $\frac{1}{2}$	58,6
Kalsnava	57	50 $\frac{7}{8}$	89,0
Koknese	81 $\frac{5}{8}$	58	71,1
Krimulda	74 $\frac{7}{24}$	73 $\frac{3}{8}$	98,9
Ļaudona	37 $\frac{1}{4}$	33 $\frac{3}{4}$	90,4
Lazdona	28 $\frac{1}{2}$	26 $\frac{1}{4}$	92,0
Lielverde	41 $\frac{3}{8}$	21 $\frac{3}{4}$	52,4
Liekalne	16 $\frac{3}{8}$	13	79,0
Liopupe	56 $\frac{1}{2}$	56 $\frac{1}{4}$	99,5
Liezere	57 $\frac{1}{8}$	53 $\frac{1}{2}$	93,5
Linbāsi	113 $\frac{5}{16}$	96 $\frac{3}{8}$	85,0
Madliona	105 $\frac{1}{2}$	63 $\frac{1}{8}$	59,7
Mālpils	87 $\frac{1}{8}$	46 $\frac{1}{2}$	53,3
Matiši	68 $\frac{3}{8}$	55 $\frac{1}{2}$	81,1
Nitāre	33	57 $\frac{1}{2}$	69,3
Rauna	164 $\frac{3}{4}$	114 $\frac{7}{8}$	69,5
Ropaši	33 $\frac{3}{8}$	19 $\frac{5}{8}$	58,6
Rubene	35 $\frac{1}{2}$	35 $\frac{1}{8}$	99,0
Salaca	28 $\frac{9}{16}$	32 $\frac{1}{2}$	114,0
Salaspils	25 $\frac{11}{16}$	18 $\frac{7}{8}$	73,3
Sigulda	65 $\frac{1}{2}$	45 $\frac{5}{8}$	69,5
Skujene	69 $\frac{7}{8}$	47 $\frac{1}{4}$	67,6
Skulte	20	14 $\frac{1}{2}$	72,5

Draudze	Zemnieku arkli	Revizijas arkli	Zemn.arkli = 100
Smiltane	82 $\frac{11}{16}$	76 $\frac{1}{8}$	92,0
Straupe	156 $\frac{19}{24}$	77 $\frac{5}{8}$	49,5
Suntasi	104 $\frac{3}{8}$	55	52,6
Tirza	54 $\frac{59}{60}$	44 $\frac{1}{8}$	81,2
Trikata	173 $\frac{7}{8}$	119 $\frac{7}{8}$	68,9
Turaida	103 $\frac{1}{2}$	73 $\frac{1}{2}$	71,0
Umurga	71 $\frac{5}{6}$	62	86,4
Valmiera	201 $\frac{3}{4}$	135 $\frac{1}{2}$	67,2
Valtenberģe	48 $\frac{3}{8}$	58 $\frac{1}{8}$	120,0
Vecpiebalga	75 $\frac{1}{4}$	74 $\frac{1}{2}$	98,9
Vestiņa	12	9 $\frac{1}{2}$	79,2

Saekaitot zemnieku arkļus pēc draudzēm un nostādot rezultātus blakus revīzijas arkļu savilkuma draudžu apmērā, redzam, ka revīzijas arkļu kopsumma ir lielāka par zemnieku arkļu kopsummu trijos noslēgtos rajonos. Pirmais rajons ir Baltās baznīcas (Daugavgrīvas) draudze, otrs rajons aptver Salacas, Alojās un Valtenberģes draudzi. Trešā rajonā ietilpst Aumeistēra, Gaujienas un Gulbenes draudze.

Visās pārējās draudzēs revīzijas arkļu kopsumma ir mazāka par zemnieku arkļu kopsummu. Šis konstatējums dod daļus norādījumus arkļu vēsturei.

Salacas, Alojās un Valtenberģes draudze 1938.gada revīzijas laikā ietilpa Salacas, Alojās un Rājienas novadā. Gaujienas, Gulbenes un Aumeistēra draudze ietilpa Gaujienas, Gulbenes un Raunas novadā.

Salīdzinot Gulbenes un Alūksnes vakas grāmatas ar 1638.gada revīzijas protokolu, varējam konstatēt, ka minētajā gadā Gulbenes un Alūksnes vakas grāmatās bija ierakstīti t.s. "mestra arkli". 1638.gada revīzija šos arklius pārvertēja, skaitot $\frac{1}{4}$ mestra arkla par 1 revīzijas arklu. Tomēr muižu iekšējā darbvedībā jaunie revīzijas arkli neieviesās, jo vēl 1643.g. Alūksnē skaita pēc vecajiem arkliem¹⁾.

Līdzīga parādība konstatējama Salacas un Rūjienas novadā. Arī tur 1638.gada revīzijā arklius paaugstināja, skaitot $\frac{1}{4}$ arkla par $\frac{1}{2}$ arkla²⁾. Turpretim Uksensērnas muižu grāmatās minētās arklu kategorijas 1638.gada revīzija nevis paaugstina, kā Gulbenē, Alūksnē, Salacā un Rūjienā, bet gan pazemina³⁾. Tomēr kā Alūksnē, tā arī Uksensērnas muižās pēc 1638.gada revīzijas muižu pārvalde turpina skaitīt vecos arklius.

Ņemot šos faktus, varam secināt divējas lietas. Pirskārt, 1638.gada arklu revīzija gan individuāli katru zemnieku ciematu ierindoja jaunā, revīzijas noteikumos definētā arklu kategorijā, bet neieņos šos jaunos arklius ignorēja. Varam tā tad sagaidīt, ka vecie zemnieku arkli vairāk vai mazāk pilnīgi atspoguļojas vēl 1638.gada revīzijā.

Otrkārt, visos novados, kur lielā kadastrā griezā arklius, pavairojot arklu kopskaitu, tur arī 1638.gada

1) Autors, Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, CCCLXVIII lpp.

2) Ibid., CCCLXIV un sek.lpp.

3) Ibid., CLXXXI lpp.

revīzijā lot to pašu ceļu. Varam tā tad spriest, ka šajos novados bija panāts arklu skaits paaugstināšanai kā 1638. gadā, ta piecdesmit gadus vēlāk.

Kadastra revīzijas dokumentos ierakstīto arklu pētīšana tā tad var paplašināt mūsu zināšanas par zemnieku priekškadastra arklu vēsturi.

Kādi ir 1638.gadā konstatētie arkli ?

Visi mūsu aplūguma 12.272 ciemati grupējas šādās arklu kategorijās :

Zemnieku arklu kategorija	Ciematu skaits	Zemnieku arklu kategorija	Ciematu skaits
<u>Dārza gabals</u>	82	5/8	9
1/15	44	2/3	5
1/12	6	3/4	462
1/8	530	7/8	2
1/6	5	1	963
1/4	2649	1 1/4	7
1/3	4	1 1/2	3
3/8	190	?	3812
2/5	1		
1/2	3298	Kopā	12.272

Šis savilkums sniedz vienīgi vispārēju priekšzināšanu par to, kādas zemnieku arklu tipus reģistrēja 1638.gadā un kādas ir valdošās zemnieku arklu kategorijas. Diemžēl, par 31 % ciematu zemnieku arklu kategorija nav zināma.

Tālāki secinājumi no šīs tabulas datiem nav iespējami, tāpēc ka tā radusies, sastādot nehomogēnus lielumus,

jo vienāda nosaukuma zemnieku arkliem dažādos novados ir dažāds saturs.

Ko nosīnē " arkla saturs " ? Tā kā zemnieku arkla kategorija attiecībā pret muižu reprezentē ciemata spējas maksāt kunga tiesu un pildīt klaugas, tad varam jautāt, kādi faktori bija noteicēji, sadalot šīs nestas. Šos faktorus tad arī apzīmēsim par ciemata zemnieku arkla saturu. Skaitliski pēc revīzijas materiāla tveģamais zemnieku arkla saturs ir šāds : 1) ciemata aņanzemes platība, 2) darba spējīgo iedzīvotāju skaits, 3) darba lopu skaits un 4) govju skaits.

Šie faktori uzskatāmi par galvenajiem, kas noteica ciemata ierindošanu attiecīgā zemnieku arklu kategorijā. Bez tam varēja būt vēl citi faktori (piemēram, zemes un darba lopu kvalitāte, cilvēku veselības stāvoklis, uguns - grēkā nodegušas ēkas), kas ietekmēja ciemata zemnieku arklu skaitu, bet tos uzvert mūsu avots neatļauj.

Ja tagad skaitliski tveģamos faktoros salīdzinām ar attiecīgā ciemata zemnieku arklu kategoriju, tad pirmajā acu uzmetienā rodas iespāids, ka nevienā muižā zemnieku arklu saturs nelīdzinās kādas citas muižas zemnieku arklu saturam.

Piemēram, Suntašu draudzes vesela zemnieku arkla vidējais zirgu skaits ir 3,02, pie kam šajā zemnieku arklu kategorijā ir tādi ciemati, kam tikai 1 zirgs, un tādi, kam 4 zirgi. Turpretim Suntašu kaimiņos Jumpravmuižas draudzē

pusarkliniekiem vidēji ir vairāk zirgu - 4,84, bet arī te šajā zemnieku arklu kategorijā ir ciemati ar 2 zirgiem un tādi, kam 7 zirgi. Šai gadījumā samērā viegli varēs apgalvot, ka salīdzinātajās draudzēs zemnieku arkliem ir dažāds saturs. Bet kādai jābūt starpībai, lai to vēl varētu apgalvot? Ja Doles draudzē pusarkliniekiem vidēji ir 2,71 zirgi, bet Āraišu draudzē pusarkliniekiem 2,98 zirgi, vai var pieņemt, ka abās draudzēs (izejot no šīs pazīmes) zemnieku arkliem ir vienāds saturs? Cik liela un kāda īsti ir pieļaujamā starpība, lai varētu teikt, ka zemnieku arkli ir vienādi?

Šādas un līdzīgas problēmas var atrisināt ar statistikas izstrādātām metodēm. Jautājums ir, vai novērotā atšķirība ir būtiska vai nejauša.

Pārbaudot zemnieku arklu saturu Vidzemes draudzēs pēc 1688.g. uzrakstījuma, no minētām četrām arkla satura pazīmēm apstrādāšanai pieļaujamas tikai divas - darba lopu skaits un govju skaits. Datus par aņamzemi šim nolūkam nevaran izmantot tādēļ, ka pārāk daudziem ciematiem zeme samērīta kopā. Datus par iedzīvotāju skaitu savukārt nevaran tādēļ izlietot, ka cilvēku skaits revīzijā nepilnīgāk reģistrēts. Tā kā aplēsums ar minētiem diviem faktoriem dod gandrīz vienādu rezultātu, varam ar tiem apmierināties.

Salīdzinot valdošo zemnieku arklu tipu - pusarkliniekus - un izejot no pusarklinieku darba lopu vienību skaita, varam konstatēt 6 lielas draudžu grupas, kuŗu

21
hel.
227
gy

zemnieku arkli pēc pārbaudes rezultātiem šķirot ar vienādu saturu. Katrā no šīm sešām draudžu grupām atšķirības starp pusarklinieku vidējo darba lopu skaitu ir tādas, kas uzskatāmas par nejaušām¹⁾.

Minētajās sešās grupās apvienojamas šādas draudzes (iekavās pirmais skaitlis - darba lopu vidējais skaits pusarka katēgorijā, otrais skaitlis - šī vidējā skaita standartnovirziens)

Draudze (Aritm.vidējais \pm standart-
darba lopu skaits \pm novirziens)

Pirmā grupa :

Zaube (Jaunpils)	(1,560 \pm 0,574)
Suntaži	(1,591 \pm 0,539)

Otrā grupa :

Allaši	(1,794 \pm 0,687)
Sigulda	(2,070 \pm 0,678)
Gulbene	(2,083 \pm 0,607)
Straupe ²	(2,097 \pm 0,981)
Krimulda	(2,104 \pm 0,927)
Mālpils	(2,130 \pm 0,514)
Ikšķile ³	(2,178 \pm 0,684)

aut.

1) Pārbaude izdarīta, dalot attiecīgās arklu katēgorijas darba lopu aritmētiski vidējo diferenci ar šo vidējo kumulētu standarta kļūdu un vērojot, vai dalījuma rezultāts ir iekšpus vai ārpus normāla sadalījuma līknes 3° robežas.

Papēniens aprakstu un formulas sk.: R.A.Fisher, Statistical Methods for Research Workers (London, 1936), 128. un sek.lpp., J.F.Kenney, Mathematics of Statistics (New York, 1939), 140. un sek.lpp.

Draudze	(Aritm. vidējais darba lopu skaits	± standart - novirziens)
Skulte	(2,259 ± 1,276)	
Salaspils	(2,276 ± 1,345)	
Turaida	(2,420 ± 1,253)	

Trešā grupa:

Tirza	(2,605 ± 1,495)	<i>Aut.</i>
Alūksne	(2,669 ± 0,810)	
Skujene	(2,685 ± 1,095)	
Liepupe ?	(2,688 ± 1,133)	
Dole	(2,714 ± 1,234)	
Salaca	(2,750 ± 0,828)	
Ādaži ?	(2,786 ± 1,000)	
Madliena	(2,812 ± 0,838)	
Dikļi	(2,895 ± 0,944)	
Carnikava	(2,929 ± 0,883)	
Āraiši	(2,983 ± 0,907)	
Umurga	(2,986 ± 1,056)	
Aloja	(3,000 ± 0,897)	
Rubene	(3,060 ± 1,426)	
Vestiena	(3,077 ± 0,895)	
Baltā baznīca	(3,133 ± 0,805)	
Aiskraukle	(3,143 ± 0,915)	

Ceturtnā grupa :

Cēsis	(3,186 ± 1,190)
Ropaži	(3,269 ± 0,851)

Draudze	(Aritm. vidējais darba lomu skaits	+ standart - novirziens)
Valmiera	(3,349	± 1,397)
Koknese ?	(3,366	± 1,118)
Bērsaune	(3,429	± 1,166)
Jumpravmuiža	(3,469	± 1,081)
Burtnieki	(3,604	± 1,349)
Limbaži	(3,630	± 1,410)
Ergļi	(3,724	± 1,133)
Lazdona	(3,789	± 1,280)
Evele ?	(3,839	± 1,166)

Piektā grupa :

Trikāta	(3,785	± 1,307)
Rauna	(3,842	± 1,208)
Dzērbene	(3,923	± 1,087)
Kalsnava ?	(3,932	± 1,214)

Sestā grupa :

Vecpiebalga	(4,430	± 1,450)
Liezere	(4,445	± 1,067)
Aumeisteris	(4,475	± 1,688)
Cesvaine	(4,519	± 1,425)
Matīši	(4,600	± 1,650)
Smiltene	(4,623	± 1,710)
Valtonberģe	(4,633	± 1,833)
Jaunpiebalga	(4,644	± 1,486)
Lielvārde ?	(4,837	± 1,166)
Ļaudona ?	(4,861	± 1,931)
Gaujiena	(5,300	± 1,887)

Ārpus šīm grupām atsevišķi paliek Liepkaļnes draudze (2,600 ± 0,768).

Salīdzinot līdzīgā kārtā pusarklinieku vidējo govju skaitu sava starpā, dabūjam tās pašas grupas ar šādiem izņēmumiem. Otrā grupā nevar ierindot Ikšķili un Straupi. Trešā grupā nevar ietilpināt Liepupi un Ādažus. Ceturtā grupā neiekļaujas Koknese un Azele, piektā - Kalsnava un sestā Lielvārde un Ļaudona.

Tā tad, ar samērā maz izņēmumiem, analizētās zemnieku arkla satura pazīmes dod vienādu rezultātu.

Ja tagad palūkojamies Vidzemes kartē, kā konstatētas draudžu grupas novietojas, tad vērojam samērā viengabalainu ainu.

Viepirms durās acīs, ka maziē zemnieku arkli, t.i. tādi, kam mazāks vidējais lopu skaits, novietojas visvai- rāk Vidzemes rietumu daļā, bet lieliē zemnieku arkli - aust- runu daļā.

Otrkārt, varam konstatēt, ka vienā grupā ietilpstošās draudzes teritoriāli veido sakarīgus kompleksus.

Trīs grupās šie kopsakarīgie novadi ir sevišķi rak- sturīgi. Proti, otrā, trešajā un sestajā grupā.

Zemnieku arklu vienādību ceturtās grupas vienā da- ļā varam samērā viegli izskaidrot, proti, bijušās Uksenšer- nas muižas : Kopažes, Cēsis, Valmierā un Burtaiķos zemnie- ku arkli ir vienādi tādej, ka šeit 17.g.s. vidū notika ze- mes dalīšana un arklu vienādošana.

Kur
kod?

B

||

Raksturīga ir arī tā parādība, ka pušelniecības novadu lielākajā daļā ir lielāki zemnieku arkli nekā pārējos novados. Tomēr pilnīgi izskaidrot vienādību visos sakarīgajos kompleksos nav iespējams. Neclēt atšķirību bij. ordeņa teritorijas un bīskapijas teritorijas īpatnības (kas, piemēram, 1601.g. arklu revīzijā izpaudās atšķirīgās zemnieku arklu kategorijās¹⁾) nevar, jo kā bij. ordeņa, tā bīskapijas teritorijā reprezentāti daudāda lieluma zemnieku arkli.

Mūsu nolūkiem apmierināsimies ar to, ka apvienojam vienkopus tos novadus, kuru zemnieku arkli uzskatāmi par vienāda rakstura. Ar šādu iespēju apvienot visas muižas nedaudzās grupās citādi nepārskatāmais zemnieku arklu raksturojumu raibums izzūd.

Atsevišķo draudžu grupu svarīgākās zemnieku arklu kategorijas : pilnie vīri, pusinieki un ceturtnieki raksturojami šādiem nedaudziem skaitļiem attiecībā uz vidējo zirgu un vēršu skaitu.

Grupa	Pilnie vīri	
	Aritm.vīd.zirgu skaits	Standarta novirziens
I	2,507	0,964
II	3,263	1,144
III	4,149	1,407
IV	4,487	1,772

1) A.Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, 130.lpp.

Grupa	Pilnie vīri	
	Aritm. vid. zirgu skaits	Standarta novirziens
V	5,271	1,529
VI	6,939	2,583
	Pusinieki	
I	1,581	0,548
II	2,139	0,938
III	2,854	1,063
IV	3,478	1,015
V	3,945	1,345
VI	4,603	1,530
	Ceturtnieki	
I	-	-
II	1,409	0,592
III	1,938	0,954
IV	2,344	1,006
V	2,608	1,063
VI	2,991	1,288

No šī aplēsmas izriet vairāki secinājumi. Pirmkārt, atšķirība grupu starpā ir samērā liela, un piem., VI grupas $\frac{1}{4}$ arklinieku vidējais zirgu un vērsu skaits pārsniedz pilno vīru zirgu un vērsu skaitu I grupā. Otrkārt, vienā grupā pilnajiem vīriem ir parasti otrtik darba lopu kā ceturtniekiem un nevis pusiniekiem, kā pēc arkla nosaukuma varētu sagaidīt. Ceturtnieku vidējais darba lopu skaits

attiecās pret pusnieku darba lopu skaitu kā 100 : 150, bet pret pilnāvīru darba lopu skaitu kā 100 pret 190 - 230. Tas nozīmē, ka speciālajam iedalījumam, kas paredzēja grozīt šīs attiecības, vajadzēja atdurties pret lielām grūtībām. Speciālā iedalījumā bija paredzēts sadalīt zemi $\frac{1}{4}$ arkla, $\frac{1}{2}$ arkla un 1 arkla starpā kā 100:200:400. Tā kā šis nodoms bija pretrunā ar z zmiņu arklu starpā pastāvošajiem samēriem, tad paredzamās grūtības arī tiešām radās. Tādēļ arī Stroķirks bija spiests konstatēt, ka pilnie arkli nemaz nav iedalāmi, jo nevienam zemniekam nebūšot tik liels ciemats, lai pildītu pilna vīra pienākumus¹⁾.

Treškārt, lielais standarta novirziens rāda, ka vidējo skaitļu stabilitāte ir samērā maza un ka tie raksturo masu ar prāvu izkliedi. Tas nozīmē, ka vienas zemnieku arklu kategorijas robežās vienā draudžu grupā sastopami ciemati, kuru darba lopu skaits ievērojami atšķiras no epīstētā vidējā. No tā var atvasināt, ka darba lopu skaits nebija vienīgais faktors, kas noteica ciemata ierindošanu atbilstīgajā arklu kategorijā.

Ar šiem konstatējumiem varam arī izskaidrot faktu, ka vienā grupā ar radnieciskiem arkliem varēja apvienot draudzes, kuru revīzijas un zemnieku arklu salīdzinājums deva pilnīgi atšķirīgus rezultātus.

1) RA, Landtmäteristyrrelsens Lovenanser 1850, Nr.304, fol. 352, 1695.g. 27.jūlijā.

Revizijā nodibinātie arkli principiāli atšķiras no pastāvošajiem zemnieku arkliem jau ar to vien, ka tie ignorēja zemnieku arklu kategoriju īpatnējo pakāpenību. Ja, piemēram, kādā muižā bija daudz ciematu ar, teiksim, $\frac{1}{4}$ arkla, tad šīs muižas arklu skaits revīzijā vajadzēja procentuāli pieaugt vairāk nekā kādā citā muižā ar to pašu arklu kopskaitu, bet kur pārevarē bija pilnie vīri.

Tādēļ arī tās trīs draudzņu grupas, kurās revīzijas arklu kopskaitis ir lielāks nekā zemnieku arklu kopskaitis, mūsu aplēsuos neparādās kā patstāvīga arklu grupa, bet sadalās pa aplēstajām sešām grupām.

Mūsu konstatējums, ka zemāko arklu kategoriju zemnieku arklu saturs ir relatīvi lielāks nekā augstāko (piemēram, darba lopu skaits $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ un $\frac{1}{1}$ arkla attiecās kā 100 : 150 : 200), ir svarīgs arī kādā citā ziņā.

Varam sagaidīt, ka muižnieki centīs sadalīt lielākos zemnieku arklus, sagaidot, ka no sadalītajiem zemnieku arkliem muižai būs lielāks labums. Šāda interese avotos tiešām atspoguļojas, bet tai izsekot neietilpst šī darba uzdevumos.

No iepriekšējā ietīrējuma jau izrietēja, ka zemnieku un revīzijas arklu saskaņošanai bija ievērojami šķēršļi. Šādu saskaņošanu paredzēja veikt speciālajā iedalījumā. Pievēršoties tagad arklu jautājumam speciālajā iedalījumā.

Vispirms nostādīsim, vai, turpinot iedalījumu visā

Vidzenē tā, kā to sāka, zemnieku zemes būtu pieticis, lai līdzsvarotu 1688.gada arklu revīzijā noteikto arklu skaitu, vai arī tās būtu pietrūcis.

Aplēsumu aprēķina pirmajā mērījumā neprecīzi uz-
mērītais līdums. Pieņemam, ka tīrām un atneta pirmajā
mērījumā ir pilnīgi uzmerīti, un eksistēšā pārējās zemes
katēgorijas proporcionāli speciālā iedalījumā līdā cīemo-
tu platībām. Sadalot šādi aplēsto kopējo zemī labuma pa-
kāpēs saskaņā ar speciālā iedalījuma rezultātu, aplēstā
kopējā zemes platība atēlist 4700 arkliem. Arklu revīzi-
ja turpretim deva 3242 arkļus. Pieņemot jau minētos priekš-
noteikumus, arklu skaits ar pilnīgi paveikto speciālo ieda-
lijuma piedugtu par 45 %. Aplēsuma absolūtī skaitļi nav
droši, bet aplēsuma virziens ir pareizs. To pierāda mērnie-
ku ziņojumi un Līchtona paskaidrojums kamerkollēģijai, ka -
pēc uzsvērts, ka speciālais iedalījums pavairojot revīzijas
arkļu skaitu. Līdā ar to piedugot arī iedalīto zemiņu nomā,
jo līgumos ievestā klausuļa deva iespēju pēc zemes iedalī-
šanas gresīt nomas maksu.

No augšējā teorētiskā aplēsuma izriet iespēja, ka
pēc iedalījuma zemnieku arklu kopskaitis pieduga tādā, ka
zemniekiem bija vairāk zemes nekā tas saskaņā ar kadastra
pasākumiem. Patīcība arklu skaita palielināšanai, ko faktiski
novēroja, varas ietekmē vai citādi.

Viens iemesls arklu skaita pieduguma bija tiešām
tas, ka, apvienojot pag. balus ("streljgabalus"), palika

pāri zeme, kur varēja dibināt jaunus ciematus. No daudziem avotā dokumentātiem piemēriem minējis tikai vienu. Nītaures Ceipenes pagaste iedalījumā 1696.g. mērnieks Svedmans starp Ķibera un Spindāļa ciematiem iedala jaunu $\frac{1}{4}$ arkla lielu ciematu - Gnēseni¹⁾.

Bet bez šī arkla kopskaita paugstināšanas veida bija vēl otra. Šis otrais veids bija krasā pretrunā ar speciāla iedalījuma principiem - zemiņiem tīšām iemērija mazāk zemes nekā viņiem pienācīga saskaņā ar arkla kategoriju, ko noteica uz iedalījuma pagata pēc zemes mērišanas. Pārbaudot šādu iespēju speciālā iedalījuma materiālos, autoram vispirms radīja grūtības mērnieku aplēsumos lietotā takse. Acis uzmetot aplēsumiem, bija skaidrs, ka mērnieki nelietoja speciāla dāļdeņos un grašos noteikto taksi dažādā zemes šķirēm.

Izdarot aplēsumu salīdzinājumu, varēja izlobīt, ka mērnieku lietotās takses ir šādas :

	Ķ i b e r a				
	I	II	III	IV	
Tīrumiem	6	5	4	3	
Atmetai Bīrsiņ Lidumam	}	3	2 $\frac{1}{2}$	2	1 $\frac{1}{2}$
Norai		1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	1	$\frac{3}{4}$

Kā redzams, šīs takses reālscijas saskaņā ar speciāla dāļdeņos un grašos noteikto taksi. Tomēr šeit minētie

1) Sal. karti: ENKA, LĶK, nesakartotās kartes.

skaitļi nav tikai ērtāki aplēšanai izraudzītie skaitļi vai koeficienti, bet tie ir zviedru dālderī vara naudā, pie kam 1 dālderis atbilst 32 ērēm.

Šajā mērnieku taksē, acīmredzot, 1 speciā dālderis līdzinājās 6 vara dālderiem. Dālderī vara naudā blakus speciā vecdālderiem un dālderiem sudraba naudā kopš 1624.gada bija legāla nauda. Ar 1681.gada 19.marta naudas plakātu vara dālderā attiecību pret speciā dālderī noteica kā 6 : 1. Šo pašu attiecību fiksēja arī 1686.gada plakāts¹⁾. Faktiskais kurss speciā dālderiem bija augstāks. Tā tad iepriekšējā tabulā minēti vara dālderī pēc naudas plakāta noteiktā kurss.

Pilnam vīram pēc šīs naudas sugas bija jāiedala zeme par 360 dālderiem, pusniekam par 180 dālderiem un $\frac{1}{4}$ arkliniekam par 90 dālderiem.

Daudzās iedalītajās muižās aplēsumi tiešām svārstās ap šīm summām, bet citās paliek zem šī līmeņa. Piemēram, Cēsu draudzē mērnieks Kolōs par pilnu vīru skaita zemnieku, kam iedalītā zeme ir 175 dālderī vara naudā, t.i. kam nav pat likumīgā $\frac{1}{2}$ arkla. Pusarklinieku zeme ir vai nu 130 - 135, vai 145 - 150 dālderu vara naudā, t.i. apm. $\frac{1}{3}$ arkla. Turpretim gadu vēlāk Raunā tas pats mērnieks pusarkliniekiem iedala zemi, kura vērtē 175 - 180 dālderos vara naudā. (sal. ERKA, nesakārtotās kartes).

Arī pašā Cēsu draudzē konstatējamas lielas atšķirības

1) J. Wolontis, Kopparmyntningen i Sverige 1624-1714 (Helsingfors, 1936), 163. un 167. lpp.

atsevišķo zemnieku starpā. Jēkulim 175 dālderu un 12 ēru zeme skaitīta par 1 arklu, bet Inķēnem 204 dālderu un 16 ēru zeme par $\frac{3}{4}$ arkliem. Par iemesliem, kādēļ Inķēnem (kas bija viens no tiem zemniekiem, kuŗi aizdeva Kārlim XII naudu) iedalīts vairāk zemes kā citiem, avotos atrodamas ziņas, un tās esmu jau publicējis¹⁾. Šeit neiztirzājot šādus individuālus gadījumus, konstatēsim faktu, ka gandrīz visā Cēsu draudzē zemniekiem iedalīja zemi mazāk nekā pienācās pēc viņu arklu skaita. Patiesībā Cēsu zemniekus jau bija iedalījuši sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados Uksenšernas muižu valdītāji. Pagabali bija likvidēti, un mērīšanas ceļā katram piešķirta zeme, kompensējot kvalitātes istrūkumu ar kvantitāti (mērīšanas materiāli TA). To, vai šī agrārā reforma 20 - 30 gadu laikā būtu panākusi tādu zemnieku turību, ka tagad varēja arklu skaitu paaugstināt, vai arī te bija citi iemesli, pēc šiem avotiem nevar izšķirt. Ņemot palīgā Siguldas un Alūksnes novada speciālo iedalījumu, daži secinājumi tomēr iespējami.

Par Siguldas zemnieku iedalījumu Strokirks 1694.g. 27.septembrī mērniekam Kvistam deva šādu norādījumu²⁾:
Iedalot pusarkliniekus un ceturtdaļarkliniekus, jāuzmanās ar zemes piešķiršanu, lai karalis nevis zaudētu, bet iegūtu. Siguldas zemniekiem, kā liekoties, esot mazāk zemes nekā citos novados, salīdzinot ar zemnieku arklu skaitu. Pilnā

1) Autors, "Latviešu zemnieku turība septiņpadsmitā gadu simtenī, "Senatne un māksla", 1937., IV, 55.lpp.

2) RA, Landtmäteristyrrelsens leveranser 1850, Nr.304.

vīra pienākumi nepāreniedzot 40 Rd. Tādēļ esot rūpīgi jāapsver, vai zemi iedalīt pēc šiem pienākumiem, vai rīkoties pēc vispārējās metodes. Šo jautājumu izšķirt Strokirkam tagad neesot vaļas, bet mērīšanu varot turpināt.

Tuvāks raksturojums par iedalījuma kārtību, kuŗa atšķiras no "vispārējās metodes", iegūstams, izsekojot Alūksnes zemnieku iedalījumam.

Alūksne bija viena no pirmām vietām, kur sāka realizēt speciālo iedalījumu. Zemnieki tomēr ar iedalījumu nebija apmierināti un caur prāvestu Gliku iesniedza sūdzību¹⁾. Kad izmeklēšanā zemniekiem paskaidroja, ka pilnajiem vīriem iedalīta zeme, kas atbilst 60 Rd u.t.t., un jautāja, vai viņi ar mieru uzņemties pienākumus, kas ar to saistās, tad pilnie vīri un pusarklinieki atbildēja ar nē, un tikai ceturtdaļarklinieki bija ar mieru šos pienākumus uzņemties, jo viņiem tik lieli pienākumi jau agrāk bija bijuši. Pēc šīs neveiksmes Strokirks Alūksnes zemnieku lietas lika nokārtot šādi : 1) Nevis nodevas un klausas pārkārtojamas pēc iedalītās zemes, bet otrādi - zeme pieskaņojama tām klausām un nodevām, kas katram zemniekam ir. 2) Konstatējot, ka Alūksnes zemnieku pienākumi no vesela zemnieku arkla ir 35 specija Rd, no $\frac{3}{4}$ arkla - $26 \frac{2}{3}$ Rd, no $\frac{1}{2}$ arkla - $20 \frac{1}{4}$ Rd un no $\frac{1}{4}$ arkla - $13 \frac{1}{4}$ Rd, Strokirks šiem zemniekiem liek piedalīt zemi attiecīgi par 41 Rd, 31 Rd, $23 \frac{1}{2}$ Rd un

1) RA, Landtmåteristyrelsens leveranser 1850, Nr.304.
97. un sek.lpp.

15 $\frac{1}{2}$ Rd. Piedalītās zemes taksei tā tad vajadzēja pār-
sniegt pienākumu taksei par 14 - 17%. Strokirks savu rī-
kojumu motivē ar karaļa 1687.g. instrukciju, kas robežap-
gabalos noteica labvēlīgāku taksāciju. // MS

Šajā Alūksnes zemnieku arkla gradācijā duras acīs
divas lietas. Pirakārt - salīdzinot ar normāla iedalījuma
zemnieku arkliem, tikai ceturtdaļarkliniekiem paredzēta
pilna, īstenībā nedaudz lielāka zemes platība. Augstākām
arklu kategorijām zeme paredzēta mazāk nekā normāli vaja -
dzētu. Sakarā ar to pilna vīra zeme nepārsniedz ceturtdaļ-
arklinieka zemi četrkārtīgi, bet tikai 2,66 reizes. | |

Otrkārt, zemniekus, kam zeme atbilst vienīgi $\frac{2}{3}$
arkla, tomēr turpina saukt par pilniem vīriem, t.i. skaita
par $\frac{1}{1}$ arkla. | |

Iespējams, ka arī Cēsis bija līdzīgs stāvoklis, jo
nosaukumu starp arkla nosaukumu un zemes daudzumu arī tur,
gluži kā Alūksnē, varēja kompensēt, neprasot pilnā apmērā
pienākumus. Par Inčēna $\frac{3}{4}$ arkla ciematu tiešām zinām, ka
viņa pienākumi 1705.gadā bija novis 45 Rd, bet tikai 36 Rd
57 gl¹⁾. Turklāt zemes viņam bija vairāk nekā $\frac{3}{4}$ arkli.

Iztirzājums rāda, ka arī pēc speciālā iedalījuma
arkla lielums vien vēl nedod iespēju spriest par zemnieka
zemi un viņa pienākumiem. Nebūt nav teikts, ka pusarklinie-
ka saimniecība bija otrtik liela, kā ceturtdaļarklinieka | |

1) A. Švābe, "Lapa no brīvzemnieku vēstures zviedru laikos"
Izslēptības ministrijas mēnešraksts, 1921., 454.lpp.

saimniecība, un nebūt nav teikts, ka divas pusarklinieku saimniecības ir vienādas.

Tā tad arī speciālais iedalījums formālo arklu nolīdzināšanu un zemnieku arkla saskaņošanu ar revīzijas arklu visos gadījumos nepanāca. Faktiskais nolīdzinājums turpretim, domājams, bija panākts tajā ziņā, ka t.s. zemnieka dēbets un kredīts bija saskaņoti. Katrā ziņā valsts saimniecisko lietu vadītāju centieni bija saskaņot zemnieku dēbetu un kreditu. Par šādiem centieniem liecina arī kāds dokuments, ko izvilkmā iespiedis A.Tobīns¹⁾. Tas ir valdības 1704.g. 20.apriļa memoriāls par to, ka iedalīto zemnieku nastes jāsaskaņo ar viņu zemi visur tur, kur kara dēļ tas būtu aizkavējies. Tomēr, ja zemnieks būtu trūcīgs vai zeme nebūtu pienācīgi iekārtota, tad varētu prasīt no zemnieka tik daudz, cik viņš faktiski spēj dot.

Tobīns šim dokumentam devis nepareizu izskaidrojumu. Pēc Tobīna domām, šis dokuments liecinot par to, ka Kārļa XII valdība esot atzinusi, ka Lielajā kadastrā zeme esot bijusi par augstu novērtēta. Tobīna sprieduma pierādīšanai citētais dokuments runā vienīgi par iedalījuma turpināšanu reducētajās muižās.

Ar mūsu rīcībā esošajiem avotiem par lielāku gadījumu skaitu nav iespējams pārbaudīt, vai viennēr izdevās saskaņot zemnieku dēbetu un kreditu. Katrā ziņā speciālā iedalījuma mērķis bija panākt dēbeta un kredita saskaņu, bet tā

1) A.Tobien, Die A. Fargesetzgebung I, 65.lpp. 2.piez.

mērķis tūpat bija arī panākt, lai visā zemē arklu saturs būtu vienāds. To speciāli paredzēja karalis 1687.g. instrukcijas 10.p., lai novērstu " maldus un nekārtības ". Mūsu norādītie gadījumi liecina, ka šo otru mērķi attiecībā uz Cēsīm un Alūksni, varbūt arī attiecībā uz Siguldu - nereālizēja.

Spriešot pēc sarakstīšanās, neapstiprinātā speciālā iedalījuma instrukcijas projektā bija paredzēts, ka zemniekiem jāiedala lielāko tiesu $\frac{1}{2}$ arkla un $\frac{1}{4}$ arkla zemes 1). Šai ziņā tā tad gāja tālāk par karaļa 1687.g. instrukciju, kas gan noteica, ka zeme iedalāma ērtās arkla daļās, bet pieļāva arī astotdaļas un to reizinājumus.

Pārbaudīsim, kā speciālajā iedalījumā realizēja nodomu par pāreju uz $\frac{1}{2}$ un $\frac{1}{4}$ arkla. 1066 ciematos un piegriezumos, kam arklu skaits atzīmēts, ir šādas arklu kategorijas :

Arkli	Ciematu skaits	Arkli	Ciematu skaits
1 $\frac{1}{4}$	1	$\frac{3}{8}$	48
1	21	$\frac{1}{2}$	375
$\frac{7}{8}$	1	$\frac{5}{16}$	1
$\frac{3}{4}$	39	$\frac{1}{4}$	462
$\frac{5}{8}$	6	$\frac{3}{16}$	98
		$\frac{1}{16}$	6

Tā tad nodomu pāriet uz $\frac{1}{2}$ un $\frac{1}{4}$ arkliem izdevās realizēt tikai pa daļai. Zīmīgs pārkārtojums, salīdzinot

1) KA, Kammarkollegii arkiv. Till K.M. 1696, 9.IX.

ar stāvokli priekš iedalījuma, tomēr ir tas, ka valdošais tips vairs nav pusarklinieks, bet gan ceturtdaļarklinieks.

Kaut arī varējām norādīt speciālā iedalījuma trūkumus, tā pozitīvā loma ir ļoti liela.

Pēc manām domām, svarīgākais speciālā iedalījuma nopelns ir tas, ka zemnieku arkļus konsolidēja, likvidējot pagabalus. Šo reformas daļu vēlākos gadsimtos vairs nevarēja atcelt, kamēr zemnieku nastas varēja mainīt vienādi vai otrādi.

Ja salīdzinām pirmā mērījuma kartes ar speciālā iedalījuma kartēm, tad redzams, ka pagabalu un starpgabalu likvidēšana notikusi plašā mērogā. Studējot pagājušā gadsimta kartes, redzam, ka novados, kur speciālais iedalījums nebija noticis, pagabalu ziņā aina ir tikpat raiba kā 17.g.s. Limbažu apkārtnē pagabalus likvidē tikai Latvijas agrārā reforma. No saimnieciskā viedokļa pagabalu likvidēšana nozīmēja lielu darba spēka un lieku soļu ietaupījumu. Tas ir pozitīvi novērtējams fakts, netikai, raugoties no modernā viedokļa, bet arī, skatoties no vēsturiskās perspektīves. Arī klausu laikmetā tas nozīmēja saimniecisku ieguvumu un līdz ar to labklājības vairošanu. Kaut arī veltīgi vēstures notikumus vērtēt ar nožēlas vai gandarījuma mērauklu - tomēr fakts, ka speciālo iedalījumu nereāli - sāja plašāk, ir jānožēlo. Ka speciālā iedalījuma laika biedri saprata tieši šo iedalījuma pozitīvo pusi, liecina komerkollēģijas spriedums par pagabalu likvidēšanas nozīmi.

? ... at bonden dörigonom icke allenast hinner at bättre cultivera och befreda sitt landh ... "1).

Kopsavilkums un secinājumi.

Lielais zviedru kadastrs dod materiālu svarīgu saimniecības vēstures problēmu risināšanai.

Joti svarīgs faktors saimnieciskā dzīvē ir iedzīvotāju skaits. Balstoties uz Lielā kadastra materiāliem, iespējams gūt kvantitatīvus datus par Vidzemes lauku iedzīvotāju kopskaitu kadastra laikā. Materiālu kritiski novērtējot un izdarot salīdzinājumus ar baznīcas grāmatām, spļēšam, ka Vidzemes laukos 1688.gadā dzīvoja 130.000 iedzīvotāji jeb 5,6 uz km². Šajā skaitā neietilpst uz laukiem novietotie kaņavīri. Pēdējo skaits tomēr nebija sevišķi liels - 1699.g. Vidzemē un Igaunijā uz laukiem un mazajās pilsētās bija novietoti 1400 kaņavīru. Šim skaitlīm būtu vēl jāpieskaita kaņavīru ģimenes locekļi²⁾. Tai pašā laikā Rīgā bija 2000 kaņavīri²⁾. Lai novērtētu Vidzemes kopējo iedzīvotāju skaitu, konstatētajiem skaitļiem vēl būtu jāpieskaita Rīgas un mazo Vidzemes pilsētīgu iedzīvotāji. Šai ziņā Rīgas iedzīvotāju skaita noteikšana sagādā vislielākās grūtības. Pēc vieniem avotiem Rīgā bija (17.g.s.) 6.000, pēc citiem - 20.000 iedzīvotāju³⁾.

1) KA, Kamarkollegii arkiv. Till Kungl.Maj. 1696, 9.IX.

2) C.v.Rosen, Bidrag till kunnedom om de händelser som närkast föregingit svenska stormaktsväldets fall (Stockholm, 1936), 11.un sek.lpp.

3) Autera, Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, DXXXV lpp.

Nas apskats

Lauku iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija lauksaimniecība. Tieši par lauksaimniecību Lielais kadastrs dod sevišķi plašu materiālu.

Par aranzemes kopējo platību vecākos datus sniedz 1681. - 1684.g. uzmērījumi. Kopā uzmērīts 122.361 ha aranzemes. Kritizējot uzmērījuma datus, aranzemes kopējo platību novērtējam uz 148.000 ha. Pamatojoties uz datiem par aranzemes platību, sējumiem, vidējām ražām, zemnieku nodevām un nepieciešamo patērīgu, mēģinājām aplēst labības kopražu. Atsevišķos aplēsumus par muižām un zemnieku lauku ražām apvienosim vienkopas.

	Muižu lauku raža	Zemnieku lauku raža	Kopā
	p ū r o s		
Rudzī	137.000	640.000	777.000
Mieži	93.200	410.000	503.200
Ausas	53.600	240.000	293.600
Kopā :	283.800	1.290.000	1.573.800

Lielais kadastrs deva arī iespēju novērtēt mājlopu skaitu. Novērtētais mājlopu skaits muižās un zemnieku saimniecībās 1688.gadā ir šāds :

	Muižu mājlopi	Zemnieku mājlopi	Kopā
Zirgi	500	32.000	32.500
Vērši	4.300	7.500	11.800
Govis	8.000	38.000	46.000

1688.gadam aplēstais govju skaits tuvojas normai, kas minēta muižkungu rokas grāmatā " Der getroue Ant-Mann ",

proti, trīs govīs uz ciematu¹⁾. Turpretim šajā rokas grāmatā muišām paredzētā norma (uz 200 pūriem sējumu 100 liel-
lopu) sasniegta tikai trešdaļas apmērā.

Valsts saimniecības vēsturē pēc Lielā kadastra va-
rējām konstatēt :

1) Zemnieku nodokļa uslikšanai fiksētais arklu skaits ar 1688.g. arklu revīziju Vidzemes latviešu daļa paaugstināta no 2605 $\frac{7}{8}$ (pēc 1638.g. revīzijas) uz 3242 $\frac{3}{4}$. Revīzijas arklu kopskaitis netika saskaņots ar zemnieku arkliem.

2) Uz kadastra datu (revīzija un muišas zemes pēri-
jumi) pamata aprēķināja nomu reducētajām kroņa muišām. 1693.
g. šo muišu noma ienesa 149.000 zviēdru sudraba dālderus.

3) Kadastra darbus turpinot, sāka iedalīt kroņa zem-
nieku zemi. Saglabātie materiāli attiecas uz 10 % no kopējā
zemnieku ciematu skaita, bet iedalījums reālizēts nedaudz
plašāk.

Kā redukcijas vēstures avots kadastra izmantojums,
lai noteiktu redukcijas apmērus. Pēc darbā sniegtā aplēsuma
redzams, ka Vidzemē no revīzijas arklu skaita reducēts 80,8 %,
no zemnieku ciematu kopskaita 74,2 %. Pēc redukcijas kroņa
muišās bija 72,3 % no kopējās muižu tīrumu platības un 69,8 %
no kopējās muižu līduma platības. Kroņa zemniekiem bija
79,3 % no kopējās zemnieku tīrumu platības un 79,8 % no ko-
pējās zemnieku līduma platības.

Muišas un zemnieku saimniecību raksturo dati par

1) Der getreue Ant-Mann oder Unterricht eines guten Hauss-
Halters (Rīga, 1696), 8.lpp.

aranzemi.

	Zemnieku zeme m u c a s	Muižas zeme v i e t a s
Tirumi	143.364	46.885
Atmata	7.159	3.400
Lidums	35.635	11.226

No fakta, ka muiža apsaimniekoja ceturto daļu aranzemes pla-
tības, var secināt, ka muiža izmantoja ceturto daļu no zem-
nieku darba spēka. Darba rezultāts tomēr neatbilst šādam
samēram, jo zemnieku darba muižā deva mazāku efektu nekā
paša saimniecībā, ko pa daļai atspoguļo aplēstā ražas.
Iemesls šai parādībai meklējams divos virzienos: 1) muižu
technikās apsaimniekošanas iespējas bija sliktākas nekā zem-
nieku saimniecībā, 2) kļaušu darbs bija neproduktīvs. Abas
šīs lietas atzina arī zviedru administrācija.

Muiža no zemnieka bez kļaušām gōma arī maksājumus
graudā un naudā - kunga tiesu. Lai iegūtu bazi revīzijas
arkla aplēsumiem, 1688.gada revīzijā abus šos zemnieku pie-
nākumus pārrēķināja pēc sevišķas takses naudā. Izejot no
kļaušu darba efekta muižā, kļaušu takse bija saskaņota ar
naturāliju taksu. Pēc šīs takses zemnieka kļaušu pienākumi
bija 48 % no viņa kopējiem pienākumiem pret muižu un valsti.
Faktiski tomēr zemnieki nepildīja nedz vakas grāmatā ierak-
stītās kļaušas, nedz samaksāja visas nodevas pilnos apmēros.

Lai saskaņotu zemnieku pienākumus (kļaušas un node-
vas) ar viņu valdīšanās esošo zemi un lai nolīdzināta savā
starpā dažāda lieluma zemnieku arkļus, pasāka speciālo

iedalījumu. Šis iedalījums attiecās uz kroga zemniekiem. Iedalījumspraustos mērķus panāca tikai pa daļai. Zemnieku pionākumus izdevās gan saskaņot ar zemnieku zemi, bet arklu nolīdzināšana neizdevās realizēt. Svarīgs panākums tomēr bija zemnieku zemes pagabalu likvidācija. Šī panākuma nozīmi māsina tas, ka speciālo iedalījumu neizdevās realizēt plašāk lielā ziemeļu kara dēļ.

Cik liela bija arklu nevienlīdzība kadastra un priekškadastra laikā, to iespējams aplēst pēc 1686.g. arklu revīzijas datiem. Revizijas grāmata ierakstītie arkli nav jaunie kadastra noliktie arkli, bet agrākie zemnieku arkli. Šos dažāda lieluma zemnieku arkļus analizējot pēc to saturā, konstatējamās sočas grupas, kas pa daļai reprezentē sakarīgu teritoriālu kompleksu. Atšķirības šo grupu starpā ir īsti prāvas. Piemēram, pusarklinieku vidējais zirgu skaits pirmajā grupā ir 1,531 ar standartnovirzienu 0,548, bet sestajā grupā - 4,603 ar standartnovirzienu 1,530. Starp atsevišķām zemnieku arklu kategorijām nepastāvēja tik vienkāršas attiecības, kādas bija paredzētas speciālajā iedalījumā. Tas arī bija viens no iemesliem, kādēļ speciālo iedalījumu realizējot, zviedru administrācija atkāpās uz grūtībām.

T e z e s .

1. Lielā zviedru Vidzemes kadastra materiālos ietilpst saimniecības vēsturē svarīgi kvantitatīvi dati par 1681. - 1700.g. muižu un zemnieku apzemesi, mājlopu skaitu

Jas pirms dēļ

un sējumiem, kā arī par zemnieku ciematu skaitu un lielu -
mu, par pašu zemnieku skaitu un viņu kļaušām un nodevām.

2. Izdarot kadastra datu kopsavilkumu, negūst pilnīgus kvantitatīvus priekšstatus minētajos jautājumos. Tomēr šie dati ir pietiekoši, lai izdarītu vārtējumus, kas pareizāk atspoguļo stāvokli kadastra laikā nekā kadastra datu kopsavilkumi.

Ne-
as-
kieti!

3. Līdzšinējā speciālajā literatūrā paustajos viedokļos jākorrigē sekojoši svarīgi atzinumi :

Pirmā mērījuma vēsturē -

a) Laikā no 1681. - 1684.gadam uzmērīja kā zemnieku, tā muižu zemi, principā neizslēdzot nevienu muižu kategoriju.

1688.g. arklu revīzijas vēsturē -

b) Revīzijas grāmatās ierakstītie arkli nebija kadastrā par jaunu fiksēti arkli, bet agrākie zemnieku arkli.

c) Nedz mucas vietas lielums, nedz tā maiņa neietekmēja revīzijā izrēķināto revīzijas arklu skaitu.

d) Arklu aplēšanas pamatā liktā zemnieku nodevu un kļaušu takse, raugoties no kļaušu rezultātu viedokļa, bija viena ar otru saskaņota.

Redukcijas vēsturē -

e) Muižu līdums nav notaksēts visdārgāk, bet vislētāk, ja taksi aplēš pēc tiem pašiem principiem, kā pārējo zemes ka- // 60
mas
darb
tēgoriju takses.

Speciālā iedalījuma vēsturē -

f) Speciālo iedalījumu nevien visās Vidzemes mērogā ne -
reālizēja, bet arī tajā daļā, kur to reālizēja, nepanāca
arklu nolīdzināšanu iedāļto zemnieku starpā.

4. Vidzemē kadastra laikā līdz speciālajam iedalī-
jumam pastāvošos dažāda lieluma zemnieku arkļus ar neliē-
liem izņēmumiem iespējams apvienot sešos arklu tipos, va-
doties no ciematu darba lopu un govju skaita.

S

nesvarīgi!

Avoti un literatūra
=====

1. Neiespiesti avoti :

R i g ā

Valsts arhīvā (VA) :

Vidzemes arklu revīzijas Nr.9 - 14.

Vidzemes muižu aktis (visi numuri).

Vidzemes ekonomijas arhīvs (pēc Bruininga saraksta visi
uz kadastra darbiem attiecināmie numuri).

Vidzemes vecākās baznīcas grāmatas Nr. 8, 20, 131, 168,
255, 278, 289, 317.

Lettiska oeconomie Distriktens i Liffland utrökningis Book.

Bērzaunes un ļaudonas deskripcijas grāmata (nekatalogizēta).

T a r t u

Besti Riigi Keskarhiiv (ERKA) :

Zviedru Lielā kadastra kartes (visas Vidzemes latviešu
daļas kartes pēc Levisa of Menara saraksta).

Deskripcijas grāmatas :

Allaschz-, Lemburgkz-, Nijtouz-, Segwoldz-,
Treydenz och Cremonz Gebieter.

Allendorps Kirckspill 1683 / Koncepte /.

Descript. - Book Effwer Attzels Gebiet.

Biskopdommet Wollmars, Moyans, Wendens, Trekatens,
Burtneekz Gebieter Ao 1681 och 1683.

Dahlens, Kirch Hollma, Uxküllis och Nijermöiens
Gebiet, Rodenpoiez.

Hochrosens Gebiet och de Adelige Godssen som

Mitte Muro 1683 / koncepts /.

Jürgens Berg uthi Erla ... till Schuijens Gebieth

Medh Sunszels och Siszigals Gebieter.

Lennewarden, Ascheraden och Käkenhusens Gebiet.

Lembsalsz Gebieth medh Habben.

Lembsals Gebiet /och/ Pernigel 1683 / koncepts /.

Riga Stadtz Patrimonial Godz.

Runnburgz, Serbens Smiltens Gebieter.

Schuhens och Pebalge Descriptionens Bucker.

Swaneborgs /och/ Marienborgs Gebiet 1683 - 1684.

Wainsells Gebiet / koncepts /.

Vidzemes zviedru laiku ģenerālgubernātoru archīva (LRKKA):

II,10; III,10; IV,27-a; V,16; XII,8-10; XIX.

Tērbatas universitātes archīva (UA E):

Mācības spēku akts Nr.1651.

S t o k h o l m ā

Riksarkivet (RA) :

Livonijas krājums (Liv.II:1935) vol. 91, 124, 439, 441,

618, 669, 670.

Reģistratūras (Registratur) 1680. - 1700.

Širena krājums, Nr.7.

Bjelkes krājums (Bielkesamling) Nr.33.

Mērniecības archīva 1850.g. sūtījums Nr.304.

Kammararkivet (KA) :

Kamerkolleģijas arhīvs (Kammarkollegii arkiv)

Protokoli 1664. - 1699.

Ienākušie raksti 1680. - 1699.

Registratūras 1680. - 1699.

Likvidationskommissionen, Markgång och myntvalör 1600-talet.

Vidzemes kamerālie akti (Cameralia. Östersjöprovinserna.
Livland 1690).

Vidzemes arķlu revīzijas grāmata (Jordebok Nr.6).

Zviedrijas Baltijas un Vācijas provinču dokumenti (Hand -
lingar rör. Sveriges baltiska och tyska prov.) Nr.45.

Lantmäteriarkiv (Lt.A) :

Sarakstīšanās ar Vidzemes mērniekiem 1684. - 1690.

Kammarkollegii arkiv :

Kamerkolleģijas akti un dokumenti ar 1700.g. (Līdz 1710.g.).

U p s a l ā

Universitetsbiblioteket :

Nordina krājums (Coll. Nordin) Historica Esth. Liv.

Vismar Nr.415.

T i d ņ

Privātā bij. Uksenšernas arķīva Vidzemes mērijumu apraksti.

2. Iespēsti avoti :

Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, welche das heutige liv-
ländische Recht enthalten, II,1 (Riga,1821).

Bulmerincq,A., Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga,
III (Riga,1931).

Dunsdorfs, E., " Divi Lielā kadastra dokumenti " Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1937.

Dunsdorfs, E., Vidzemes 1638.gada arklu revīzija (Rīgā, 1938.-1941.).

Kadastra likums un instrukcija (Rīgā,1934.).

Kirchengesetze und Ordnung, so der grossmächtigste König und Herr, Herr Karl der Fülfte, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. im Jahr 1686 hat verassen und im Jahr 1687 im Druck ausgehen und publicieren lassen (Mitau,1796).

Lauksaimniecības nolikums 1937.gada izdevums.

Liefflāndische Landes-Ordnungen nebst darsu gehörigen Flacaten und Stadgen (Rīga,1707) (LLO).

Maldups, A., Vispārīgā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1937.gadā (Rīgā,1938).

Obzor Līflāndskoi gubernii za 1888 god (Rīga,1889).

Salnajs, V. un A.Maldups, Vispārīgā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1935.gadā (Rīgā,1938).

Schirren, C., Die Reccesse der livlāndischen Landtage 1681-1711 (Dorpat,1865).

Schirren, C., Verzeichnis livlāndischer Geschichts Quellen in Schwedischen Archiven und Bibliotheken (Dorpat,1861-1868).

Jung-Stilling, Fr.v., Ein Beitrag zur Livlāndischen Agrarstatistik (Rīga,1881).

Söderwall, K.F., Ordbok öfver svensk medeltids språket, I (Lund,1884 - 90).

Vojenno-statističeskij sbornik. Rosija (St.Peterburg,1871).

3. Literatūra :

Aghte, Ad., Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland
(Tübingen, 1909).

Der getreue Amtmann oder Unterricht eines guten Haushal-
ters (Riga, 1696).

Adamovičs, L., Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710.-
1740. (Rīgā, 1933).

Arbusow, L., Die "Livländische Landesordnung" von 1668,
Quellen und Forschungen zur Baltischen Geschichte (Posen, 1942).

Axelsson, G., Bidrag till kända om Sveriges tillstånd på
Karl XII tid (Visby, 1888).

Baerent, F., Āraišu baznīca un draudze 700 gadu gaitā
(Cēsis, 1927).

Beloch, K. J., Bevölkerungsgeschichte Italiens, I (Berlin, 1937).

Bērziņš, J., Bērzaunes muižas zemnieki 1685. g. revīzijas lai-
kā. Latviešu vēsturnieku veltījums Robertam Vīperam (Rīgā,
1939).

Bowden, W., Karpowich, M., Usher, A. P., An Economic History of
Europe since 1750 (New York, 1937).

Bruiningk, H., Die Arbeiten im Livländischen Ritterschafts -
archiv 1911/13 (Riga, 1913).

Carr-Saunders, World Population past Growth and present Trends
(Oxford, 1936).

Conse, W., Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und
Weissrussland, I (Leipzig, 1940).

Drolshagen, C., Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmat -
rikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster
(Greifswald, 1920).

- Dunsdorfs, E., " Dažas Rīgas tirdzniecības parašas 17. un 18.g.s.", Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1938.
- , " Divu zviedru laiku Vidzemes kadastru jubileja " Senatne un māksla, 1938.
- , " Latvieši Lielajā ziemeļu karā " LVI 1940.
- " Latviešu zemnieku turība septiņpadsmitā gadsimtā ", Senatne un māksla, 1937.
- , Latvijas vēstures avoti Zviedrijas valsts arhīvā, LVIŽ, 1940.
- , " Muižu redukcija Zviedrijā ", Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1937.
- , " Pētījums par Latvijas ražām 1840.-1936." Tautas vēsturei (Rīgā, 1938).
- , " Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados ", Senatne un māksla, 1936.
- , " Strukturālās pārmaiņas Latvijas lauksaimniecībā pēc kara ", LVI , 1938.
- , Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624. - 1654 (Rīgā, 1935).
- , Vidzemes arklu revīzijas 1601 - 1638 (Rīgā, 1938).
- , " Vidzemes finanses zviedru laikos ", Veltījums (Rīgā, 1936).
- Eckardt, J., Livland im achtzehnten Jahrhundert (Leipzig, 1876).
- Eheberg, K.Th.v., Grundriss der Finanzwissenschaft, (Leipzig, 1928).

- Ekstrand, V., Svenska lantmästare 1628.- 1900. (Umeå & Uppsala, 1896 - 1903).
- Fischer, J., Lifländisches Landwirtschaftsbuch (Riga, 1772).
- Fisher, R.A., Statistical Methods for Research Workers, (London, 1936).
- Gotjē, J.V., Zamoskovnii kraj v XVII veke (Moskva, 1937).
- Guberti, S., Stratagema oeconomicum oder Akker-Student, (Riga, 1688).
- Hagemester, H.v., Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands (Riga, 1836).
- Hammarskjöld, A., " Ätten von Mengden och Livland under svenska väldet ", Historisk tidskrift, 1889.
- Heckscher, E., Sveriges Ekonomiska Historia (Stockholm, 1936).
- Heckscher, E., Den ekonomiska historiens aspekter (Stockholm, 1930).
- Herzog, F., Die Bedeutung der Bodenschätzung für die Landwirtschaft, (Berlin, 1941).
- Hupel, A.W., Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland (Riga, 1774).
- Johnson, J., Abhandlungen aus und zu der Veranschlagung der Bauerländereien (Mitau, 1835).
- Karlsons, Ē., Lielais mēris Kurzemē 1709. - 1711. (Jelgavā, 1936).
- Kaudzite, M., Vecpiebalga (Rīgā -)
- Kenney, J.P., Mathematics of Statistics (New York, 1939).
- Knibbs, G., "The Mathematical Theory of Population " Census of the Commonwealth of Australia 1911. vol.1.

Kötzsche, R., Grundzüge der Deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert (Leipzig, 1921).

Kulischer, J., Russische Wirtschaftsgeschichte (Jena, 1925).

Kuczynski, R.R., "Population" Encyclopaedia of the Social Sciences.

Lövis of Menar, K.v., " Livländische Gutskarten aus schwedischer Zeit ". Arbeiten des I Baltischen Historikertages zu Riga, 1908 (Riga, 1908).

Liiv, O., Suur HMLjaaog Keetis 1695 - 1697 (Tartu, 1938).

- , Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts (Tartu, 1935).

Mombert, P., Grundzüge der Finanzwissenschaft (Leipzig, 1928).

Ornberg, Anteckningar om Kammarkollegiet I, (Stockholm, 1874).

Rosen, C.v., Bidrag till kunnedom om de händelser som närmast föregingo svenska stormaktsväldets fall (Stockholm, 1936).

Spekke, A., Latviešā un Livonija 16.g.s. (Rīgā, 1935).

Stepermanis, M., " Latviešu zemes sargu bataljoni Lielajā ziemeļu karā Vidzemē ", Latviešu vēstures institūta žurnāls 1940.

- , Vidzemes zemnieku ieķilāšana, piespriešana un cedēšana muižnieku parādu lietās XVII g.s. sākumā, Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1931.

- , Zemnieku piespriešana zviedru laikos Vidzemē, Filologu b- bas raksti, 1930.

Švābe, A., Kurzemes hercoga Jēkaba lauksaimniecības likumi, Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1937.

Švābe, A., Pagaeta vēsture I (Rīgā, 1926).

- , Grundriss der Agrargeschichte Lettlands (Riga, 1928).

- , Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā (Rīgā, 1930).

- , Vecpiebalgas zemnieku sādzība Kārlim XI, (Rīgā, 1927).

- , " Lapa no brīvdzemes vēstures zviedru laikos ", Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1921.

- , " Kārļa XI kara sodu likums ", Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935.

Svenska lantmäteriet 1628 - 1928, (Stockholm, 1928).

Tobien, A., Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert I, (Berlin, 1899).

Transehe-Roseneck, A. v., Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert (Strassburg, 1890).

Vasar, J., Die grosse Livländische Güterredaktion (Tartu, 1931).

Volontis, J., Kopparmyntningen i Sverige 1624 - 1714 (Helsingfors, 1936).

R e f e r a t

Das Grosse Kataster Livlands als wirtschaftsgeschichtliche Quelle

Einleitung.

Unter dem Namen " das Grosse Kataster " versteht man die Landvermessungen und Landeinteilungen in Livland unter Karl XI, sowie die Hakenrevision vom Jahre 1688.

Das Material dieses Katasters ist eine wichtige Quelle zur Forschung der Wirtschafts- und Siedlungsgeschichte. Das Material bietet besonders wertvolle Beiträge zur Geschichte der Bauernwirtschaft, der Gutswirtschaft und der Staatswirtschaft. In diesem Aufsatz ist das Material statistisch nur für den lettischen Teil Livlands erfasst worden.

Quellen.

Vgl. das Quellenverzeichnis S. 244 - 247.

I A b s c h n i t t

Die Geschichte des Grossen Katasters.

Gleich nach Abschluss der Hakenrevision v.J.1688 wurde von der Regierung eine neue Revision geplant. Zu diesem Zwecke wurde wohl i.J. 1664 eine Kommission gebildet, die Revision selbst konnte aber noch nicht zur Ausführung kommen. Erst im Jahre 1680 wurde eine solche von Karl XI angeordnet. Die Vorarbeiten wurden von Kasserkollegien geleistet, wobei man sich für eine neue Landmessung entschied. Die erste Landmessung wurde unter der Leitung von Major Eberling in

den Jahren 1681 - 1684 durchgeführt. Das Resultat der Messung bot wohl einen Überblick über die Verteilung des Ackerlandes, war aber zu den unmittelbaren Katasterzwecken unwendbar. Der König entschloss sich daher, eine Hakenrevision nach dem alten Muster durchzuführen. Diese fand im Jahre 1688 statt. Die Richtlinien der Revision sind in der königlichen Instruktion vom 7.2.1687 festgelegt. Die Revisionsarbeiten wurden von mehreren Revisionskommissionen ausgeführt. Auf Grund des erlangten Revisionsmaterials wurde für die einzelnen Güter eine neue Hakenzahl berechnet. Zur Feststellung dieser Hakenzahl dienten die Abgaben und Fronen der Bauern. Um bei Verpachtung der Güter eine Unterlage zur Rechtsberechnung zu gewinnen, wurde auch das Gutsland erneut vermessen. Da aber der Zweck des Katasters eine gerechte Verteilung der Lasten auf einzelne Bauernhöfe war, mussten 1) auch die Abgaben und Fronen gerecht auf die einzelnen Bauernhöfe verteilt werden, indem deren Hakenzahl festgestellt wurde, 2) das Land des Bauers mit dessen Pflichten in Einklang gebracht werden. Für diese Zwecke war die "spezielle Einteilung" vorgesehen, die 1691 angefangen wurde, bis zum Ende der Schwedischen Zeit aber nicht zum Abschluss gebracht worden war. Diese Einteilung war mit einer genauen Landmessung und Grenzziehung der Bauernhöfe verbunden.

II Abschnitt

Das Grosse Kataster als siedlungsgeschichtliche Quelle.

1. Der Boden.

Bei der Landmessung 1681 - 1684 wurde das gesamte

Acker- und Buschland Livlands vermessen; die Wiesen wurden nur schätzungswise verzeichnet. Das Resultat der Vermessung ist in Karten und Deskriptionsbüchern festgehalten. Es wird beeinträchtigt dadurch, dass 1) die Felder der benachbarten Bauern zusammengemessen worden sind, 2) die Grenzen nicht festgestellt worden sind, 3) das Buschland unvollständig vermessen worden ist. Der Vergleich mit der zuverlässigeren zweiten Vermessung (der speziellen Einteilung) ergibt, dass das Buschland ungef. doppelt so hoch geschätzt werden muss, als die Angaben der ersten Vermessung lauten. Eine Zusammenfassung der gesamten Vermessungsarbeiten 1681 - 1684 ergibt folgende Zahlen für den lettischen Teil Livlands -

	Tonnenstellen
Reinacker	190.250,5
Wüstacker	10.595,5
Buschland	<u>46.864,0</u>
	247.710,0 = 122.361 ha.

Bei Verdoppelung der Buschlandfläche erhalten wir insgesamt ca. 300.000 Tonnenstellen oder 148.000 ha.

2. Die ländliche Bevölkerung.

In der Revision d.J. 1688 sollte die Zahl der Bauern auf den einzelnen Bauernhöfen festgestellt werden. Da die Revisionsinstruktion nicht eindeutig abgefasst worden war, wurde die Erhebung der Einwohnerzahl verschiedentlich gehandhabt. Der Vergleich der Revisions- und der Vermessungsdaten ergibt, dass bei der Revision nicht alle Bauernhöfe

erfasst worden sind. Deshalb muss die aus den Revisionsdaten sich ergebende Bevölkerungszahl schätzungsweise ergänzt werden. Auf den 8275 Bauernhöfen, wo überhaupt die Zahl der männlichen Einwohnern angegeben worden ist, können wir 36.869 Männer feststellen. Je 4,455 Männer pro Bauernhof gerechnet, erhalten wir für die sämtlichen 12.272 Bauernhöfe Livlands die Zahl von 54.572 Männern. Beachten wir die entsprechende Hakenzahl der Bauernhöfe und das Landesgebiet, so erhalten wir die Zahl von 50.798 Männern. Diese Schätzung ist niedriger daraus, weil es angenommen wurde, dass die Bauernhöfe mit unbekannter Hakenzahl die niedrigste Einwohnerzahl hatten. Schätzen wir aber die Einwohnerzahl entsprechend der Ackerfläche, so erhalten wir 53.462 Männer. Von diesen drei Schätzungen wählen wir die, welche das mittlere Resultat gibt, nämlich - 53.462. Diese Zahl kann aber noch korrigiert werden. Ein Vergleich der Daten der Hakenrevision mit dem Kirchenbuch von Arrasch ergibt, dass die Revision nicht alle Kinder, nicht alle auf einem Hofe lebenden selbstständigen Familien und nicht alle Mitglieder des Gesindes erfasst hat. Ausserdem müssen auch die Bauern, die in den Gütern selbst lebten, sowie die übrigen Gutsbewohner der genannten Schätzung zugerechnet werden, um die Zahl der gesamten männlichen Bevölkerung zu erhalten. Mit dieser Korrektur erhalten wir für den lettischen Teil Livlands 63.000 Männer. Eine Berechnung der Frauenzahl ergibt 67.000; insgesamt also 130.000 Personen. Da die Angaben über die Bevölkerungszahl im 18.J.H. nicht einwandfrei sind,

kann unser Ergebnis nur im Allgemeinen verglichen werden. Unsere Berechnung stimmt im grossen ganzen mit den Schätzungen von Hegemeister für das gesamte Livland und deren von Liiv für Estland überein.

III Abschnitt

Das Grosse Kataster als Quelle der staatlichen

Wirtschaftsgeschichte

Da das Kataster zu fiskalischen Zwecken ausgeführt wurde, kann man das Material zur Bewertung der staatlichen Wirtschaftspolitik benutzen. Durch die von der Revision erhöhte Hakenzahl empfing nun der Fiskus mehr an Steuern und Abgaben. Die entsprechenden Zahlungen der Bauern blieben aber die alten, da die Hakenzahl des einzelnen Bauers unverändert geblieben war. Die Revision bedeutete also eine Herabsetzung des Einkommens der Gutsbesitzer aus den an den Fiskus nicht weitergeleiteten Steuern. Da das Kataster zugleich mit der Güterreduktion durchgeführt wurde, bildete es auch eine Unterlage zur Berechnung der Pachtsätze für die reduzierten Güter. Zu diesem Zwecke musste das Gutland vermessen und bonitiert werden (i. J. 1687 und 1688). In diesem Zusammenhange wurde die Grösse einer Tonnenstelle endgültig auf 14.000 Quadratellen festgesetzt. Auch die Bewertung des Gutlandes wurde bestimmt. Im Vergleich zum Bauernlande wurde das Gutland höher geschätzt und zwar der Acker und der Mastacker im Verhältnis 2,33 : 1.

Dagegen wurde das Buschland nach ganz anderen Grundsätzen bedeutend niedriger gewertet (1,7 : 1, 1,6 : 1, 1 : 1, 1,2 : 1 je nach Güte). Diese Inkongruenz war die Folge der Bestrebungen Bastfers, die Schätzung des Gutlandes möglichst niedrig zu halten. Diese niedrigere Einschätzung des Buschlandes bedeutete eine Herabsetzung der Pachtsumme um 5 - 7 %. Eine Analyse der Kameralen Buchhaltung ergibt, dass i. J. 1693 die Revenüen aus der Verpachtung der Güter im lettischen Teil Livlands 149.000 Silberthaler erreichten. Aus Livland bezog Schweden ca. 14 % des gesamten Geldeinkommens.

Das Grosse Kataster kann auch als Quelle der Reduktionsgeschichte benutzt werden. Die Reduktion umfasste im lettischen Teil Livlands ca. 81 % der Revisionshaken und ca. 74 % der Zahl der Bauernhöfe. Es wurden von der Reinsackerfläche der Bauernhöfe 79 %, von der Ackerfläche der Güter 72 % reduziert. Der entsprechende Prozent des reduzierten Wüstackers war 76 % und 71 %, das des Buschlandes - 80 % und 70 %.

IV A b s c h n i t t

Das Grosse Kataster als Quelle zur Wirtschafts- geschichte der Güter.

Die Tabelle S. 135 bietet einen Überblick über die Zahl und Grösse der Güter zur Zeit des Katasters. Kleine Güter sind überwiegend. Im Vergleich zum Jahre 1633 ist ein relativer Rückgang der Zahl der ganz kleinen und der

grössten Güter festzustellen. Vom gesamten Ackerland umfasste das Ackerland der Güter 24,6 % des Reinackers, 32,2 % des Wüstackers und 24,0 % des Buschlandes. Da der Ertrag von den Gütern kleiner war, als der von den Bauernhöfen, stellten diese Zahlen nicht die oeconomiche Rolle der Güter dar. Da die Güter Fronhöfe waren, ist es wichtig, das Verhältnis der Frone zur Gerechtigkeit festzustellen. Prüfen wir zu diesem Zwecke die Frontaxen, so ergibt sich, dass eine weitgehende Übereinstimmung zwischen der Frontaxe und der Naturalientaxe bestanden hat. Diese Übereinstimmung machte es möglich, den berechneten Talerwert des Landes vom Jahre 1688 zum Vergleich der Höhe der Gerechtigkeit und der Frone zu benutzen. Die Frone war 48 % des bäuerlichen Leistungssolls. Wie hoch die tatsächlichen Leistungen waren, kann nach dieser Quelle nicht festgestellt werden. Das Revisionsmaterial bietet eine genügende Unterlage auch für die Schätzung der Höhe der Aussaat der Güter. Diese Schätzung (Menge der 3 Getreidearten) ist auf der S.164 gezeigt. Sie ist um 20 % höher als die entsprechende Schätzung Hagemeyers.

Auch die Höhe der Ernte auf den Gutsfeldern kann berechnet werden. (vgl. S.168).

Desgl. die Zahl des Viehs (S.171).

V A B S C H N I T

Das Grosse Kataster als Quelle zur Wirtschaftsgeschichte der Bauernhöfe.

Die Zahl der Bauernhöfe kann auf Grund der Angaben

unserer Quelle nicht ohne weiteres festgestellt werden, weil 1) das Material Lücken aufweist, 2) das Hälftnerinstititut regional verschieden verbreitet war, 3) nach der Revision eine andere Zahl der Bauernhöfe festzustellen ist, als nach den Landmessungsdeskriptionen. Nach kritischer Prüfung des Materials kann die Gesamtzahl der Bauernhöfe auf ca. 12.300 geschätzt werden, was 14.500 Betrieben entspricht. Ca. 40 % dieser Bauernhöfe haben eine Einwohnerzahl von 6 - 10 Personen. Diese Angabe ist ungenau, da die Kritik der Einwohnerzahl ergeben hat, dass die Einwohner nicht restlos erfasst worden sind.

Die Bauernhöfe bewirtschafteten 75 % des gesamten Ackerlandes. In einzelnen Kirchspielen ist der Prozent schwankend, doch stellten 71 - 80 % die typische Gruppe dar. Das Bauernland (Acker) wurde nach dem Dreifeldersystem bewirtschaftet. Der Güte nach war das meiste Ackerland dritten Grades.

Das Resultat der Berechnung der Höhe der Aussaat in den Bauernbetrieben ist 3.195 dargestellt; die Gesamternte - 3.197. Über die Zahl des Viehs in den Bauernbetrieben ergeben unsere Berechnungen folgende Zahlen : Pferde 32.000, Ochsen - 7.500, Kühe - 33.000.

Die wirtschaftliche Potenz der Bauernhöfe wird durch deren Hakenzahl ausgedrückt. Die Hakenzahl der einzelnen Bauernhöfe kann aber nicht unmittelbar verglichen werden. Auf Grund der Gespannfähigkeit und der Zahl der Kühe können sämtliche Kirchspiele in 6 Gruppen eingeteilt werden. Die

Grösse des Hakens dieser 6 Gruppen weist wesentliche Unterschiede auf (vgl. das Verzeichnis S.221 ff). Die Kirchspiele dieser 6 Gruppen weisen ein territorial ziemlich geschlossenes Bild auf. Die Mannigfaltigkeit der Hakengrösse war für die spezielle Einteilung ein grosses Hindernis, das nicht überbrückt werden konnte. Daher erreichte auch die spezielle Einteilung nicht die angestrebte Hakenausgleichung.

F o l g e r u n g e n .

1. In den Materialien des Grossen schwedischen Katasters Livlands sind für die Wirtschaftsgeschichte wichtige quantitative Angaben über die Jahre 1681 - 1700 enthalten. Diese Angaben beziehen sich auf das Ackerland der Güter und der Bauern, auf die Zahl des Viehs und die Menge der Aussaat, sowie auf die Zahl und Grösse der Bauernhöfe, auf die Zahl der Bauern selbst und auf deren Freyen und Abgaben.

2. Bei der Zusammenfassung der Katasterdaten bekommt man keine vollständige quantitative Verstellungen für die obgenannten Fragen. Doch genügen diese Angaben, um Schätzungen durchzuführen, welche die Verhältnisse zur Zeit des Katasters genauer widerspiegeln, als die Zusammenfassungen der katastralen Daten.

3. In der bisherigen speziellen Literatur muss man folgende wichtige Ansichten korrigieren :

Zur Geschichte der ersten Landmessung -

a) In der Zeit vom 1681. - 1684. wurde sowie das Bauer- als auch das Gutsland vermessen, wobei prinzipiell keine Güterkategorie ausgeschlossen wurde.

Zur Geschichte der Hakenrevision vom Jahre 1638 -

- b) Die in den Revisionsbüchern eingetragenen Haken waren keineswegs mittels des Katasters festgestellten Haken, sondern die alten Bauernhaken.
- c) Weder die Grösse der Toanenstelle, noch deren Veränderung hat die bei der Revision berechnete Zahl der Revisionshaken beeinflusst.
- d) Die als Unterlage der Hakenberechnung verwendeten Taxen der Bauernfrone und der Taxe der Abgaben waren, vom Standpunkt des Ergebnisses der Frone, miteinander abgestimmt.

Zur Geschichte der Reduktion -

- e) Das Buschland der Güter ist nicht am teuersten, sondern am billigsten taxiert worden, wenn man die Taxe nach denselben Grundlagen, wie die der anderen Bodenkategorien, berechnet.

Zur Geschichte der speziellen Einteilung -

- f) Die spezielle Einteilung wurde in Livland nicht beendet. In dem Teil Livlands, wo die Einteilung durchgeführt worden war, hat man keine Hakenausgleichung zwischen den einzelnen eingeteilten Bauern erlangt.

4. Die im lettischen Teil Livlands zur Zeit des Katasters bis zur speziellen Einteilung bestehende Bauernhaken verschiedener Grösse kann man mit wenigen Ausnahmen in 6 Haketypen einteilen. Die Grundlage dieser Einteilung ist die Gespannfähigkeit und die Zahl der Kühe auf den Bauernhöfen.

